

ক্রেণ্ডি বুক এজেন্সি প্রাইভেট লিমিটেড

**KAKADEUTAR
IIAAR**

*A Novel written by Navakanta
Barua Published by Nareswar Das,
Friends Book Agency, Panbazar,
Gauhati-1 Price Rupees Six and
Paise Fifty Only.*

॥ লেখক ॥ শ্ৰীনৰেশ্বৰ দাস ॥
॥ ফেণ্ড বুক এজেন্সী ॥ পানবজাৰ ॥ গুৱাহাটী-১
॥ বেটপাত-অক্ষয়জী ॥ তৈলোকা বস্ত ॥ গুৱাহাটী ॥
॥ দ্বিতীয় সংস্কৰণ ॥ ডিচেম্বৰ '৭৫
॥ বচনকাল ॥ ১৯৭২
॥ কপা ॥ শ্ৰীত্ৰাণেশ্বৰ মেদা ॥
॥ শ্ৰীমা প্ৰিণ্টাৰ্স ॥
৩১/১ যোৰ লেন ॥ কলিকতা-৩ ॥

॥ মূল্য ॥ চাৰে ছয় টকা মাথোন ॥

১৯৭৫ চনৰ সাহিত্য একাডেমীৰ

পুৰস্কাৰ প্ৰাপ্ত গ্ৰন্থ

দেউতা
নীলকান্ত বৰুৱাৰ পবিত্ৰ
স্মৃতিত

পলাশৰ জুই হুমাল এতিয়া । শাল আৰু চতিয়ন
বনত মানৰ দিনৰ অতীত বহাগৰ ধুমুহাৰ ।
কিমান সপোন সৰি গ'ল তাৰ কোনে বাখে খতিয়ন ?
কলং কপিলী দি জুৰ বুকুত ককাদেউতাৰ হাড় ।
বুঢ়ীআইতাৰ কলিজাবে গজে বন নহৰুৰ ফুল ॥

প্ৰাসংগিক

কাহিনীটো আৰম্ভ কৰিছিলেঁ। মণিদীপত, সুফদ মহেন্দ্ৰ বৰাৰ তাগিদাত আৰু শেষ কৰিলেঁ। অনুজ্ঞাপত্ৰ অক্ষয় শৰ্মা আৰু মহেন্দ্ৰ বৰঠাকুৰৰ আগ্ৰহত—দহ বছৰৰ পিছত। মাজডোখৰত বহুতো শুভকাঙ্ক্ষী সৃজনৰ অনুযোগেও তাত অবিহণা যোগাইছিল—প্ৰথমতে কীৰ্তিনাথ হাজৰিকাৰ নামেই মনলৈ আহিছে। তেওঁলোকলৈ আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা যাচিলেঁ। আৰু কৃতজ্ঞতা প্ৰাপ্য আকাশবাণীৰ, তেওঁলোকে কেইবাবাৰো ইয়াৰ অনাতাঁৰ অভি-যোজনা প্ৰচাৰ কৰি মানুহৰ কাষ চাপিবৰ সুযোগ দিয়াৰ বাবে। সেই প্ৰচাৰত আন্তৰিকতাৰে অংশ লওঁতা সকলৰ প্ৰতিও মই কৃতজ্ঞ। আইতাৰ ৰূপ দিয়া আইদেউ গৰাকী—মীৰা দাসৰ বিশেষ শলাগ ললেও বোধকৰেঁ। কোনো ক'তো দ্বন্দ্ব নহব।

বাখৰ বৰাৰ বিষয়ে প্ৰচলিত কাহিনী এটাকে লৈ পুথিখন লিখি উলিয়ালেঁ। কল্পনাৰ ভাগেই ইয়াত বেছি—বুৰঞ্জীৰ নামত জুমুখিৰ খেৰকুটা ছডালমানো আছে নে নাই সন্দেহ। তৰুণ বন্ধু নবীন বৰুৱাই 'ফ্ৰেণ্ড্‌চ বুক এজেন্সি'ৰ স্বত্বাধিকাৰী শ্ৰীযুত নৰেন্দ্ৰ দাসৰ লগত যোগাযোগ কৰি দিয়া বাবে প্ৰকাশক আৰু তেওঁ দুয়োকে ধন্যবাদ জনাইছেঁ। শিল্পী বন্ধু ত্ৰৈলোক্য দস্তই মোৰ অহৈতুকী দাবী মানি লৈ বাকলি পিঠিৰ নক্সাটি কৰি দিছে—তাৰবাবে তেওঁলৈ আন্তৰিক ধন্যবাদ থাকিল। এতিয়া, এই উপন্যাসখন আপোনালোকৰ হাতত আনত শিবে তুলি দিছেঁ; পঢ়িলে আনন্দ পাম।

—নৰকান্ত বৰুৱা

এই লেখকৰ—

- মোৰ আৰু পৃথিবীত ॥
- মনৰ খবৰ ॥
- কৰ্পলীপৰীয়া সাধু ॥
- শিয়ালী পালেগৈ বতনপুৰ ॥
- আখৰৰ লখলা ॥
- ভূকাৰে ভূ ॥
- অসমীয়া চন্দৰশিল্পৰ ভূমিকা ॥

অৱশেষত আইতাক কথাটো কবলৈ ময়েই ওলালোঁ। আমাৰ শ্ৰীমতীৰ মনেৰে হেমসুহঁত ইতিমধ্যে বহুত আগ বাঢ়িছে। নমিতাক দেখিলে শুঁওঁৰ হেনো জ্বা-ক যেন লগা হলেই। সিহঁত দুটা বেচ মিলিব বুলিয়ে মোৰো ধাৰণা। পিচে খোজা বঢ়াকৈ ছোৱালী অনাটোৱেই আমাৰ পৰিয়ালত এতিয়াও চলি আছে আৰু আইতাই আমাৰ ঘৰৰ ঘাই ধৰণী। আইতাৰ সন্মতি নোহোৱাকৈ কোনো কাম কৰাটো আমাৰ পৰিয়ালত হোৱা নাই, এনেও নহয়, কিন্তু আই-তাই 'তহঁতে ভাল দেখিছ যেতিয়া কৰ' বুলি চীলমোহৰ মাৰি নিদিয়া-লৈকে আমাৰ মনে খুতখুতাই থাকে। আইতা যেন আমাৰ কমনওৱেলথৰ ৰাণী, কোনো কথাত পোনপটীয়া অংশ নলয়—অথচ সন্মতি নিদিলেও আইন হব নোৱাৰে। গতিকে আইতাৰ অনুমতি অনাৰ অৰ্থাৎ কথাটো আইতাক জনোৱাৰ উদ্দেশ্যে বেনগাৱলৈ গলোঁ।

বাছখন নগাওঁ পাওঁতে বেলি লহিয়াইছে। বিজ্ঞাৰে নগৈ জজঘলী মিল্লিৰ ঘাটৰ কাষৰ নিজঞ্জাল বাটটোৰে আগ বাঢ়িলোঁ। কলংখন ইমান ওচৰৰপৰা বহুত দিনৰ মুৰত দেখিলোঁ। ইমান যে শীণাইছে ! ল'ৰাকালত এইখিনিতে কলংখন সাতুৰি পাৰ হওঁতে ইমান বহল যেন লাগিছিল, ইমান ভাগৰ লাগিছিল ? ঘাটৰ ওচৰৰে ঘুলিটোলৈ আমি বৰ ভয় কৰিছিলোঁ। আমাৰ দলৰ নলিনেহে একমাত্ৰ একে ডুবতে ঘুলিটো পাৰ হব পাৰিছিল। এতিয়া ডুব মৰা দুৰৰ কথা কাছ সাতোৰ দিয়াৰ জোখায়েই পানী নাই ছাগৈ। পানীত ক্ষীণ সোঁত এটা গম পায় কেৱল উটি যোৱা মেটেকাবোৰৰ পৰাহে।

ৰাতি ভাত পানী ধাই আইতাৰ আগত কথাটো উলিয়ালোঁ। আইতাৰ প্ৰতিক্ৰিয়াটোৰ বাবে মই সমূলি প্ৰস্তুত নাছিলোঁ।

“সেই ঘৰৰ ছোৱালী নানিবি বোপাই” আইতাই ক’লে। মই অলপ থমক খাই বুলোঁ। “কিয় আইতা, ঘৰখনচোন বেচ ভাল। পুৰণি পৰিয়াল। গুৱাহাটীত কেবা পুৰুষো আছে। আৰু নমিতাকচোন ভূমিদেখিছাও, পোনাৰ বিয়াত যে আহিছিল। ছোৱালীজনীৰ কিবা গুত আছে জানো? আমাৰ হেমন্তৰো মন—মিলিবও।” মই একেটা উশাহতে গোটেই কথাখিনি কোৱাদি কলোঁ।

“নমিতা ছোৱালীজনী ভালেই ছাগৈ” পোনাৰ বিয়াত মাকে মোক চাই গৈছিলহি নহয়। দেউতাৰ গুৱাহাটীত থাকোঁতে মাকেই জয়াৰী আছিল। আমি তেওঁলোকৰ ওচৰতে আছিলোঁ। পিচে, ঘৰখন.....”

বিয়া বাকৰ কথা উঠিলেই আমাৰ মানুহে ঘৰখনৰ কথা উলিয়ায়। মোমাইতামুলী কিবা ডাঙৰ মানুহৰ ল’ৰা আছিলনে? আমাৰ কৃষি-প্ৰধান অৰ্থনীতিৰ দিনত বাক সেইবোৰ চোৱা চিত্তা দৰকাৰ আছিল। এতিয়া এই গাই গোটে পেটে ভালৰ দিনত সেইবোৰৰ কিবা অৰ্থ আছে জানো? এতিয়া বিয়া তুজন মানুহৰহে হয়; পৰিয়ালে পৰিয়ালে ক’ত হয়। আইতাক অৱশ্যে এইবোৰ কথা কোৱাৰ যুক্তি নেদেখিলোঁ। গতিকে কলোঁ। “আইতা, ঘৰখনচোন ভূমি জানাই। বেচ পুৰণি ঘৰ। ছোৱালীৰ লেখা-পঢ়াও আছে, স্বৰ্গহাও ভাল।” আইতাই মূৰ জোকাৰি ক’লে, “শুকক আৰু কি বেদ পঢ়াবি বোপাই। সিহঁতৰ ঘৰখননো মই চিনি নেপাওঁনে? হেমন্তক ক’গৈ—সি যেন তাত বিয়া নকৰায়।”

মই অলপ বিৰক্তিবোধেই শুধিলোঁ, “কিয় আইতা? মইতো হেমন্তক এটা কাৰণ দেখুৱাব লাগিব।”

“তাৰ কথা তাকেই কম মই।”

মোৰ অহমিকাত অলপ আঘাত লাগিল। এবাৰ ভাবিলোঁ হেমন্তকেই পাঠিয়াই দিওঁগৈ। কিন্তু ঘৰৰ ডাঙৰ ল’ৰা হিচাপে মোৰ দায়িত্বও

জানো নাই? মই আইতাক কলো, হেমন্তৰ মনত পোনপটীয়া
আঘাতটো নিদি মোকেই আপত্তিৰ কাৰণটো ক'ব পাৰে দেখোন।

“আপত্তি মোৰ নহয়, বোপাই, আমাৰ ভাগ্য পুৰুষৰ। একেটা
গাৰ্হতে দুবাৰ তামোল পুতিব নেপায়”, — আইতাই ক'লে।

দুবাৰ তামোল পোতা কথাটো মই ঠিক বুজা নাছিলোঁ। আইতাই
হাঁচি মাৰি ক'লে—“একে ঘৰতে দুবাৰ সম্বন্ধ কৰিব নেপায় বুলি কয়
দেখোন আগৰ মানুহে।”

আমাৰ এই ‘ভাল মানুহ’ কি ঘৰৰ আকৌ থিতাতে সম্বন্ধটো
ওলায়। মোৰ বিয়াৰ সময়তো কেইবা ঘৰৰো ছোৱালী সম্বন্ধে ঢুকি
পায় বুলি এৰিবলগীয়া হৈছিল। মই পোনপটীয়াকৈ প্ৰশ্ন কৰিলোঁ।

“কিবা সম্বন্ধে পায় নেকি, আইতা?”

“পায়ো নেপায়ো”, আইতাই ক'লে, “মুঠতে মোৰ কথা শুন—
এই বিয়াখন হবলৈ নিদিবি।”

“আইতা, কথাবোৰ সাঁথৰ কৰি নেপেলাবা চোন।” মই অলপ
টানকৈয়ে ক'লে।

আইতাই মোৰ মুখলৈ চালে। মই চকু দুটা এবাৰ তললৈ নমাই
আকৌ আইতাৰ মুখলৈ চালে। আইতাই বিসন্ন মাতেৰে কোৱাদি
ক'লে, “এই বিয়াখনৰ কথা তহঁতে মনৰ পৰা গুচা, বৰ মইনা।”

“কিন্তু হেমন্তটো যে ভালেখিনি আগবাঢ়িছে।”

আইতাই সৰুকৈ স্তম্ভিলে, “কিবা লেঠা-চেঠা হৈছে নেকি
আকৌ?”

“তুমি যে আৰু কথাবোৰ কোৱা আইতা! নহয়, তাৰ আৰু
নমিতাৰ লগত সকলোৱেই জানে সিহঁতৰ বিয়া হব বুলি। আমিও
জানো। এতিয়া তোমাৰ মতটো হ'লেই হয়।”

“মোক নুসুধি বিয়া কৰালে মোৰ কবলৈ একো নাছিল। মোক
সুধিলে মইনো বাৰু তহঁতক এটা শাওপাতৰ মাজলৈ কেনেকৈ ঠেলি
পঠিয়াওঁ—কচোন।”

আইতাৰ কথাখিনিত থকা আঁকোৰ-গোজালি ভাবৰ আৰত মই
 যেন শুনিলোঁ। কিবা এটা বিষয়তাৰ, হতাশাৰ সূৰ। আইতাই কি
 শাওপাতৰ কথা কৈছে বাক? নমিতাইঁত গুৱাহাটীৰ আৰু আমি
 নগাঁৱৰ। কামকাজৰ কাৰণে আমি দুঘৰ গুৱাহাটীতে থাকি যোৱাদি
 গৈছোঁ। আধা চিনাকিৰ পৰা চিনাকিৰ পৰ্যায়লৈ আহিছে নমিতাইঁতৰ
 পৰিয়ালটো। আইতাই সম্ভৱতঃ গুৱাহাটীত থাকোঁতে ঘটা কিবা
 ঘটনাৰ কথা জানে—যিটো মোক ক'ব খোজা নাই! কিন্তু এই
 পৰিয়ালটোৰ বিষয়ে তেনে কোনো কথা মনলৈ আহিব নোখোজে-
 চোন, আইতাৰ বিষয় কৰ্ত্ত্বস্বৰে মোৰ মনলৈ এটা খু—দুৱনিৰ ভাব
 আনি দিলে। কি শাওপাত? কিহৰ শাওপাত? মই আইতাক
 ক'লোঁ, “তাৰ মানে তেওঁলোকৰ লগত আমাৰ কিবা সম্বন্ধ আছিল?
 কিন্তু, কেনেকৈ? তেওঁলোক গুৱাহাটীৰ, আমি নগাঁৱৰ।”

“গুৱাহাটীৰ মানুহ বুলি কোনো মানুহ নাই অ’ বৰ মইনা। তাৰ
 সবহখিনি মানুহেই আন ঠাইৰ পৰা অহা, কোনো বৰফুকনৰ আমোলত
 কোনোবা মান ভগনত। তাৰ পিচত চৰকাৰী চাকৰিয়াল! এতিয়াও
 দেখিছ চাগৈ, কেনেকৈ মানুহৰ, সোঁত আহি চহৰবোৰত লগ
 লাগিছেহি। কিমান সন্ত্ৰাস্ত মানুহ উঠি গৈ গুৱাহাটীত জাহ গ’ল—
 কিমান ঠেৰুছিগা মানুহ আহি গোজেই গছ হৈ বহিল।”

আইতাৰ মুখত গুৱাহাটীৰ জন্মকাহিনী শুনাৰ ধৈৰ্য্য মোৰ নাছিল।
 ক’লোঁ, “সেইবোৰ জানো আইতা, তাহানি বৰফুকনে কামৰূপৰ স্থানীয়
 মানুহখিনিক নিশা নগৰত থাকিবলৈ নিদিয়াৰ কথাও শুনিছোঁ।
 নমিতাইঁতো নিশ্চয় কোনোবা এটা সময়ত উজনিৰেপৰা উঠি অহা।
 কিন্তু আমাৰ লগত বিশেষ কোনো সম্বন্ধৰ কথা শুনা নাই দেখোন।”
 “সিহঁত ক’ব মানুহ জান?” আইতাই পোনপটীয়াকৈ প্ৰশ্ন কৰিলে।

“হব আৰু চাৰিং, ন-দুৱাৰ বা তেনে কোনো ঠাইৰ।” মই পাল
 মৰা উত্তৰ এটা দিলোঁ।

“শুন” আইতাই দীঘল উশাহ এটা লৈ অলপ পৰ ব’ল। “তাৰ

পিচত ক'লে, “শুন, সিহঁত আৰু তহঁত একালত বৰ ওচৰা-উচৰিকৈ আছিলি। সিহঁতৰ গাওঁ আৰু তহঁতৰ গাৱঁৰ মাজত আছিল এখন পথাৰ—একাহী পথাৰ। মই ন বোৱাৰী হৈ আহোঁতেই দেখিছিলোঁ। সেই পথাৰ—একাহী পথাৰ, মানে আকাশী পথাৰ। ই পাৰৰ বিং সিপাৰে শুনাৰ কথাই মুঠে, সিপাৰৰ বাঁহনিবোৰ বৰছা বনৰ জোপা যেন লাগে।”

আইতাই যেন এটা ভয়লগা সাধুহে আৰম্ভ কৰিব খুজিছে। আইতাৰ একাহী পথাৰৰ মাজেদি এতিয়া ৰেলৰ আলি হ'ল। আমি সৰুতে দেউতাৰ লগত আধিত দিয়া ধান আনিবলৈ যাওঁ। একাহী নামটোও শুনা নাছিলোঁ। আইতাই আপোন মনে কোৱাদি কৈ গ'ল :

“এই ফালে কলং, মাজত তহঁতৰ গাওঁ, সি মুৰে নৈ, ন-নৈ। কলংখন দেখিলেই মোৰ তহঁতৰ পৰিয়ালটোলৈ মনত পৰে। বৰ কালিকালগা এই নৈখন……

“নৌল বৰুৱাৰ পুতেকে কলং পাৰত বুলি লিখা পত্ৰ দুটামান পঢ়িছিলোঁ, কলঙৰ কালিকা কিবা ধৰিব পাৰিছে নে নাই চাইছিলোঁ। পিচে নাই, কলঙৰ কথা চোন তাত নায়েই, কিবা ডেকা গাভৰুৰ মেল হে চোন……”

কলংখন দেখিলে মোৰো দুখ লাগে। আজি জজ্বলী মিত্ৰিৰ ঘাটৰ কাষেৰে আহোঁতে আৰু দুখ লাগিছিল। কিবা আইতা আইতা লাগিছিল। সৰুতে দেখিছিলোঁ। শিলঘাটৰ ওচৰত বাৰিষাও নাওৰ তলিখন মাথোন তিতে। নাওবোৰ দলঙৰ দৰে উবুৰি হৈ পৰি থাকে। খৰালি বালিত গাঁত খানি পানী একো গাগৰি নিয়ে—ওঠোঁ—গাৱঁৰ জীয়াৰী-বোৱাৰীবোৰে নহয়, চুটি মেখেলাৰ ওপৰত ব্লাউজ পিন্ধা পেন্নুকণা আইটি একোজনীয়ে। কাৰণ ‘মানুহ’ হোৱাৰ পিচত ছোৱালী ঘাটলৈ যোৱাটো লাজৰ কথা। ‘ভাল মানুহ’ৰ গাওঁ যে……

✓ এইখনেই কলং। ভূগোলৰ মতে স্মৃতি। কিন্তু মিছা আৰু দিঙ্গু নামৰ পাহাৰী জুৰি দুটাই লগ নধৰালৈকে তাত সোতেই নাথাকে। এইখনেই কলং। নৈ বুলি কলে ঠাঁহি উঠে। এতিয়া মনত পৰে নৈ বুলি ক'লে তাহানি মহাজননী আয়েও ঠাঁহিছিল। কিন্তু সম্পূৰ্ণ বেলেগ কাৰণত। উৱা, কলং কলঙেট। নৈ হবলৈ যাব কিয়? আমাৰ বৰ আই এগৰাকী ডিবুৰুৰ ছোৱালী তেতিয়াৰ দিনৰে নিম্ন প্ৰাইমেৰী পাছ। ঘৰত পকী নাদৰ পানী খায় সদায়। বিয়াৰ পিচত আহি খোৱা পানীখিনি অলপ ঘোল, যেন দেখি নৈৰ পানী নেকি বুলি স্মৃতিছিল। ইচকুল পঢ়া বোৱেকৰ বুদ্ধিৰ তৃষ্ণাত নন্দেকে কৈছিল—“এৰা, এতিয়া দহ মাইল বাট বাটকুৰি বাই তোমালৈ নৈৰ পানী আনিব গৈ কোনোবাই। খোৱা কলঙৰ পানী”

নৈ মানে তেওঁলোকৰ অভিধানত ন-নৈ। এইখন কলং। আকৌ মনত পৰিল সৰুতে আইতাই কোৱা পুৰণি কথাবোৰ—মিকিৰ-হাটৰ নিৰাময় মৌজাদাৰ গৈছিল গুৱাহাটীৰ কমিচনাৰ চাহাবৰ ওচৰলৈ। কাজলীমুখ চেবাই নাওযেতিয়া ব্ৰহ্মপুত্ৰত পৰিল তেতিয়া সৰুপাই নাওবৈছাই হেনো চিঞৰি উঠিছিল “আই ওঁ এইখন বৰ ডাঙৰ কলং ওঁ” বুলি। আমাৰ চিৰি-লুইতৰপৰা সৰুপাইৰ গাওঁ কুৰি মাইলৰ ভিতৰত, কিন্তু কলঙৰ বাহিৰে আন নৈ...দি দেখা নাই। তাৰ অভিধানত কলং মানেই নৈ, নৈ মানেই কলং।

মই এইবোৰ ভাবি থাকোঁতেই যেন আইতাই মোৰ মনৰ ভিতৰ খন এখন কিতাপ পঢ়াদি পঢ়ি গৈছিল! আইতাৰ মাতত মোৰ চমক ভাগিল।

“এৰা বোপাই, কলংখন তেনেই মৰি স্মৃতি হ'ল। কিন্তু আগতে তেনে নাছিল। হাতীমূৰা পৰ্বতখনে বাট ভেটা দি ধৰাৰ পৰাহে হ'ল। আগতে সেইটো এটা চাপৰিহে আছিল, বছৰি তল যায়। দেখা নাই কোৱা শুনিছোঁ। তেতিয়া বোলে কলঙত কোম্পানীৰ জাহাজো চলিছিল। পিচে, কলং হেনো এনেকৈ নেথাকে, এদিন বোলে লুইতৰ

আই সূঁতিটো এইকালে দিয়ে ব'ব—দুই মুনি শিলা উত্তৰ পাৰলৈ
যাব.....”

আইতা এনেকৈয়ে ক্ৰমে ক্ৰমে অতীতৰ মাজলৈ সোমাই যায়।
কিন্দমন্তীৰ পৰা আৰম্ভ কৰি খেলিমেলি কৈ পাৰৰ মানুহবোৰৰ কথা
ক'বলৈ আৰম্ভ কৰে। কলংপাৰৰ ভাল মানুহৰ গাওঁ কিখনৰ নিস্তৰঙ্গ
জীৱন যাত্ৰাৰ পলসত যেন আইতা সোমাই পৰে.....।

গতানুগতিক বংশ পৰম্পৰাৰ আমনি লগা অহংকাৰ। সেই
অহংকাৰ অতীতৰ। অতীতৰ অহংকাৰেই আন নাম কিজানি
বুবঞ্জী। এই বুবঞ্জীও হয়তো এদিন সত্য অছিল এই অহংকাৰৰ দৰেই।
আইতাইতৰ কলং পাৰৰ জীৱন জীয়াই আছিল অতীতক লৈ।

ৰজাঘৰীয়া সন্মান আৰু প্ৰতিপত্তি যোৱাৰ লগে লগেই 'আৰম্ভ
হ'ল চাহবাগিছাৰ সৈতে লেনদেন; ব্যৱসায় নহয়, চাকৰি। ব্যৱসায়
কৰিবপৰা অধ্যৱসায় আৰু মনৰ স্থিৰতা এওঁলোকৰ নাই। আনকি
আগৰ যুগৰ মানী মানুহ হিচাপে ইংৰাজ চৰকাৰৰ পৰা পোৱা মৌজা-
কিটাও এওঁলোকে চলাই খাব নোৱাৰিলে।

আইতাই বৰ কৰুণভাৱে বিৰক্তিবহীন তিত্ততাৰে কৈ গ'ল,
“সোপাই বাগিছাৰ চাকৰিত সোমাল—মাইকী মহৰীৰপৰা বৰ
বাবুলৈকে—তাৰ ওপৰত নাই। চাকৰিৰ লগতে অলপ খুচুৰা বেপাৰ।
কলঘৰ সজাৰপৰা কিছু টিনপাত আনি কাৰোবাক দিয়া, চিলঠীয়া
বেপাৰীক কিছু চোৰাং চাহ পাত—এইবোৰ, বুজিছ বৰ মইনা।
কিন্তু, কথাই বতৰাই চাহবাগানৰ মালিকৰ স্তৰ!”

কথাটো ময়ো মন কৰিছিলোঁ। আমাৰ পৰিয়ালত এটা নতুন
সংস্কৃতিৰ চানেকি দেখিছিলোঁ আৰু শুনিছিলোঁ তাৰ উপযোগী ভাষা।
মোমাই, মাই, বাই—এইবোৰ হেনো ছোটলোকৰ ভাষা। মহাদেউ,
মাহীদেউ বোলা দস্তৰ পলমকৈ অহা উজনীয়া 'ঢং'। সেই মানুহ সকলে
'কজিব'তে উঠি 'কামজাৰি'লৈ যায়—হয়তো নাঙলৰ ফাল চাঁচিবলৈকে।
'মামা'ৰ বিয়াটো 'দিদি' আহিব নোৱাৰাৰ বাবে 'আপচোচ' কৰে।

মাটি থাকে আৰ্হিত। সকতে দেখিছিলো—দীঘল দীঘল দাগৰ একোটিটা মাটি। পুকৰে পুকৰে দীঘে দীঘে ভাগ হৈ আহি একো-ডোৰৰ মাটি দীঘে এমাইল, পথালিয়ে হালখন ঘূৰে কি মুঘুৰে; বৰ-ঘৈণী ন-ঘৈণীৰে কমেও দুজনী ভিবোতাৰে একোখন কুৰিজনীয়া সংসাৰ কোনোমতে বৰ্হিত থাকে। বাকীখিনি চাহবাগিছা আৰু সৰু-সৰু চৰকাৰী চাকৰিয়ে যোগায়।

“কিন্তু বোপাই, বিয়া বাক হ'লে সদায় আৰ্হে আৰ্হে।”, আইতাই অলপ অৰ্থপূৰ্ণ সূৰত ক'লে, “আৰ্হগাঁৱৰ টুকৰিয়ালৰ ঘৰ, চতিয়াৰ দফলা বৰুৱাৰ ঘৰ, আনকি উত্তৰ গুৱাহাটীৰ মজিন্দাৰ ঘৰৰ লগতো ছোৱালী দিয়া অনা হয়। পিচলৈ তহঁতৰ কলেজ পঢ়া চাকৰি কৰা দুই এজনে উজনিৰ কাকতি দুৱৰা ঘৰৰো ছোৱালী আনিছে দুই এক।

“সেই অঞ্চলত হ'লে কাকতী বৰাৰ ঘৰ আৰু কঢ়ালৰঘৰৰ বাহিৰে আনৰ লগত মিতিৰ সম্বন্ধ নাই। দুই এঘৰৰ বিষয় খোৱা হাজৰিকা এইকীয়ালৈ দুই এজনী ছোৱালী দিছে—বাকীবোৰ হেনো ছোটলোক —কাঁড়ীৰপৰা নাম নকটাৰ গুপ্তি।”

আইতাই বাক এইবোৰ কি কৈছে! বংশ গোৱৰৰ ক্ষেত্ৰত আইতা নিজেওতো কম নহয়। আজি কিহৰ কাৰণে আইতাই এই দৰে নিষ্ঠুৰভাৱে নিজৰ অতীতক বিশ্লেষণ কৰি চাব খুজিছে! আইতাই নিন্দাৰ ছলেৰে গোৱৰ কৰিছে নে গোৱৰৰ ছলেৰে নিন্দা কৰিব খুজিছে বাক ?

“বুজিছ বোপাই, এই ভেমকণেই আছিল তেওঁলোকৰ জীৱন। তাতেই যেন তেওঁলোকে জিৰণি লৈছিল, তাকেই পাণ্ডলি জীয়াই বাৰিছিল নিজক। ভেম নো নকৰিব কিয় ?” তাৰ পিচত আইতাই যিখিনি ক'লে তাৰ সাৰমৰ্ম এই :

কলঙৰ অতীত থকাদি এদিন সিহঁতৰে আছিল বিচিত্ৰ অতীত। সেই অতীতত নাছিল বজাঘৰীয়া চাকচিকা অথবা গ্ৰাম্য সৰলতা।

কেৱল মাত্ৰ মৰ্যাদাৰ স্থল প্ৰতিপত্তি। সময়েদি উজাই গ'লে মন কৰিব পাৰি কলিয়াবৰৰ পৰা খাগৰিজ্ঞানলৈকে এই অঞ্চলটোত সমাজৰ কোনো ভাৰসাম্য নাছিল। উত্তেজিত হলে সিহঁতৰ সীমাজ্ঞান নেথাকে, আনন্দিত হলে পাহৰি যায় কচি। বজাৰ চকুত পৰিবলৈ, বৰফুকনৰ মন যোগাবলৈ চামধৰা কোঠাত গড় মাৰি থকা বজাৰ সৈন্যৰ মাইকী যোগনীয়া হবলৈকো সিহঁতৰ বহুতৰ কুণ্ঠা নাছিল। আনহাতে আকৌ আহোমৰ দুৰ্দীনত আশ্ৰয় বা সহায় বিচাৰি অহা বজাৰ সিহঁতে ছাগলী খেদোৱাৰি বেদি পঠাইছিল। চিৰ অশান্ত এই অঞ্চলৰ প্ৰজাই ন দিনৰ ভিতৰতে দুচাম ৰাজবিষয়াৰ পৰিৱৰ্তন বিচাৰি হাবাখুৰি খায়; আকৌ আগৰ বিষয়াতেই সন্তুষ্ট হৈ সেও হয়। ৰাজবিষয়াৰ অভ্যাচাৰ আৰু প্ৰতিষ্ঠাকামীৰ শিয়লা-শিয়লিয়েই নগাঁৱৰ ইতিহাস।

“নদাই খৰঙিৰ কথা শুনিছ ?” আইতাৰ প্ৰশ্নত আকৌ আহি যেন আমাৰ ঘৰ পালৌহি।

“শুনিছোঁ আইতা। লাচিত বৰফুকনে শৰাইঘাটত বেমাৰী গাৰে নদাই খৰঙিৰ কান্ধত ভৰ দিছেই নাওত উঠিবলৈ গৈছিল।”

“সেই নদাই মানে নন্দেশ্বৰ তহঁতৰ উপৰি পুৰুষৰ এজন। বৰফুকনৰ গা-ৰখীয়া আছিল। কলিয়াবৰৰপৰা আহি মিকিৰৰ হাটত বিতাপি সোৱা বকৱা কেইঘৰৰে এজন হল ভোগাই—ভোগেশ্বৰ বকৱা, নদাইৰ দুপুৰুষৰ তলত। পলৰীয়া বজা গৌৰীসিংহৰ দিনত তেওঁ ডেকা মানুহ।”

আইতাৰ কথা শুনি শুনি আজিৰ যিটো প্ৰসঙ্গত এইবোৰ পুৰণি-কথা ওলাইছে তাৰ কথা পাহৰিয়েই গৈছিলোঁ। ভাবিলোঁ আইতাক সোধোঁ তেওঁ কোৱা কাহিনীৰ লগতনো হেমন্ত নমিতাৰ বিয়াননৰ সম্পৰ্ক কত ? কিম্ব কিবা এটা মই অনুমান কৰিলোঁ; আইতাই হয়তো পূৰ্বপুৰুষৰপৰা মুখে মুখে বাগৰি অহা কিবা জানে আমাৰ পৰিয়ালৰ—তেওঁ কোৱা মতে কিবা শাওপাতৰ কথা।

সেইধাৰে আইতাক আৰু একো নুহুখিলেঁ। আইতাই কৈ যাওক, মই শুনি যাম।

আইতাই হঠাৎ ক'লে, “মোৰ জোৰণত দিয়া গহনাখিনি দেখিছিলি নে? সেইখিনিবেই তইঁতৰ মা'ৰবো জোৰণ দিয়া হৈছিল।”

মোৰ মনত পৰিল আয়ে এবাৰ দেখুৱাইছিল কেইপদমান পুৰণি অলংকাৰ। ক'লো, “দেখিছিলেঁ আইতা, কি হ'লনো?”

“কেনেকুৱা আছিল গহনাখিনি?”

“জানো? মনত নাই বিশেষ।”

“তই কিজানি মন কৰা নাই। গোটেইখিনি অলংকাৰ মিনা কৰোৱা। ঢাকা জিলাৰপৰা মিনা কৰাই অনাইছিল ভোৰ ককাৰে।”

পুৰণি বা নতুনেই হওক অলংকাৰৰ মহিমাৰ বিষয়ে মোৰ কোনো-কালে কোনো কোতূহল নাই। কিন্তু আইতাৰ কথাবোৰ মোৰ কিবা প্ৰহেলিকাময় যেন লাগিবলৈ ধৰিলে। ভোগাই বৰুৱাৰ কাহিনীৰ লগত মিনা কৰা গহনাৰ বা কি সম্বন্ধ? মই ভাবিব নোৱাৰিলেঁ। আইতাই মাথোন ক'লে, “আগেয়ে তইঁতৰ পৰিয়ালত জোৰণত মিনা কৰা গহনাহে দিয়ে। ভোগাই বৰুৱাৰ পুতেক জুৰাইৰ দিনৰ পৰা সেইটো চলি আহিছে বোলে।”

মোৰ বিয়াৰ আগে আগে আইৰ পুৰণি গহনাবোৰ চোৰে নিছিল। আয়ে কিবা কিবি নতুন গহনা কৰাইছিল। মনত পৰিল, তেতিয়া আইতাই মিনা কৰোৱা আঙঠি এটা হলেও দিবলৈ দিছিল। মিনা কৰা অলংকাৰ দিয়াত কিবা অৰ্থ আছে বুলি তেতিয়া ভবা নাছিলেঁ। কোনেও একো কোৱাও নাছিল। আজি যেন তাত এটা দূৰৰ সংকেত পালেঁ।

“ভায়েৰৰ বিয়া য'তে নেপাত লাগে, মিনা কৰা অলংকাৰ দুপদ-মান দিবি। মই মা'ৰকো কম। কিন্তু পাৰিলে সেই ঘৰত বিয়া

নকৰাৰি। তইতে সিহঁতৰ প্ৰতি ডাঙৰ অশ্ৰায়—নহয়—পাপ কৰি
থৈছ। সেই শাওপাত এতিয়াও যোৱা নাই। সেইবাবেই কিজানি
তইহঁতৰ হৈয়ো একো নহয়। তইত জখলা একোডাল হৈ আনক
বগাবলৈ সুবিধা দিছ। নিজে একো কৰিব পৰা নাই।

আইতাৰ সোতোৰা-সুতুৰি হাত দুখন মই ধামুচি ধৰিলোঁ।
মুহূৰ্ত্তৰ বাবে পাহৰি গ'লো হেমন্ত—নমিতা সকলোকে। মোৰ
অতীতক জানিবৰ মন গ'ল। অতীতক। মনে মনে কলোঁ, কোৱা
আইতা, মোক ভোগাই বৰুৱাৰ কথা কোৱা, মিনা কৰা গহনাই কি
শাওপাত পাহৰায় নে সোঁৱৰায়—তাৰ কথা কোৱা।

আইতাৰ কাহিনীয়ে মোক সময়ৰ বুকুৰে উজুৱাই লৈ গ'ল অৰ্ধ-
অৰাজক এখন ঠাই আৰু এটা সময়লৈ।

পলৰীয়া বজা গোবীনাথ সিংহৰ দিনত ভোগাই বকৱা ডেকা ।
 অৰ্ধ অৰাজক এই অঞ্চলটোত লেখৰ মানুহ হৈ কেনেকৈ থাকিব লাগে
 তেওঁ জানিছিল । বৰফুকন কলিয়াবৰৰ পৰা যোৱাৰ পিচত সলাল
 গোঠায়েই হল ইয়াত ৰাজশক্তিৰ প্ৰতিভু । ভোগায়ে জানিছিল
 সন্মানৰ এছোৱা আহে ৰজাঘৰীয়া স্বীকৃতিৰপৰা আৰু বাকীখিনি নিজে
 গঢ়ি লব লাগে । তেওঁৰ উপৰি পুৰুষ এজনে জয়ধ্বজ সিংহৰ দিনতেই
 ৰজাঘৰীয়া স্বীকৃতি লৈ থৈছে দহ ঘৰ খৰঙি বকৱাৰ বাবে । এতিয়া
 বাকীখিনি তেওঁ গঢ়ি লব লাগিব । সলাল গোঠাইৰ ওচৰত গোচৰ
 দি নিজৰ সন্মান ৰাখিব নোৱাৰি । বিচাৰ দুৰ্বলৰ হে অস্ত্ৰ । সাধাৰণ
 প্ৰজা হৈ আন এশ জনৰ দৰে থাকিব পাৰি, থকা সহজো । কিন্তু মুৰ
 তুলি থাকিবলৈ হলে তুমি আনৰ মুৰ ভাল কৰি ৰাখিব লাগিব । নহলে
 যি কোনো মুহূৰ্ত্ততে তোমাৰ মুৰ খহি পৰিব পাৰে । গতিকেই, য'ত
 তোমাৰ সন্মান বা প্ৰাণৰ সংশয়—তাত তুমি আনৰ মনত ভয় জগাই
 ৰাখিবা । এয়েই আছিল ভোগাই বকৱাৰ অব্যক্ত জীৱন দৰ্শন ।

ভোগাই বকৱাৰ বিষয় আশয়ৰ চিন্তা কৰাৰ বিশেষ কোনো
 প্ৰয়োজন নাছিল । তেওঁৰ ঘৈণীয়েক মাহিন্দী পাটকত গৃহিনী । বন্দী
 বেটী অলেখ । বৰ্হমচৰীয়া নামৰ পুৰণি লগুৱা জনে সকলো তদাৰক
 কৰে । মাটি বাৰী বিস্তৰ । ভোগাইৰ কেৱল এটাই চিন্তা—তেওঁতকৈ
 ৬খ মুৰ কাৰোবাৰ আছে নেকি ? তেওঁক ভয় নকৰা মানুহ ক'ৰবাত
 আছে নেকি তেওঁ তাৰেই পম খেদি ফুৰে । তেওঁৰ দৰে মৰমিয়াল
 আৰু তেওঁৰ দৰে নিষ্ঠুৰ মানুহ সতকাই চকুত নপৰে । বাঘে ছাগে
 তেওঁৰ ভয়ত একেটা ঘাটতে পানী খাইছিল নে নাই জনা নেযায়,
 কিন্তু তেওঁৰ টোলৰ ওচৰেদি পৰাপকত দিনতো মানুহ যাব নোখোজো

সন্দেহজনক অৱস্থাত যদি কোনো মানুহক ভোগাইৰ লগুৱা লিকচৌৱে মাতি নিয়ে, সেই বাটকৰা জন আৰু ওলাই অহাৰ চিন পোৱা নাযায়। মিকিৰহাটৰ বাইজে হেনো অলপতে এটা পুখুৰী খান্দোতে কেইবাটাও মানুহৰ জকা পাইছিল। ঠাই খিনি এসময়ত ভোগাই বৰুৱাৰ টোলৰ ভিতৰুৱা আছিল বুলি বুঢ়ামেথাই কয়।

ভোগাইলৈ মানুহে ভয় যেনেকৈ কৰে, তেনেকৈয়ে তেওঁক ভালো পায়। তেওঁৰ বহতীয়া বা মাটিখোৱা সকলো মানুহ তেওঁৰ বাহিৰে আন সকলো বিপদৰ পৰা মুক্ত। আশ্ৰিতৰ সমস্যা তেওঁৰ বাবে নিজৰ সমস্যা। আশ্ৰিতৰ বিপদ, নিজৰ বিপদ। সলাল গোহাঁয়েও কাঁড়ী জুলিবৰ হ'লে ভোগাইৰ বহতীয়া মানুহখিনিত হাত নিদিয়। তেওঁৰ মাটি খোৱা মানুহে তেওঁক কিমান ধান দিয়ে সেইটো ডাঙৰ কথা নহয়। কিন্তু বগা বা মুগা ঘোঁৰাটোত উঠি তেওঁ ক'ববলৈ যোৱা দেখিলে যদি হালৰ গৰু হালতে এৰি আলিকাষত থিয় নিদিয়হি তেতিয়াহ'লে অচিৰে তাৰ ভেটিত সোণগুই চৰিব।

এওঁৰ প্ৰতাপৰ কথা সলাল গোহাঁই হেলিমেলিৰ কাণত কোনোবাই পেলাইছিল। কিন্তু সেই কথা লৈ চিন্তা কৰিবৰ বাবে তেওঁৰ কোনো-প্ৰয়োজন হোৱা নাছিল। তেওঁ নিজেই তেতিয়া অলপ খেলিমেলিৰ ভিতৰত আছিল। ষড়যন্ত্ৰৰ জালত পেলাবলৈ সিকালে গড়গাঁৱত বুঢ়াগোহাঁয়ে ষত্ৰু কৰিছে বুলি গম পাই সলালৰ হেলিমেলি গোহাঁইৰ মনতো স্বস্তি নাছিল। গতিকেই এই প্ৰতাপী প্ৰজাবোৰৰ কাম কাজত মাত মাতিবলৈ তেওঁ ইচ্ছা নকৰিছিল। বৰঞ্চ এনে প্ৰতাপী প্ৰজাবোৰৰ পৰা আহোম ৰাজশক্তিৰ সুবিধাহে হৈছিল বুলি তেওঁ বা আন বিষয়া সকলে ভাবিছিল। এই বৰুৱাকিষৰ বিষ্মানে প্ৰতাপী নহওক, তেওঁলোকৰ মৰ্যাদা যে আহোম ৰাজশক্তিৰ দান সেইকথা তেওঁলোকে নাপাহৰে। কুকুৰ চিকুণ গিৰিষ্ঠৰ ঘন। বহা কুলগুৰি অঞ্চলৰ ৰজা-পোৱালি কেইজনক সৈমান কৰি ৰাখিবলৈকে।

এই প্ৰতাপী মানুহবোৰৰ পৰা স্তব্ধতা হয়। মিকিৰহাট যমুনা উপত্যকা আৰু ভৈয়ামৰ মানুহৰ সংযোগ স্থল।

আৰু এঘৰ মানুহ দোপতদোপে উঠি আহিছিল। ন-নৈৰ বাখৰৰ ঘৰ। বৰা! মৰ্ধ্যাদাত হীন। এবাৰ ন দিনৰ বাবে বৰুৱা হৈছিল মাত্ৰ। কিন্তু নিজ এলাকাত অৰ্থাৎ আকাশী পথাৰৰ সিটো পাৰে তেওঁলোকৰ প্ৰভাৱ এই বৰুৱা কেইঘৰতকৈও বেছি। ভোগাইৰ প্ৰভাৱক যদি প্ৰতিপত্তি বুলিব পাৰি, এই বৰা ঘৰৰ প্ৰভাৱক বুলিব পাৰি প্ৰতাপ। কেৱল মাত্ৰ অৰ্থ বলৰ সহায়ত, বজা ঘৰীয়া ডাঙৰ খিতাপ নোপোৱাকৈয়ো তেওঁলোক নিজৰ প্ৰভাৱ গঢ়ি তুলিছিল—সাধাৰণ মানুহক বুশ কৰি ৰাখিছিল।

ভোগাইৰ দেউতাক ৰুদায়ে, অৰ্থাৎ ৰুদুৰাম বৰুৱাই লক্ষ্য কৰিছিল এই উঠি অহা মানুহ ঘৰ। ন-নৈৰ এই মানুহঘৰক অলপ চম্ভালি ৰখা তেওঁৰো ইচ্ছা। কিন্তু আনৰ চোঙত বাঘ নোসোমায়। গতিকেই তেওঁ মানুহ দুঘৰ ওচৰ চপাই আনিবৰ মন কৰিলে। বৰপুতেক ভোগাইলৈ সেই ইচ্ছাৰেই তেওঁ বিয়া কৰাই আনিলে বাখৰৰ ভনীয়েক মাহিন্দীক আধেৰ সোণৰ বাখৰামী অলংকাৰৰ সালংকৃত হৈ মাহিন্দী ভোগাইৰ টোলত সোমাল।

প্ৰথম কলি সোমাল গহনাৰ মাৰ্জ্জ্জি। ভোগায়ে জোৰণত দিছিল আধেৰ সোণৰ অলংকাৰ। বাখৰৰ ঘৰৰ পৰাও লগত দিছিল আধা সেৰ। কেইদিন মানৰ পিচতে মাহিন্দীৰ মাকে অৰ্থাৎ ভোগাইৰ শাহুৱেকে পঠিয়াই দিলে আৰু কেইপদমন অলংকাৰ—আৰু প্ৰায় এপোৱা মান সোণৰ।

“মাৰ’ক কৰি,” ভোগাই গৰজি উঠিল, “মোতকৈ বেছি সোণ দি যহাবৰ দৰকাৰ নাই। সিহঁতৰ জীয়েকক যি দিলে, দিলে—মোৰ ঘৈণী হোৱাৰ পিচত আৰু সিহঁতৰ পৰা একো ল’ব নোৱাৰ, কৈ দিছোঁ।”

ন-ছোৱালী মাহিন্দীয়ে মাথোন কান্দিলে! ভোগায়ে বলকি গ’ল, “সিহঁতে সোণবোৰ ক’ৰ পৰা পায় মানুহে কিবা নেজানে নে? কুমাৰ

গাঁৱৰ মানুহবোৰে 'বাখৰ মুদৈ'ৰ হাতত সোণবোৰ বন্ধা থয়—
সেইবোৰ জানো কেতিয়াবা মোকল খায়।”

এইদৰে উপৰি পুৰুষে বান্ধিব খোজা মিলনৰ গাঁকো তেনেই
অৰ্পিতা বাঁহৰ বুলি দুয়ো পক্ষই জানিলে বিয়াৰ কেইদিনমানৰ
পিচতেই। দিনবোৰ বাগৰি গ'ল। তাৰপিচতো আৰু বহুত সৰু-
সুৰা ঘটন। ঘটছিল যিবোৰৰ পৰা তেওঁলোকৰ মাজৰ ফাঁটটো ক্ৰমে
বহল হৈহে গৈছিল।

বৰুৱাৰ ঘৰৰ পূৰ্বপুৰুষ কলীয়া আতাৰ তিথি আৰু বাখৰৰ
দেউতাকৰ শ্ৰাদ্ধ পৰিছিল একে দিনাই। দহাৰ দিনালৈকে নিতৌ
আৰু তাৰপিচৰ পৰা মাজে মাজে ভোগায়ে খা-খবৰ লৈ আছিল।
মাহিন্দীও জীয়েক স্তমলাৰে সৈতে ককায়েকৰ তাত্তে আছিল। কিন্তু
শৰাধৰ দুদিনমান আগতে সকলোৰে সম্মুখতে ভোগায়ে স্তমলাক ক'লে,
“আই অ' স্তমলা, কাইলৈ তয়ে আৰু মাৰে যাবি গৈ। মই বৰ্হমচৰীয়া
আৰু পিটিকি বুঢ়ীক দোলাভাৰী দুটাৰে পাঠিয়াই দিম, বুইছ ?”

“কিয় পিতাদেউ ?” স্তমলাই স্তমিলে।

“কলীয়া আতাৰ তিথি পৰহিলে।”

“ইঃ যাম গৈ আমি। ইয়াত ককাৰ ভোজৰ দিনা কিবা বধ
ভাওনা পাতিব। আমি চাব লাগিব নহয়!” স্তমলাই লেনচেলাই
ক'লে।

“নেলাগে ইয়াত ভাওনা চাব। আমাৰ তাত্তে ভাওনা হ'ব নহয়
আই। চাবিচোন কি বঢ়িয়া বৰ ধেমালি, সৰু ধেমালি।”

“নহয়! মই ইয়াতে থাকিম।” স্তমলাই আকৌ লেন-চেলালে।

ভোগাইৰ কথা পেলাবলৈ মাহিন্দী বা বাখৰ কাৰো সাহ নহল।
পিচদিনা মাহিন্দী যোৱাৰ পৰত বাখৰে মাথোন ক'লে, “মাহিন্দী,
তোক কুশ ফালি উলিয়াই দিছোঁ। তই আৰু আমাৰ নহয়। কিন্তু
স্তমলাৰ দেউতাকক কবি, অশৌচীয়া গাৰে তিথি পাতিলে তইভৰ
কলীয়া আতাই পিণ্ড নলয়। জেঁৱাইৰ গাত অশৌচ থাকে। আৰু

শুন, স্তমলাক ঠৈ য়। তাই নগলেও বাপেকে একো নকয়। তেওঁৰ
‘ছোট্টযাত্ৰা আমাৰ ওপৰতহে।’

চকুপানী টুকি টুকি মাহিন্দ্রী গুচি গ’ল।

স্তমলা নোবোৱাৰ বাবে ভোগায়ৈ একো নক’লে।

এই খিনিতেআক এটা সমস্যা হ’ল। লেবেলাবাপু এই দুয়োঘৰে
পুৰোহিত। তেওঁৰ মহা চিন্তা লাগিল। কাক এৰি কাক ধৰে।
তথাপি তেওঁ ভাবিছিল বাৰৰ দেউতাকৰ আদ্য-শ্রাদ্ধ যেতিয়া তেওঁৰ
ঘৰলৈ শৰাধ কৰিবলৈ যোৱাই সমীচীন হব। তেওঁৰ ভেটি-মাটি
মিকিৰ হাটত। ৰূপিত মাটিখিনি আছে আকাশী পথাৰত—বাৰৰ
সীমা মুৰিয়লিত। বাৰৰ ঘৰত আত্মশ্রাদ্ধ, বৰুৱাৰ ঘৰত তিথি
মানে পানী শৰাধহে। তাকে জানিবা বৰ ধুমধামকৈ পাতে।

ভোগায়ৈ লেবেলা দেউক মাতি আনি ক’লে “তিথিৰ নামগুণৰ
কাৰণে আমাৰ চাৰিওটা খেল আহিব। শৰাধ ভাগ মোৰ ভাইটোৱেই
কৰিব। আমাৰ সিজনীৰ বাপেকে বোলে মোৰ গাত চূৱা লগাই ঠৈ
গ’ল। আপুনি আহিব।” লেবেলা বাপুৱে সেমেনা-সেমেনি কৈ ক’লে
“জোৱাঁইৰ অশৌচ তিনি বাতিহে সেইটো লেঠা নাই। পিচে, সিফালে
দহালৈকে সকলো ময়েই কৰিলোঁ। তিথিফেৰা গদয়েই চলাই নিৰ
পাৰিলেহেঁতেন নেকি ?”

গদ লেবেলা বাপুৰ ল’ৰা।

ভোগায়ৈ মাথোন ক’লে “আপুনি আহিব।”

লেবেলা বাপুৱে ক’লে “হব।”

‘হেৰোঁ বামুণৰ ল’ৰা, লগুণদিয়নিৰ তকলা মুৰটোৰেই আহিছ
পিতাদেউৰ শৰাধ কৰিবলৈ ? দেৱে’ৰ কলৈ গ’ল ?’ কান্ধত থকা
গামোছাখনত হাত মছি মছি বাৰৰে ক’লে।

“দেউ তালৈ গৈছে। মোকেই....” গদই ভয়ত বাক্যটো শেষ
নকৰিলে।

“ক’ৰ তালৈ ?”

“সেই ভা-লৈ। মিকিবৰ হাটলৈ।”

“মিকিবহাটখনো দে'ৱেবে কি হাট বেহাবলৈ গৈছে অ' দেউ-পোৱালি। অ' আজি হ'বলা সিহঁতৰ কলীয়া আতানে কিটোৰ ভিধি?”

“হয়, দে'ৱে সেই বাবে মোকেই পাচিলে ইয়ালৈ।”

বাখৰ ববাই অলপ ভাবিলে। তাৰ পিচত কান্ধৰ গামোচাত হাতখন মচি মচি ক'লে, “বাক, বা বহুগৈ। সোনকালে শেষ কৰি দিবি। মোৰ কাম আছে বুইছ? আখৰ জেঁটাইহে মল্ল মাতিবি হ'বলা!”

এই দুজন মানুহে ইজনে সিজনৰ নাম ল'ব নোখোজে। এঘৰে ভাবে আন ঘৰে তেওঁলোকৰ সমান হ'ব খুজি তেওঁলোকক অপমান কৰিছে। আৰু ইঘৰে ভাবে তেওঁলোকক সমান হ'বলৈ নিদি অপমান কৰা হৈছে। এজনৰ মৰ্যাদাৰ প্ৰশ্ন, আনজনৰ প্ৰতিপত্তিৰ। সেইবাবে জনা মানুহে ইঘৰৰ আগত সিঘৰৰ নাম মুলিয়ায়।

পিতাকৰ শৰাধলৈ লেবেলা বাপু নহাৰ পৰা বাখৰৰ মনত এটা কথা স্পষ্ট হৈ গ'ল যে সাধাৰণ মানুহৰ চকুত তেওঁ এতিয়াও ভোগাই-ইততকৈ ডাঙৰ তো নহয়েই; সমানো নহয়। আৰ্থিক প্ৰতিপত্তিতকৈ মৰ্যাদাৰ প্ৰত্যাপ এতিয়াও বেছি। এতিয়াও তেওঁৰ ঘৰৰ আত্ম শ্ৰদ্ধাতকৈ ভোগেশ্বৰহঁতৰ কোনোবা উপৰিপুৰুষৰ পানী-শৰাধৰ মূল্য বেছি। ঋং আৰু ক্ষোভত বাখৰৰ মুখ নীলা হৈ গ'ল। এই তকলা বামুণৰ ল'ৰাটোৰ মুখত চুণ সানি ওভতাই পঠাব নেকি? নাই, বৰ বেছি কৰা হ'ব। পিতাকৰ শৰাধ। তাতে বামুণৰ ল'ৰা। বিপ্ৰপুত্ৰৰ বৰ মহিমা। বাখৰে আৰু এটা কথা ভাবিলে, নাই, ভোগেশ্বৰক ইমান প্ৰত্যক্ষভাবে অপমান কৰাটো ঠিক নহ'ব। বাক, কিবা এটা দিহা কৰিব লাগিব।

সেইদিনা পুৰোহিত বৰণত দিয়া হ'ল কটা চুবিয়া আৰু টাপলি মৰা গামোচা। সিধাত দিলে এটা বৰালি মাছ আৰু এটেকেলি পানী কাহঁদি। দক্ষিণা অৱশ্যে বেছিকৈয়ে দিলে। সচবাচৰ আখলিৰ ঠাইত পাঁচোটা চিকা ৰূপ। বৃষোৎসৰ্গত দিলে এটা হালৰ বলধ।

পুৰোহিতৰ পুতেকক অপমান !

ধনৰ পাই ভোগাই ছলি উঠিল। মাহিন্দ্রীয়ে বুজালে লেবেলা
ভেঙে জানো বাধবহঁতৰো পুৰোহিত নহয়! নিজৰ পুৰোহিতক
অপমান কৰিলে ভোগাইহঁতৰ তাত মাত মাতিবলৈ কিটো আছে।
আৰু লেবেলা বাপুৱেতো ভোগাইৰ ওচৰত কোনো গোচৰ বা ওজৰ
দিয়াহি নাই। মাহিন্দ্রীৰ বুজনিত ভোগাই কিছু শাস্ত হ'ল। কিন্তু
মনৰ খচ্‌খচনি মাৰ নগ'ল।

“বাক কচোন স্তমলাৰ মাক, ককায়েৰে বলধ গৰু আৰু পানী
কাহঁদিৰ টেকেলিটো কিয় দিলে বাক গদক !”

মাহিন্দ্রী বুদ্ধিমতী ছোৱালী। তাই মনে মনে বুজিছে বাধবৰ এই
কাৰ্য্যত নিহিত ভীৰ বিক্ৰমৰ কথা। কিন্তু তাই কয় কেনেকৈ বাক
গিৰিয়েকক! ভোগায়ে কেৱল বুজিলে ভেঙে পুৰোহিতৰ পুতেকক
অপমান কৰা হৈছে। অপমান কৰি আকৌ পাঁচ টকা ৰূপ দক্ষিণা
দি ধনৰ গৰব দেখুৱাইছে। ভোগায়েও বাক তাৰ পোটক তুলিব।
কিন্তু পানী কাহঁদি।

পানী কাহঁদিৰ বহুশ ভোগায়ে গম নাপালে। ভেতিয়াই পোৱা
হ'লে কিমানি কথাৰ সোঁত আনকালে ব'লেহেঁতেন।

আইতাৰ কথাবোৰ আৰু চোন সাধৰ সাধৰ লাগিল। মই মুঠতে এইখিনিকে বুজিলোঁ, নমিতাইতাৰ পৰিয়াল আৰু আমাৰ পৰিয়ালৰ মাজত কোনোবা কালত প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে সংঘাত চলিছিল অথচ দুয়ো ঘৰৰ মাজত বৈবাহিক সম্বন্ধও ঘটিছিল। আইতাই বাক ক'ব খুজিছে কি? সেইঘৰ পুৰণি মিতিৰ মানুহ, সম্বন্ধ ঢুকি পোৱাতে আছে, নে, সেই ঘৰ পুৰণি শত্ৰুৰ ঘৰ—গভিকে সম্বন্ধ পতা ঠিক নহয়। কোনটো? ভাবিলোঁ আইতাক পোনপটীয়াকৈ স্মৃতি লওঁ। আৰু ছটামান কোঁতুহলো মোৰ মনত জাগি উঠিল। আইতাই দেখোন কিবা মিনা কৰোৱা গহনাৰ কথা উলিয়াই কথাটো আকৌ সামৰি থৈ দিলে। আকৌ এতিয়া চোন উলিয়াইছে পানী কাছ'দি আৰু বলধ গৰুৰ কথা। সেইবোৰৰ সংকেত বুজিবৰ বাবেও মোৰ কোঁতুহলৰ পাৰ নোহোৱা হ'ল।

“বাক আইতা, মাহিন্দীক যে ভোগাই বৰুৱাই বিয়া কৰালে, আমাক তাৰ কিবা সম্বন্ধে পায় নেকি?” মই স্মৃতিলোঁ।

“চুৰিয়াৰ সাত আৰু মেখেলাৰ তিনি—তাৰ পিচত আৰু সম্বন্ধ নেথাকে বোপাই। কিন্তু কথাটো বেলেগ এটাহে। তহঁতৰ গাত বাধৰ ঘৰৰ তেজৰ চিন নৰ'ল।” আইতাই ক'লে।

“কিয় আইতা? স্মৃলা?”

“তহঁত বৰ জঁকৰা অ', স্মৃলা তহঁতৰ ঘৰৰ জীয়াবীহে—উলিয়াই দিলেই লেঠা ছিগিল।” ইমান পুৰণিদিনীয়া সম্বন্ধ এটাৰ কথা আইতাই ইমান সহজ স্মৃতি ক'লে যে আজিৰ ঘটনাকে। স্মৃলা জীয়াই থকা হ'লে দুশ বছৰবোৰে বেচি বয়স হ'লহেঁতেন! মোৰ হাঁহি উঠিল। কিন্তু তাৰ পিচত আইতাই যি কথা ক'লে সি যেন এটা ভীত স্মৃতি বনে মোৰ হাঁহিটো স্মৃতিৰাই দিলে।

“সুমলাও নেধাকিল বোপাই ; মানৰ দিনত তাইৰ পেট ফালি পোৱালিটি উলিয়াই দোৱনীয়াই আম পাৰি খালে বোলে ।”

“দোৱনীয়া কোন আইতা ?”

“দোৱনীয়াৰ কথা নেজান নেকি ? মানৰ দিনত ঘিবোৰ মানুহে মানৰ দোৱান শিকি সিহঁতক বাট-পথ চিনাই লৈ ফুৰিছিল সেই আমাৰ মানুহমখা ।”

আইতাৰ কথাৰ সহজ সুৰটোৱে মোক আকৌ লৈ গ’ল সেই নিষ্ঠুৰ সময়ছোৱাৰ মাজলৈ। আকৌ মনৰ পতত জিলিকি উঠিল ভোগাই বৰুৱাৰ দুকু কুকু মুখখনলৈ, যিজনে বুজিছে তেওঁৰ পুৰোহিতৰ পুতেকক অপমান কৰি বাখৰ নামৰ প্ৰতিষ্ঠাকামী বৰা এটাই তেওঁকে অপমান কৰিছে। কিন্তু বাখৰৰ কাৰ্য্যৰ তাৎপৰ্য তেওঁ উলিয়াব পৰা নাই। ময়ো পৰা নাই। মই আইতাক ক’লোঁ, “আইতা, পানী কাছ’দি আৰু বলধ গৰুৰ কথাটো মই একো ধৰিব পৰা নাই হ’লে ।”

“ভহঁতৰ পৰিয়ালৰ বুধিবোৰ অলপ বাককৈয়ে ভোটা অ’বৰমইনা। খঙৰ ভমক একোডাল আছে—কিন্তু কোনে কেতিয়া কি ভাবি কি কৰে একো বুজি নেপায়। ভোগায়ো তেনেকুৱাই আছিল। তেওঁ সেইবোৰ বুজি পোৱা নাছিল। পিচত যেতিয়া পালে—”

“কেনেকৈ পালে আইতা ?” আইতাৰ কথা শেষ নহওঁতেই মই স্নুধিলোঁ।

“সেইবোৰ বহুত কথা বোপাই। শুনচোন,—ছেঃ বাতিও ভালে-খিনি হ’ল ।”

“আজি আৰু লাগিলে নোশোওঁ আইতা, তোমাৰ সাধু শেষ কৰিহে শুম ।” অকণমান নাতি ল’ৰা এটাৰ দৰে মই ক’লোঁ।

আইতাই কৈ গ’ল :

“সেইবোৰ বৰ খেলিমেলি কথা। ভিতৰি ভিতৰি ইমানখন কাজিয়া সৰ্কেও ভোগাই শহুৰেকৰ জাতালিৰ ভোজলৈ গ’ল। অকল

সেয়েই নহয়—নাওখোৱা হাবিব পৰা বৰ এটা কাঠখোৱা শৰ মাৰিও পঠিয়াই দিলে।”

“বাখৰে বাখিলে নে?” মই সুধিলোঁ।

“কিয়, কিয় নাৰাখিব? ডাঙৰ মানুহৰ কাজিয়াৰ ধৰণেই বেলেগ। মিত্তিৰৰ ঘৰব পৰা শহুৰৰ শৰাখৰ ভোজত পহু এটা নিদিলে কেনেকৈ চলিব? মানুহবোৰেই বা কি বুলিব?”

আইতাৰ বৰ্ণনামতে ভোজৰ দিনা বভাতল উদুলি মুদুলি। খেলে খেলে বেলেগে বাক্সি খাইছে। এটা পহুৰে ক’ত জোৰে। বাখৰে খাহীও আনিছে আঠোটা নে কিমান। তাৰেও নুজুৰিলে। মানুহ গ’ল গাঁৱত খাহী বিচাৰি। বাখৰেতো চাঁহি—চুঁহি খাহীবোৰ নিলেই আগতে। এতিয়া আৰু ক’ত পায়! পঠা পোৱালি কেইটামানকে মানুহে খৰি আনিলে। পঠাকিটাকে নি তপত খাহী কৰি খেলত ভগাই দিলেগৈ। তপত খাহী বস্তুটো কি প্ৰথমতে বুজা নাছিলোঁ। পিচত আইতাই বুজাই ক’লে বোলে তেওঁলোক মহাপুৰুষীয়া মানুহ দেখি পঠা ছাগলী নেখায়—পঠা গোসাঁনীৰ হে বস্তু, সেইবাবে খাহীহে চলে। মানুহৰ অনুপাতে খাহী কম হ’লে পঠা ছাগলী একোটাকে মৰাৰ আগতে খাহীকৈ লয়। সেয়েই হেনো তপত খাহী। তাৰ উপৰি খাহীটো হেনো কাটি নেমাৰে। মুচৰিহে মাৰে।

“এ’ কাটিলে যে বলি দিয়া হ’ব! গোসাঁনীৰ আগতহে বলি দিয়ে। উমানন্দতো দেখিছ চাগৈ খাহীবোৰ কেনেকৈ মাৰে—বলি নিদিয়ে— আইতাই খবৰ দিয়াদি ক’লে, “আমাৰো, আগতে মুচৰিহে মাৰে।”

খেলে খেলে ভোজ-ভাত খাইছে। ঘাই চোতালত বহিছে বাখৰ, ভোগাই আৰু পৰিয়ালৰ মানুহ কেইজন। সলাল গোহাঁইৰ টোললৈ পুৱাতেই পহুৰ পিৰা এটাৰে সিধা পঠিয়াই দিয়া হৈছে। মাহিন্দ্রীয়ে নিজে ককায়েক আৰু গিৰিয়েকৰ কাৰণে হিং দি পহুৰ আগমঙহ অৰুণ ভাজিছে। স্তমলা গোটেইজনী পখিলা উৰাদি ঘূৰি ফুৰিছে। তেওঁলোকে ভাত খাবৰ পৰত তাই লুহিত আৰু লপঙৰ লগত মাৰলৰ

পিৰালিতে উমলি আছিল। লুহিত আৰু লপং বাখৰৰ ল'ৰা-ছোৱালী।
সিহঁতৰ ধেমালিৰ দুট-এটা টুকুৰা টুকুৰি কথা ভোগাইহঁতৰ কাণত
পৰিছেহি। এবাৰ ভোগায়ে শুনিলে,

“ব—বা

নাকটো খৰা

ধিৰতি নিগনি বিয়া কৰা।”

মাতটো স্তমলাৰ ’ তাৰ অলপ পিচতে লুহিতৰো মাত শুনা গ’ল

“বকুৱা ব—ক—ৱা

ব-ছিগা বকুৱা

টিকাত কামোৰ মাৰিলেহি

আমৰলি পকুৱা।”

ভোগাইৰ কাণত বাজি উঠিল এটা শব্দ—ব-ছিগা বকুৱা। ব-ছিগা
বকুৱা। কান্ধত যুঁৱলিৰ ধঁহনি খাই বলধৰ ব ছিগে। ভোগাইৰ
মুখখনে তিনিবাৰমান বৰণ সলালে। কথাটো মাহিন্দীৰ চকুত পৰিল।
তাইৰ বুকুখন চিৰিংকৈ গ’ল। দেখিলে, বাখৰেও এবাৰ কেৰাহিকৈ
ভোগাইলৈ চাই কেঁচা জলকীয়াটোত লোণ সানি লৈ মৰককৈ
কামোৰ এটা মাৰিলে। পুৰোহিতৰ পুতেকক বৃষোৎসৰ্গত বলধ গৰু
দিয়াৰ তাৎপৰ্যটো ভোগায়ে এতিয়াহে গম পালে। তেওঁলোকৰ
মাজত অকথিত বহুতো ভৰ্ক-বিতৰ্ক যেন হৈ গ’ল। কিন্তু কাৰো মুখত
কোনো কথা নাই! খোৱাৰ অন্তত তামোল এখন মুখত ভৰাই
ভোগায়ে স্তমলাহঁতক মাতি আনি হাঁহি এটা মাৰি ক’লে, “তহঁতে
পদ-ককুৱা একো নেজান, এইদৰে গাবি,

বৰাৰ ঘৰত তৰাৰ গাঁথি

বৰা থাকে কেই ৰাতি।”

তাৰ পিচত আৰু এটা হাঁহি মাৰি-মাহিন্দীৰ মুখলৈ চালে।
মাহিন্দীয়ে তলমুৰ কৰিলে। বাখৰৰো মুখৰ বং কেইবা বাৰো সলনি
হ’ল। কিন্তু মুখেৰে ভেতিয়া একো নক’লে। বৰানীয়ে, অৰ্থাৎ বাখৰৰ

শৈশৱেৰে ভামোল বতনাই আছিল। তেওঁহে ভোগাইৰ কোবটো যেন গাত পাতি ল'লে। হাঁহি মুখেৰেই তেওঁ ক'লে, “বোলে! স্তমলাৰ মাথ, তৰাৰ কমুটি বাৰ কৰবালৈ মাৰে সি কেৰেপকে নকৰে। মাৰোঁতা বীৰজন হে লঘু হয়।”

“হে: এইজনী, মনে মনে থাক” বুলি হাঁহি এটা মাৰি বাখৰে ভেতিয়ালৈ কথাটো তল পেলাই ধ'লে।

ৰাতি আটাই কেইদিন ভিন ভিন খেলে ভাওনা পাতিছিল। সেই দিনা আছিল স্নৰ্ঘা বধ ভাওনা, মুঢ়ানীৰ গায়নৰ খেলে পাতিছিল। বৰ ধেমালি সক ধেমালি হৈ যোৱাৰ পিচত বাখৰ আৰু ভোগাই গৈ সমাজত বহিল। বায়নৰ ঘৰৰ টেপু বৰ ধেমেলীয়া ল'ৰা। সি বহুৱা উঠিছে। তাৰ বহুৱালিত ৰাইজে গিৰ্জনি পাৰি হাঁহিছে। মাজতে এবাৰ বাখৰ উঠি ক'বালৈ গ'ল। আহোঁতে ছোঁ-ঘৰত সোমায়ো আছিল। তাৰ কিছু পৰৰ পিচত, যেতিয়া স্নৰ্ঘা বজাৰ মৃত্যু হল তেতিয়া টেকেলি এটা কাণমাৰিত বান্ধি লৈ বামুণৰলিটিকাই হৈ টিকা খজুৱাই খজুৱাই টেপু ওলালহি। নানান অন্ধী-ভন্ধী আৰু নানান কথাৰ বকলাৰ মাজতে টেকেলিটো স্তম্ভি চাই ক'লে, “এ স্নৰ্ঘা বজা মৰিল। আমাৰ বাপু গল কাজলৈ। পালে এই টেকেলিটোহে। চাওঁ চাওঁ কি আছে! গেন্ধাইছে এ গেন্ধাইছে—ৰং চাবা কি—তেনেই সক ল'হালীয়ে চেবেলীয়াইহে খেছে যেন। কি? এ' পানী কাহাঁদি! যি হল হল। ময়ো জানো পৰি মৰাটো”—এই বুলি সি ককৰা মাতিলে, “নাম পালে! ভোগাই, খাওঁ পানী কাহাঁদি।”

ৰাইজে গিৰ্জনি পাৰি হাঁহিলে। টেপুৱে সমজুৱাৰ কালে চালে, তাৰ পিচত বাখৰৰ কালে, বাখৰে সন্মতিসূচক হাঁহি এটা মাৰিলে। টেপুৱেও হাঁহিলে। কিন্তু ভোগাইৰ মুখৰ কালে তাৰ দৃষ্টি যোৱাৰ ললে লগে তাৰ বুকুৰ তেজ হিম হৈ গল। তেওঁৰ কোঁচখোৱা কপালৰ বেৰাত সি তাৰ ভাগ্যালিপি যেন পঢ়ি পেলালে। ৰাইজে ইকালে হাঁহিয়েই আছে। অ' সেইবাবেহে বৰা দেউতাই তাক এনেকৈ ওলাবলৈ

কৈছিল। কঁপা কঁপা মাতেৰে সি কোনো মতে শেষ কৰিলে, “বজা আহিছে, চূপ চাপ। চূপ চাপ! সুৰথ বজা আহিছে, চূপ চাপ।”
 বাইজে আকৌ এবাৰ হাঁহিলে। কোনোবা এটাই মাত দিলে,
 “হেৰোঁ মৰা বজাটো কেনেকৈ আহিব অ।” সকলোৱে গোটেইখিনি
 টেপুৰ ভাও বুলিয়েই জানিলে। ভোগায়ে এতিয়াহে বুজি পালে পানী
 কাহঁদিৰ বহন্ত। গদবাপুক পানী কাহঁদি দি বাধৰে পৰোক্ষ
 ভোগাইকে ইতিকিং কৰিছিল। ইমান দিনে কথাটো বুজিব নোৱাৰাৰ
 বাবে ভোগাইৰ নিজৰে বৰ লাজ লাগিল। মুখখন কিবা গৰম
 লাগিবলৈ ধৰিলে। ভোগাই চাৎ কৰে থিয় হল। তাৰ পিচত
 উল্লেখনাটো শাম কটাবলৈ বহি তামোল এখন মুখত ললে। সূত্ৰধাৰ
 আহি বচন মাটৌতে তেওঁ যাবলৈ ওলাল। বাইজে বাট এৰি দিলে।
 ছোঁ-ধৰৰ কাষ পাই ভোগাই খন্তেক বল।

“এই টেপু, আহচোন।”

টেপু আহি বেঙেমুতা গৰুৰ দৰে কঁপি কঁপি থিয় হল।

“ফকৰ। কত শিকিছিলি?”

টেপু নিকন্তৰ।

“কাইলৈ মোৰ টোললৈ যাবি। আৰু দুটামান ফকৰা শিকাই
 দিম।”

ভোগাই আৰু নব’ল। সুমলা আৰু মাহিন্দ্রীক দোলাত লৈ যাবলৈ
 বহঁমচৰীয়াক দিহা দি তেওঁ নিজৰ বগা ঘোঁৰাটোত উঠিলগৈ।

পিচ দিনাৰে পৰা টেপু বহুৱা নোহোৱা হল। খেনোৱে ক’লে
 গড়গঞা বাঘে খালে। কিন্তু বহুতেই জানিলে।

বগা ঘোঁৰাটো আহি ভোগাইৰ বাটচৰাতে ব’লহি। উৰীয়া
 লাঠিয়ালকেইটাই আহি ঘোঁৰাটো ধৰিলে। ভোগাই আহি এবাৰ
 মাৰলতে বহিল। এবাৰ ভিত্তৰ সোমাল। তাৰ পিচত আকৌ
 ওলাই গল। কাকো একো নকলে।

মাহিন্দ্রীৰ আৰু ভাওনা চোৱা সুখ নহ'ল। তাই স্তমলাক লৈ গুচি আহিল। স্তমলা দোলাতে গুলে। গিৰিয়েকক নেদেখি মাহিন্দ্রী চিন্তিত হ'ল। ক'লৈ বা গ'ল মানুহজন এই তিনিপৰ নিশালৈকে। ক'ত বা কি কৰিছে গৈ। বান্দী-বেটীবোৰক সুধি জানিলে, ভোগাই আহিছিল, আহি আকৌ গৈছে। কাকো একো কোৱা নাই।

অলপ পিচতে ভোগাই আহিল। চকু ছুটা বঙা। ভোগায়ে কোনো দিনে ফটিকা আদি নাখায়। সেইবাবে বঙা চকু দেখি মাহিন্দ্রীৰ আৰু চিন্তা লাগিল—কিবা অসুখেই হ'ল নেকি ?

কিন্তু ভোগায়ে আহি খপজপকৈ, “চাওঁ, তোৰ জেঠিনেজীয়া আঙঠিটো দেচোন।”

“কিয় ?” মাহিন্দ্রীৰ মুখৰ পৰা এনেয়ে ওলোৱাদি ওলাল কথাষাৰ।

সেই আঙঠিটো মাহিন্দ্রীক জোৰণত দিয়া হৈছিল। মান সোশৰ আঙঠি। সেইঘৰ মানুহৰ বোৱাৰীবোৰে পুৰুষানুক্ৰমে জোৰণত পায় আঙঠিটো। জয়ধ্বজ সিংহ দেৱৰ ৰাজমাও দেউতাই হেনো আঙঠিটো দিছিল তেওঁলোকৰ পূৰ্বপুৰুষৰ কাৰোবাক।

“কিয় ?” ভোগায়ে মাহিন্দ্রীৰ কথাষাৰ যেন অৰাক হৈ দোহাৰিলে। মাহিন্দ্রীক চৰ এটা মাৰিবলৈ হাতখন দাঙি ভোগাই বৈ গ'ল। তাৰ পিচত একৰকম জোৰ কৰিয়েই মাহিন্দ্রীৰ হাতৰ পৰা আঙঠিটো খুলি আনিলে।

ভোগাইৰ চৰটো মাহিন্দ্রীৰ গালত পৰা হ'লেই কিজানি মাহিন্দ্রীয়ে ভাল পালেহেঁতেন। ঘটনাটো কিজানি শেষ হ'লেহেঁতেন। এইদৰে বৈ যোৱাটোহে বিপদজনক। ভোগাইৰ মনত নিশ্চয় কিবা এটা দৃঢ় সংকল্পৰ জন্ম হৈছে।

আঙঠিটো লৈ ভোগাই মাৰল ঘৰৰ ফালে গ'ল। অলপ পিচতে হাতত সাৰে ভৰিত সাৰে মাহিন্দ্রীও গৈ মাৰলৰ কাষতে ব'ল। জলঙাবে দেখিলে সনাতন সোপাৰি বহি আছে। আগত এদ'ম গহনা।

চাৰুিৰ পোহৰত সনাতনৰ টপা মূৰ জ্বলিক উঠিছে । সনাতনে গৰনা-
বোৰৰ পৰা বাখৰবোৰ একত্ৰাই গৈছে । একালে ধূপাই ধোৱা বটা
আৰু সেউজীয়া বাখৰবোৰৰ ফালে ভোগায়ে একেধৰে চাই আছে ।
শেষত তাইৰ জেঠীনেজীয়া আঙঠিটোৰ পৰাও সনাতনে বাখৰবোৰ
খুলি পেলালে ।

মাহিন্দ্রী আৰু তাত নেথাকিল । লাহেকৈ বৰষৰ সোমাই
কান্দিবলৈ ধৰিলে । গিৰিয়েকৰ এই আচৰণৰ অৰ্থৰ ক্ষীণ বেঙণি এটা
পাই তাইৰ গাৰ নোমবোৰ থিয় হৈ উঠিল । কিছু পৰৰ মূৰত ভোগাই
আকৌ সোমাই আহিল । আঙঠিটো মাহিন্দ্রীক দি ক'লে, “হৌ, পিন্ধি
ল এইটো ।” তাৰ পিচত মুখৰ ভিতৰতে ভোৰ ভোৰাই ভোগায়ে যি
ক'লে সেইটো মাহিন্দ্রীয়ে বুজি পালে । “সেই এটা বাখৰ থাকে মানে
বাখৰ নোসোমায় আৰু ঘৰত....”

মাহিন্দ্রীৰ কান্দোন একেবাৰে বন্ধ হৈ গ'ল । তাই মাথোন এবাৰ
গিৰিয়েকৰ মুখলৈ চালে । ক্ষীণ মৰম লগা মানুহজন । নাকৰ পাৰি
ছটা ডাঙৰ । মিহি, টানকৈ জাপ ধোৱা ঠুঠ দুখনত দৃঢ়তাৰ চিন । চকুত
অজলা অথচ কঠোৰ দৃষ্টি । ভোগাই । ভোগেশ্বৰ বৰুৱা । মানুহজনৰ
বাবে তাইৰ দুখ লাগিল । লগে লগে ককায়েকৰ কথা ভাবিও তাইৰ
বুকুৰ তেজ অকামান যেন গোট মাৰি গ'ল । তাই হ'বলৈ আহিছিল
ছটা প্ৰতাপী পৰিয়ালৰ মিলনৰ সেতু । এতিয়া সেই সাকোৱেদি বগাই
আহিছে বিদ্বেষ, অপমান আৰু হয়তো মৃত্যুৰো হাঁ । ভোগাই বৰুৱাৰ
ক্ষীণ দেহটোৰ ভিতৰত থকা দৃঢ় মনটোৰ কথা তাই জানে ।

তাইৰ হাতত ধৰি ভোগাই ক্ষন্তেক ব'ল । খপ্‌জপকৈ আঙঠিটো
তাইৰ হাতত সূমাই দিব খুজিলে । তাৰ চকুত অলপ পানী ওলাব
খুজিছিল । “ছে: চৰহাটো....” বুলি চকু ছটা মোহাৰি ভোগাই
আকৌ ওলাই গ'ল ।

তাৰ পিচত মাহিন্দ্রীয়ে মাথোন দিন গণিছিল । সন্ধ্যা ভয়
কৰিছিল, ক'ৰবাত কিবা এটা হ'ব । কোনোবা ফালৰ পৰা কিবা

অমঙ্গলৰ বাতৰি আহিব। কিন্তু নাই ভালমান দিন এনেকৈয়ে গ'ল।
 ভাওনাৰ দুদিন পিচতে টেপু বহুৱা ৰেবোৱা কথাটো লৈ অলপ বু-বু
 বা-বা চলিছিল। কিন্তু বৰুৱা টোলত সেইবোৰ কথা তেনেকৈ সোমাব
 নোৱাৰে।

ভোগায়ে ভাবিছিল বাখৰৰ ঘৰে আৰু লেবেলা বাপুক কাজে-কামে
 নামাতে। আন পুৰোহিত ল'ব। তেতিয়া লেবেলা বাপুক উচটাই
 কিবা প্ৰতিশোধৰ ব্যৱস্থা কৰা যাব। কিন্তু নাই, বাখৰে নতুন
 পুৰোহিত নল'লে। দেউতাকে লগাই থৈ যোৱা 'পুহুৰ' কেইপাত
 গুচাবলৈ মাহে মাহে তুলসী দিবলৈ লেবেলা বাপুকে মাতিলে। বাখৰে
 এদিন লেবেলা বাপুক ক'লে, "দেউ, মনৰ দুখেতে সিদিনা কিবাখন
 কৰিলেঁ। দায়-জগৰ নখৰিব। জানেই লষণে-ভোকে আছিলেঁ।
 গোটেই মাহটো!"

লেবেলা বাপুৱে ভাবি আছিল শৰাখৰ কথা ইমান দিনে ভুল
 পৰিছে। আজি ক্ষমা প্ৰাৰ্থনাৰ সুৰত হলেও বাখৰে কথাষাৰ উলিওৱাত
 বাপুৰ মনত অলপ সন্দেহ হ'ল। তেওঁ একো নক'লে। তেওঁৰ সন্দেহ
 যে অমূলক নহয় সেইটো ওলাই পৰিল বাখৰৰ দ্বিতীয় কথাষাৰত।

"দেউ, বহুত দিনৰপৰাই কথা এটা ক'ম বুলি ভাবিছিলেঁ।
 আপুনি যে সেই পিতৃনিডবাত্তে পৰি আছে, মোৰ বৰি মাটি অলপ
 দিঙ, নৈলৈকে উঠি আহক। কন্দলীত থকা পামখনো আপুনিয়েই
 খাওক। ঘৰে ঘৰে যজমানী নকৰিলেও চলিব কিজানি।"

লেবেলা বাপুৱে প্ৰমাদ গণিলে। দুই মনৰ যুঁজৰ ফকৰাটো
 আহিল মনলৈ। বাখৰে আৰু এটা টোপ আগবঢ়ালে, "আৰু,
 বাপু পোৱালিকণক যদি টোলে-চোলে পঢ়াবৰ মন আছে, মই ভাটিলৈ
 যোৱাৰো দিহাকণ কৰি দিব পাৰোঁ।"

এই টোপটো বাপুৱে টপ কৰে নিগিলিলে। কিন্তু ইয়াতেই তেওঁ
 এটা উপায় পোৱাদি পালে।

"ববা বোপাদেৱে কৈছে যেতিয়া আমাৰ গদক ভাটিলৈ পঠোৱাক

অসুবিধা নহ'ব চাটগৈ। সিবেলি বাশেখৰ দেৱালয়লৈ কৈঠালকুছিৰ দেৱী পণ্ডিত আহিছিল—কিবা বোলেনে দেবেন্দ্রপতি ভট্টাচাৰ্ঘ—বৰ বিচক্ষণ পণ্ডিত। টোল আছে। তেওঁৰ তালৈকে পঠাব পাৰি নেকি চোৱা যাওক।” এইদৰে গদবাপুৰ অৰ্থাৎ পুতেকৰ শিক্ষাৰ কথাৰ পাতি লেবেলা বাপুৱে ন-নৈলৈ উঠি অহাৰ কথা তল পেলাবলৈ চেকী কৰিলে।

অৱশেষত গদক কামৰূপলৈ পঢ়িবলৈ পঠোৱাৰ বন্দোবস্ত প্ৰায় পকা হৈ উঠিল। কন্দলীৰ পাম এখনো বাখৰে বাপুক দিলে।

“পাম-চাম চলাই ঘৰতে পুথি-পাঁজি চায়েই চোন দে'ৱে দিন কটাব পাৰে—কি বোলে?” বাখৰে আকৌ টোপ জোকাৰিলে।

“বৰা বোপাই কথা সজেই কৈছে। টিলিঙা বজাই আৰৈ চাউল চোবোৱাতকৈ মাটি-বাৰীৰে চমুৱা যেন হৈ থাকিবলৈ বেয়া নহয় চাটগৈ পিছে বোপা-ককা গ'ল যজ্ঞমানী কৰি—এতিয়া আৰু টিলিঙা এৰি লক ধৰোঁ কেনেকৈ?” লেবেলা বাপুৱে ক'লে।

লেবেলা বাপু অমান্তি হোৱাৰ আচল কাৰণটো হ'ল ভোগাই। যজ্ঞমানী এৰা মানে ভোগাইহঁতৰো পুৰোহিতালি এৰা—যিটো সম্ভৱ নহয়। লেবেলা বাপুৰ পক্ষে সেই কথাত মান্তি হোৱাটো নানা কাৰণত সম্ভৱ নহয়। বাখৰেও বুজিলে কথাটো।

ভোগায়ে সকলো গম পালে। আনকি লেবেলা বাপুক তেওঁৰ আশ্ৰয় এৰি যাবলৈ কোৱালৈ কে।

উস্ ইমান সাহ। কিস্তি তাতো চোন তেওঁ নাবাজিল। মাথোন লেবেলা বাপুক আৰু দুপুৰা বাৰী-মাটি দি ক'লে, “গদই বাক কামৰূপৰ টোলত সমচকৃত পঢ়ি আহিব খুজিছে আহকগৈ। পিচে, আমাৰ কাল—সংহিতৰ আত্মসকলে সমচকৃত পঢ়াটো বৰ কামৰ কথা বুলি নাভাবে। সমচকৃতত যি যি কথা আছিল গুৰু দুজনাই সেই আটাই-বোৰ পদ কৰিলেই হেনো। তেওঁলোকে সাহধিনি আনি দিছেই—সমচকৃত পঢ়া মানে খোলাটো চেলেকাহে।”

বাপুৱে কথাষাৰ ভাল নাপালে যদিও বিশেষ একো নক'লে। মাথোন ক'লে, “আগম নিগম আদি অনেক শাস্ত্ৰ আছে। আমি বায়ুণ মানুহে সেইবোৰ জানিলে ভাল।”

“সেইটো অৱশ্যে হয়। শৰাধ বিধি ক্ৰিয়া কাণ্ড শিকি অহাটো বেয়া নহয়। আমাৰ বজৰাঙী আইৰ ল'ৰা আতাই অৱশ্যে কৈ গৈছে বোলে গুৰু দুৰ্জনাৰ কথাই বেদ। বাক, সেইবোৰ বাক এৰক। পিচে নৈ-লৈ উঠি ষোৱাটো কি হ'ল?”

এই পোনপটীয়া কথাটো যে অৱশেষত আহিবই সেইটো লেবেলা বাপুৱে জানিছিল। তাৰ বাবে যেন তেওঁ সাজুও আছিল। ভোগাইৰ কথা শেষ হওঁতে নহওঁতেই দে'ৱে ক'লে, “চিৰি বিট্টু!”

ভোগায়ে ভোৰভোৰালে, “মোৰ পুৰোহিতক ফুচুলাই নিব খোজে সেই কুমাৰনীৰ কাণৰ সোণেৰে চহকী হোৱাটোৱে। উস্ ভোগাই হালোৱা, ভোগাইৰ পুৰোহিতক দিয়ে বলধ। কিমান সোণ আছে সিহঁতৰ চাম....”

“ডাঙৰীয়াই কিবা কৈছে?” লেবেলা বাপুৱে ক'লে।

“নাই, একো নহয়, ভাল পালোঁ শুনি যে আপুনি এতিয়াও গাভৰু ছোৱালী হৈ থকা নাই। মনত ৰাখিব ভোগাইক এৰোঁতা কোনো নাই, এৰিলে ভোগায়েহে এৰে।”

লেবেলা বাপুৱে আকৌ মাথোন ক'লে, “চিৰি বিট্টু!”

এমাহ মানব মুহূৰ্ত কুমাৰ পাঁৱৰ পৰা এজনী কুমাৰনী গৈ বাৰৰৰ আগচ'ৰাৰ পিৰালিতে লাহেকৈ বহিল। সাধাৰণতে সিহঁত পাছ ছুৱাৰেদি পোনে পোনে ভিতৰ চোতাললৈহে যায়।

“কি অ', আজি চোন একো অনা নাই ?” চেলেংখনত হাত মচি মচি বাৰে ক'লে, “লুহিতে বাণমলা নে ভুককা কিবা এটাৰ কথা কৈছিল নহয় তোক, আনিছ ?”

“নাই দেউতা, আন এটা সকামতহে আহিলোঁ আজি।”

“কি, পুতেৰৰ বিয়া পাতিছ নেকি ? ভুৰাগাঁৱত যে চপনীয়া হৈ আছিল সেইটো ?”

“এৰা, তেনেকুৱাই দেউতা, দুটাৰ মাইকী হৈ উঠি এতিয়া বোলে বোৱাবীজনী আহে। তাইকভো কিবা এটা দিব লাগিল।” কুমাৰনীয়ে সেমেনা-সেমেনিকৈ ক'লে।

“কি দিবিনো ? লপঙৰ মাকক খুজি পুৰণি বিহা-মেখেলা এযোৰকে দে গৈ। পুৰণি কইনা যেতিয়া।”

বাৰে বসিকতা কৰি শেষৰ বাক্যটো যোগ দিলে। অলপ আঁস পোৱাৰ স্মৰত কুমাৰনীয়ে ক'লে, “নিম দেউতা, নিম। আপোনা সবৰ এৰা এৰেহাৰেই আমাৰ চলি যাব।” তাৰ পিচত অলপ বৈ ক'লে, “লগতে ভাবিছিলোঁ। দেউতাৰ হাতত থকা গেজেৰাটোও—”

“হেৰ' ইমান টকা ক'ত পাবি তই ? ছই কম একুৰি হ'ল— জাননে নেজান ?” বাৰে খং মুৱা হৈ ক'লে।

“বান্দীয়ে নো আক কি সিমানটো জু পাওঁ; পিচে অনাত আনিছোঁ ৰূপ একুৰি। সেই দহ টকি নিয়া আজি নো কম দিন হ'ল নে ? এইবুলি কুমাৰনীয়ে হাঁচতিৰে মেৰাই অনা আঠচুকীয়া বজা ৰূপৰ

টোশোলাটো বটাটোৰ ওপৰতে ধৈ আকৌ সেমেনা-সেমেনিকৈ ক'লে,
“বেটাৰ বস্তুকণ, দেউতা.... !”

বাধৰে এক মুহূৰ্ত কিবা ভাবিলে ।

কুমাৰনীৰো বুকুৱে ধপধপালে ।

ভাৰ পিচত বাধৰ ভিতৰ সোমাই গৈ অলপ পিচত আকৌ
এলাই আহিল, হাতত কুমাৰনীৰ গেছেৰাটো ।

“হেঁ এইটো ।”

কুমাৰনীয়ে সেৱা এটা কৰি গেছেৰাটো হাতত লৈ আলফুগকৈ
চুমা এটা খাই আঁতৰি গ'ল ।

“এই, মেদেউ !” বাধৰে মাতিলে ।

কুমাৰনী বৈ ঘূৰিল ।

“মোক মাতিছে, দেউতা ?”

“এইফালে আহ ।”

কুমাৰনী ভয়ে ভয়ে উভতি আহিল ।

“তোক এই টকা কোনে দিছিল ? ক !” বাধৰে ডাবি দি ক'লে ।

কুমাৰনী নিমাত ।

“চক বেচি পাইছিলি ? ভোৰ ফুটা চক বেচি বাৰটা পৈয়েৰে
বাৰ বছৰে একুৰি ৰূপ আৰ্জিব নোৱাৰিলে, আৰ্জি ক'ত পালি ?”

কুমাৰনী নিমাত ।

“নকৰ কিয়, কোনটো পৈয়েৰে দিছিল ? শিকিটো আদমহীয়াটোকৈ
নি নি এতিয়া একে কোবেই একুৰি ৰূপ একে কোবেই সোধাব পৰা
হ'ল !” বাধৰে ডেকাহি মাৰি ক'লে, “ক’, কোনে দিছিল ?”

কুমাৰনী নিকন্তৰ ।

ভাই ধকধককৈ কঁপিছে ।

“সেই টকাখিনি ল, ল বুলিছোঁ !”

কুমাৰনীয়ে গেছেৰাটোৰ ফালে মৰম সনা দৃষ্টিৰে এবাৰ ভাই
বটাত ধ'লে আৰু ৰূপ কুৰিত হাত দিলে ।

“ওহোঁ, গেছেৰাটোও নে ।”

টকা আৰু গেছেৰা লৈ কুমাৰনী গুচি গ'ল ।

কুমাৰনী বোৱাৰ পিচত বাখৰ বহুত পৰ বহি থাকিল। বাৰে বাৰে চলেঙত হাত মচিলে। এইবোৰ নিশ্চয় সিঘৰৰ কাম—তেওঁ ভাবিলে। কুমাৰনীৰ হাতৰ কাণৰ সোণেৰে চহকী হোৱা বুলি ভোগায়ে তেওঁক ইতিকিং কৰাৰ কথা বাখৰে আগৰে পৰা জানে। মাটি-বাৰী আৰু বহুতীয়া কিছুমান থাকিলেই হ'ল নেকি সিহঁতৰ দৰে। সোণৰ মহিমা সিহঁতে, এই ব-ছিগাকেইটাই কেনেকৈ বুজিব। সিহঁতৰ মূৰবোৰতো মাটি সোমাইছে। এজনী কুমাৰনীক ৰূপ একুৰি দি সোণ মোকলাই নিয়াই সিহঁতে ভাবিছে, মোক অপমান কৰিছে। কিন্তু গোটেই কুমাৰগাঁওখনেই যেমোৰ হাতত বন্ধা। কলীয়া আতাৰ দিনৰে পৰা সঁচা গোটেইখিনি ধন খৰচ কৰিও ভোগায়ে পাৰিবনে সোণখিনি মোকলাব। ভোগাইৰ দৰে সাতোটা বলধ কিনি খব পাৰোঁ মই।

তাৰ পিচত বাখৰ অলপ তভক মাৰি বল। ভোগায়ে বাক এইটো কি খেলা খেলিছে? এইদৰে সোণ মোকলাই সি নিজেই সেইবোক বাখিব নেকি?

ওহোঁ, ইমান লাভ-লোকচানৰ কথা ভবাটো সিহঁতৰ পৰিয়ালতে নাই। কুমাৰনীৰ সোণ ভোগায়ে নিজলৈ কেতিয়াও নাৰাখে। বাখৰক ঠাট্টাকৰাৰ বাহিৰে সিহঁতৰ আৰু আন উদ্দেশ্য নাই। সিহঁতক লাগে মাথোন সন্মান, লাগে প্ৰতাপ।

কিন্তু তাৰ পিচতো দেখা গ'ল কুমাৰ গাঁৱৰ বহুতো মানুহে সকলো জয় কাটি কৰিও একুৰি দুকুৰিকৈ ৰূপ লৈ বন্ধকী সোণ মোকলাবলৈ আহিল। বাখৰেও উপায় চিন্তিবলৈ খৰিলে। কিবা এটা কৰিব লাগিব, তেওঁ ভাবিলে। সোণৰ মোহৰ কথা তেওঁ ভালদৰেই জানে। তেতিয়াৰ দিনৰ বন্ধকী মানে কম দামত বেচা। বাখৰে বুজিলে মানুহৰ সোণৰ ওপৰত থকা মোহকণৰ ওপৰত ভেটি কৰিয়েই ভোগায়ে এই খেলা খেলিছে। কিন্তু তাত ভোগাইৰ লাভ কি? এই লোকচানৰ খেলাত লাভ কি তেওঁৰ? হয়তো বাখৰক অপমান কৰা। নে, আৰু কিবা কাৰণ আছে?

এদিন মুকুন্দ কুমার গাঁৱৰ এম্বীয়া তাৰ পঁজাটোৰ পৰা ওলাল। নিঠকৱা নহ'লেও তাৰ অৱস্থা নিঠকৱাতকৈও শোক লগা। ল'ৰা-ভিবোতাই তাক এৰি গৈছে। ভায়েকে গাঁৱৰ এম্বত পঁজা এটা সাজি দিছে। চাউল-পাতৰো যোগান ভায়েকেই ধৰে; কেতিয়াবা খুজিও আনে। তাৰ জুপুৰি ঘৰটো হ'লে চালে চকুবোৱা। মিহিকৈ চিকুণোৱা চোতাল। কেইজোপামান শেৱালি আৰু তগব ফুলৰ গছ। বাতিপুৱা সোনকালে উঠি সি কোনেও নেদেখাকৈ নৈত গাটো ধুই আহে। বাকী কাম তাৰ ঘৰৰ কাষতে থকা খালটোৰে কৰে। খুজিব মাগিবলৈ গ'লে তাক আটায়ে লেইলেই ছেইছেই কৰে। কাৰো ঘৰৰ পদূলিৰ সিপাৰ হ'বলৈ তাক দিয়া নহয়। মানুহেও কথা-বতৰা দূৰৰ পৰাহে পাতে। মুকুন্দ আজি ঘৰৰ পৰা ওলাল। ওলায়েই সি গাঁৱৰ ফালে নাহি ন-নৈৰ ফালে আগবাঢ়িল। কথাটো এটা খবৰ দৰেই হ'ল। গাঁৱৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে গৈ খবৰ দিলে ভায়েকক। ভায়েক প্ৰায় উধাতু খায়েই আহিল। কাৰণ সি ককায়েকক খুজিব-মাগিবলৈ হুকু দিছে। যি লাগে সি নিজেই দিয়ে।

“ককাই, ক'লৈ যাব ? কিবা চাউল-পাত লাগিলে দিমহি নহয়।”

“নেলাগে নেলাগে, তহঁতৰ চাউল-পাত আৰু নেলাগে মোক। এইয়া চা”—এই বুলি মুকুন্দই টোপোলা এটা জোকাৰি দেখুৱালে। টোপোলাটোৱে জুনজুনালে।

“কিনো সেইবোৰ ?”

“এইয়া, চা”। এই বুলি মুকুন্দই টোপোলাটোৰ পৰা এমুঠি ৰূপৰ টকা সিকি আদমহীয়া চৰতীয়া হাতত ল'লে।

“ইমান ধন ক'ত পালি ককাই ? কি কৰগৈ এই ধনেৰে ?”

ভায়েকে কাঁড়ৰভাবে সুধিলে।

মুকুন্দই এটা অদ্ভুত হাঁহি মাৰিলে ।

“মই মানুহটোহে পেলনীয়া হৈছো—এইবাব চাওঁ মোৰ ধন পেলনীয়া হৈছে নে নাই !”

“তোৰ কথা একো বুজা নাই ককাই । কব টকা ? কাক দিয়গৈ ?”
ভায়েকৰ মাতত বিমোৰ হোৱাৰ সুৰ স্পষ্ট ।

মুকুন্দৰ মুখত আকৌ সেই হাঁহি । আত্মঘাতী বেদনাৰ হাঁহি ।
“ক’ত পালোঁ কিয় লাগিছে । এই টকা মোৰ । এই টকা মই য’ত
দিব লাগে দিম । চাই থাক । আক মোৰ সিজনীৰ—তাই আছেগৈ
নহয় বাপেকৰ ঘৰত—কাণত কঁৰীয়া পিছাম । বুঢ়ীআইব কাণৰ
কঁৰীয়া ।”

ভায়েকে কথাটো বুজিলে । ক’লে, “ককাই ! তই নিজেও মৰিবি,
আমাকো মাৰিবি । বুঢ়ীআইব কঁৰীয়া আৰু এতিয়াও কঁৰীয়া হৈ
আছেনে ? ককাই তই এইবোৰ এৰি পেলা । য’ৰ ধন পাইছ,
ত’তে দি আহগৈ ।

“ধন ঘুৰাই দিলেও মৰিম, সোণ আনিবলৈ গ’লেও মৰিম”
মুকুন্দই ক’লে, “মোক মৰাৰ ভয় হুথুৱাবি । মইনো ক’ৰ জীয়াই
আছোঁ । ছি: মই মৰাতকৈ অধইচ্ । সকলোৰে পেলনীয়া হৈ গাঁৱৰ
এচুকত—ছি: !”

এই বুলি মুকুন্দ আগবাঢ়িল । ভায়েক নিকপায় হৈ গুচি গ’ল ।
ভায়েক লগত যোৱাটোও সম্ভৱ নাছিল । কাৰণ, সি জানে, লগত
থাকিলে বাখৰৰ খঙৰ জুইত সিও জাহ যাব লাগিব ।

গাঁৱৰ ল’ৰামখাই অৱশ্যে মুকুন্দৰ পিচ নেবিলে । টুকুটুকৈ সি
ন-নৈৰ ফালে আগবাঢ়িল । কুৰি নলমান আঁতৰে আঁতৰে ল’ৰাৰ
দল । খেনোৰ কঁকালত কাচুটি আছে, খেনোৰ নাই । ল’ৰাইতে জানে
যে আজি বাখৰৰ ঘৰত কিবা ধেমালি হ’বই । সিহঁতৰ মতলব সেই
ধেমালি চোৱাৰ । মাক-বাপেকে গালি পাৰি শাও-শপনি দিও সিহঁতক
খেদি পঠাব নোৱাৰিলে । সিহঁত আগবাঢ়িল । পিচত দেখা গ’ল,

ল'বাইঁভব কিছু আঁতবে আঁতবে গাঁৱব আন মান্নহো ধেমালি চাবলৈকে গৈ থাকিল ।

মুকুন্দ গৈ বাখব ববাব বাটচ'বাতে ব'ল । বাহিবত ল'বাছোৱালীৰ কোঢ়াল শুনি বাখবৰ ঘবৰ লগুৱা তুটা ওলাই আহিল ।

“কোন তহঁত, কি লাগে তহঁতক ?”

বাখবৰ লগুৱাৰ মাত শুনিয়েই মান্নহবোৰ ফৰিং চিটিকা দিলে । বাটচ'বাত কঁপি কঁপি থিয়দি কেৱল মুকুন্দ কুমাৰ, হাতত তাৰ টোপোলাটো ।

বাখবে তেতিয়া চ'বাঘবতে বহি ফাৰ্চীপঢ়া ঘবৰ বুঢ়া হাজৰিকা হাফিজুৰৰ লগত কথা পাতি আছিল । গোলমাল শুনি তেওঁ ছুৱাব-জলিৰ পৰাই লগুৱা এটাক ক'লে, “হেৰ' সেই ববকগীয়াটো কিয় আহিছে সোধ চোন । নাই নেলাগে ব । ভায়েকে সিধা-পাতি নিদিয়া হ'ল হ'বলা । পবলীয়া চাউল এদোণকে দি আহগৈ টকৌপাতৰ টোম এটাত ।”

এইবুলি তেওঁ গৈ আকৌ হাফিজুৰ হাজৰিকাৰ লগত কথাত যোগ দিলে ।

টকৌপাতৰ টোম এটাত চাউল এটোম নি লগুৱা এটাই বাটচ'বাৰ দাঁতিত থ'লে ।

“চাউল-পাত একো নেলাগে ঐ দেউতাইঁত ! মই বাখব দেউতাৰ মাত এবাৰহে শুনিব খোজোঁ ।”

লগুৱাকেইটা বিচুৰ্তি হ'ল । এই বব-কগীয়াটোৱে কয় কি ? সিহঁতে সৰুকৈ ক'লে “হেৰো, ভালে ভালে আঁতৰি যা । দেউতাইঁতোক বাটচ'বাৰ পৰা আদৰি নিনিয়েছি । গুচ্ কটা ভালে ভালে !”

কিন্তু মুকুন্দ অবিচল । সি ববা-দেউতাক দেখা নকৰাকৈ নাযায় । এটা লগুৱাই ক'লে, “হেৰো, বোলোঁ কিবা কথা থাকিলে আমাকে ক । আমি গৈ দেউতাক ভেটিমগৈ ।”

কিন্তু মুকুন্দ মান্দি নহ'ল । সি ক'লে, “মোৰ কথা মইহে ক'ব

পাৰিম। তোমালোকে মই বৰা-দেউতাক লগ কৰিব খোজে। বুলি কোৱাটো যোৱা।”

“তই লগ ধৰিব খোজাৰ কথা কেনেকৈ ক’মগৈ অ’ দেউতাক ? কোনটো সাহেৰে ক’ম ?”

“তইত জীয়া মাগুহ ঐ দেউতাইত, তইতৰ মৰিবলৈ ভয় হ’বই। মোৰ পিচে ভয় নাই। তেন্তে তইতেই ক’গৈ দেউতাক—বোলে বুঢ়ীমাকৰ সোণ মোকলাবলৈ মুকুন্দ কুমাৰ আহিছে...”

মুকুন্দৰ মুখৰ পৰা কথাৰাৰ ওলোৱাৰ লগে লগেই লগুৱা ছুটা উচাপ খাই উঠিল।

“আই ঔ, তেনে কথা এৰাৰ দেউতাক ক’বলৈ মোৰ বোপাইবো ছুটা কলিজা নাই ঔ !”

লগুৱা ছুটাই বেচ ছোট্‌ঘাত দেখুৱালেও কথাবোৰ হ’লে লাহে লাহে কৈছিল—জানোচা বাখৰৰ কাণত পৰেগৈ। তেনেতে বাখৰ আকৌ উঠি আহিল।

“হেবো খোলোক, কি বিয়নি মেল পাতিছ সেই কুঠীয়াটোৰ লগত ? তাৰ জনীকে আনি ল’ব খুজিছ নেকি ? তাক যাবলৈ নকৰ কিয় ?”

খোলোক নামৰ লগুৱাটোৱে উপায় নাপাই সেহাবেঙাকৈ ক’লে,
“সি কৈছে বোলে সি হেনো দেউতাৰ লগতহে কথা হ’ব।”

“আঃ এই বৰকুঠীয়াটোৰ ইমান সাহ, গতিয়াই খেদি দে তাক।”

আন দিনা হ’লে বাখৰ বৰাৰ মুখৰ পৰা ইমানখিনি কথা ওলোৱাৰ প্ৰয়োজনেই নহ’লহেঁতেন, লগুৱাকেইটাই আগতেই দিহা লগালে-হেঁতেন। কিন্তু মুকুন্দৰ গাত হাত দিবলৈ সিহঁতৰ সাহ নাই। মুকুন্দৰ যে গাটো বগা তাপলিবে ভৰা। বগা তাপলি অৰ্থাৎ শ্বেতকুষ্ঠ সৌ সিদিনালৈকে ‘বিয়াধি’ হিচাপে ধৰা হৈছিল। মানুহে ভাবিছিল ইও এটা মাৰাত্মক, ছৰাবোগ্য আৰু সংক্ৰামক বোগ। সেই বাবেই মুকুন্দক ল’ৰা তিবোতাই এৰি গৈছিল। ভায়েকে বেলেগে ঘৰ সজাই দিছিল। আজি মুকুন্দৰ ব্যাধিয়েই তাৰ বৰ্মৰ দৰে হ’ল। তাক কোনেও নোছোৱে

লগুৱাকেইটা আৰু বাখৰো নিকপায় হৈ থিয় দি থাকিল।
তেনেতে ফাৰ্চীপঢ়া ঘৰৰ হাজৰিকা হাকিজুৰ বুঢ়া আপ ওলাই আহিল।

“বোলোঁ, কিহৰনো খকাখুন্দা, কিহৰনো তৰ্কাতৰ্কি, বৰা বোপা,
কি হ’লনো ?”

“চাওকচোন আপদেউ, এই বেমাৰীটো ইয়াৰ পৰা নাযায়। মোৰ
লগত হেনো তাৰ কথা আছে। মোৰ লগতনো তাৰ কি এনে কথাটো
থাকিব পাৰে ? তাৰ সাহটো চাওক চোন।” বাখৰে ক’লে।

ফাৰ্চীপঢ়া ঘৰৰ হাকিজুৰ হাজৰিকাই ক’লে, “হেৰোঁ বেমাৰী
মানুহটো, তই এইদৰে ঘূৰি ফুৰিব পায় জানো ? চাউল দিছে পাত
দিছে, গুচি নাযাব কিয় ?”

“ফাৰ্চীপঢ়া দেউতা,” মুকুন্দই ক’লে, “আপুনিও আছে যেতিয়া
ভালেই হ’ল। মই বৰা-দেউতাৰ সৈতে অলপ কথা—” মুকুন্দৰ
কথা শেষ নহ’ল। বাখৰে গৰজি ক’লে, “কটা নিধক কুঠিয়াৰ সঁচ,
তোৰে গৈতে মোৰ কিহৰ কথা থাকিব পাৰে অ’ ?” তাৰ পিচত লগুৱা
হুটোক ক’লে, “খেদি নপঠাৱ কিয় ইয়াক, বেটাহঁত ?”

হাকিজুৰ বুঢ়াই ক’লে, “বোলোঁ বৰা বোপাদেউ, কোবান হদিছত
কৈছে বোলে গৰীব-ধনী, ছখীয়া-সুখীয়া সকলো মানুহ খোদাতাল্লাৰ
পয়দা। গৰীব-ছখীয়া মানুহৰ আমীব-ওমবাওৰ ওচৰত কিবা নালিচ
গোচৰ থাকিবও পাৰে। সেইবোৰ হুশুনিলে গুনাহ নাই, কিন্তু শুনিলে
চৰাব হ’ব।”

হঠাৎ বিজুলী সঞ্চাবে বাখৰৰ মনত এটা আশাৰ বেঙনি খেলি গ’ল।
কিমানি মুকুন্দই বাখৰৰ ওচৰত ভোগাইৰ কথা কিবা ক’বলৈকে
আহিছে।

হাকিজুৰ বুঢ়া আপই তেনেতে মুকুন্দক ক’লে, “বেমাৰী মানুহটো,
তই ক’চোন। তোৰ আৰজী পেচ কৰ। বাখৰ দেউতাৰ আগত কি
ক’বলগীয়া আছে ক’।”

কি কথা ক’ব পাৰে বাক মুকুন্দ কুমাৰে, বাখৰে ভাবিলে। কিহৰ

বাৰে ইমানটো মবসাহ কৰি সি আহি বাখৰব পদূলিত থিয় দিছেহি ? বগা তাপলি হোৱা বৰ বেমাৰী এটা তেওঁৰ টৌলত সোমাৰ খোজাটোৱেই তেওঁৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ প্ৰাত এটা প্ৰত্যক্ষ অসন্মান, কিন্তু হাফিজুব আপই কোৱা কথাবো দাম নোহোৱা নহয়। সক হৰক ডাঙৰ হওক, বজাঘৰীয়া বিষয়া তেওঁ। তেওঁৰ ওচৰত মুকুন্দৰ কিবা গোচৰো থাকিব পাৰে। হয়তো মুকুন্দৰ পৰাই ভোগাইৰ মতি-গতিবো কিবা তলা-নলা পাব পাৰে। তেওঁ মুকুন্দক ক'লে, “বাক কচোন, তোৰ কি গোচৰ আছে ?”

মুকুন্দই মেৰতলিব পৰা টকাৰ টোপোলাটো উলিয়ালে। তাৰ পিচত আঠু লৈ সেৱা এটা কৰি টোপোলাটো বৰাব ফালে মাটিতে থ'লে।

বাখৰে সকলো বুজিলে। গোটেই গাৰ তেজবোৰ আহি যেন তেওঁৰ মুখ আৰু মূৰত গোট খালেহি। তেওঁ কিবা কোৱা বা কৰাৰ আগতেই হাফিজুব বুঢ়াই আচৰিত-হৈ চিঞৰি উঠিল, “ইয়ে আল্লা, ইমানবোৰ টকা। হেৰ' তোৰ মতলব কি ?” মুকুন্দই স্পষ্ট অথচ। ক্ষীণ মাতেৰে ক'লে, “দেউতাসকল, মোৰ বুঢ়ীআয়ে দেউতাৰ ওচৰত কঁৰীয়া এযোব.....”

মুকুন্দৰ কথা শেষ নহ'ল। -বাখৰৰ গোৰত টোপোলাটোত থকা টকা সিকি আদমহীয়াবোৰ সিঁচৰতি হৈ পৰিল।

হাফিজুব বুঢ়াই কি বুজিলে ক'ব নোৱাৰি, কিন্তু বাখৰে বুজিলে। শেষত মুকুন্দ কুমাবো আহে বুঢ়ীমাকৰ কঁৰীয়াযোৰ মোকলাবলৈ ! তাকো কাৰ্চীপঢ়া বুঢ়া আপৰ আগতে !

কি চাই আছ কুকুৰ পোৱালিহঁত, বান্ধ ইয়াক ?” বাখৰে চিঞৰি ক'লে। কিন্তু সিহঁত কোনো আগ নাবাঢ়ে। বৰকগীয়াটোক ছোৱে কেনেকৈ সিহঁতে ?

খঙত একো নাই হৈ বাখৰ ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল।

মুকুন্দই য'বে টকা ত'তে পেলাই ধৈ উঠি এখুজি হুখুজিকৈ উভতি

বাবলৈ ধৰিলে। বাখৰ ওলাই আহিল হাতত সক নলীয়া হিলৈ এটা লৈ।

“খাজ”! বাখৰে ক’লে। লগুৱাই হিলৈ খাজিলে। বাখৰৰ নিৰ্দেশমতে খোলোক নামৰ লগুৱাটোৱে মুকুন্দলৈ টোৱাই হিলৈৰ ধোঁৱাটোত টিপা মাৰি দিলে।

ভাব পিচত হিলৈৰ শব্দ, বাকদৰ ধোঁৱা আৰু গোন্ধ।

মুকুন্দৰ শেষ আৰ্ত্তনাদ।

তেতিয়াহে বাখৰে মন কৰিলে আলি-কেঁকুৰিত প্ৰজাৰ জুম। তেতিয়াহে চেতনা আহিল, চোতালত থিয়দি আছে ফাৰ্চীপঢ়া ঘৰৰ বুঢ়া হাফিজুৰ হাজৰিকা। বাখৰে বুজিলে, তেওঁ এটা ডাঙৰ ভুল কৰিলে। উদ্ভেজিত হৈ চিকা মাৰি হাত গোন্ধোৱালে তেওঁ। নিজেই নিজৰ বিপদ মাতি আনিলে। মুকুন্দ কুমাৰক মাৰিবলৈ হিলৈ উলিয়াব নালাগিছিল তেওঁ। তাতে যেই সেই হিলৈ নহয়—খাচ, কুৰ্ণানীৰ হিলৈ। জুই দিব নালাগে। বজাঘৰীয়া সৈন্যৰ বাহিৰে হিলৈ আন মানুহে বাখিব নাপায়—বাখিলে জগৰ। তাতে আকৌ এইটো কুৰ্ণানীৰ হিলৈ। মুকুন্দ কুমাৰক তেওঁ অনায়াসে টঙনিয়াই মাৰিব পৰিলেহেঁতেন, বা যাঠিৰে খুঁচি। তেওঁৰ হাতত হিলৈ থকা কথাটো সামান্য কথা এটাতে সদৰি হৈ গ’ল। মিকুগড চাহাবৰ হিন্দুস্থানী চিপাহী এটাৰ পৰা চোৰাংকৈ আনি বাখিছিল তেওঁ হিলৈটো। আজি বাইজ্ঞে জানিলে। এই সামান্য মানুহবোৰে বাক জানিলে জনক। কিন্তু ফাৰ্চীপঢ়া ঘৰৰ হাফিজুৰ বুঢ়ায়ে গম পালে। সেইটোহে ডাঙৰ কথা হ’ল। ফাৰ্চীপঢ়া ঘৰৰ লগত সলাল গোহাঁইসকলৰ অবাধ আহ-যাহ। বঙালৰ চুবাদাৰৰ চিঠি-পত্ৰ বহুত সময়ত ফাৰ্চী জবানত আহে। সেইবোৰ পঢ়ি দিয়াৰ বাব তেওঁলোকৰ। পুকুৰানুফ্ৰমে হাজৰিকা। এতিয়া যদি সলাল গোহাঁয়ে গম পায় বাখৰে কুৰ্ণানীৰ হিলৈ বাখিছে! যদি তেওঁ ভাবে বাখৰে জোহ আচৰিছে! হঠাৎ বাখৰৰ মনলৈ আহিল—মুকুন্দ আৰু হাফিজুৰ—হুয়োকে ভোগায়ে চক্ৰান্ত কৰি পঠিয়াই দিয়া নাইতো?

হাকিজুব বুঢ়া আপই বাখবৰ কালে একেধৰে চাই আছিল। তেওঁ যেন বাখবৰ মনটো ফাৰ্চী পঢ়াদি পঢ়িহে পেলালে। তেওঁ নিৰ্বিকাব সুবে ক'লে, “বোপাদেউ, চিন্তা নকৰিব। মই একো দেখা নাই, মই একো শুনা নাই।

হাকিজুব বুঢ়া আপ গ'লগৈ।

দুবৰে পৰা খোবোচা গাঁঠি লগাই মুকুন্দৰ শটো চৌচোবাই নি গাঁত এটা খানি পুতি থোৱা হ'ল।

বাখবৰ মনত অলপ উত্তল-থুগল ভাব। পানীত তুলসী পাত ভিয়াই গাটো ধুইহে মনটোত অলপ শান্তি পালে। ছে: কি কাণ্ডটো হ'ল আজি। হাকিজুব বুঢ়াৰ শেষ কথাষাৰ মনত পৰিল। তেওঁ হেনো একো দেখাও নাই, শুনাও নাই। অৰ্থাৎ, তেওঁ যি দেখিলে সেই কথা আৰু কোনেও গম নাপায়। কিন্তু বাখবে ভাবিলে, সিহঁতে তো দেখিছে। সিহঁতে মানে আলি-কেঁকুৰিত থকা কুমাৰ গাঁৱৰ মানুহ-মখাই। ইহঁতৰনো ক'ববাত গোচৰ তৰিবৰ সাহ হ'বনে? আৰু, ভোগায়ে গম পাবই। ভোগাইহঁতে সদায় চোন গম পায়ই। নাই বাখবে ভুল কৰিলে। ভোগাইৰ হাতত এইদৰে ধৰা পৰিব তেওঁ নালাগিছিল। জিদ্ৰত পৰি কুমাৰ গাঁৱৰ বন্ধকী সোণ মোকোলাবলৈ গৈ সি টোকোনা হৈ গ'লহেঁতেন। প্ৰথমে দিয়া চিকা ৰূপ আৰু আঠ-চুকীয়া ৰূপৰ ঠাইত এতিয়াই চোন সিকি আখলি ওলাইছেই। এইদৰে চেঁচা বণখন চলি থকাটোৱেই ভাল আছিল। আজি তেওঁৰ খণ্ডৰ ভমকটো বকুৱাৰ ঘৰৰ যেন হে হ'ল।

বাক, যি হ'ব লগা আছিল হ'ল। মুকুন্দই অনা টকাবোৰ পেলাই দিব নোৱাৰি। তেওঁ সেইবোৰ গোবৰ পানীৰে ধুই তুলসী পানী ছটিয়াই স্নানৰাই থবলৈ উঁৰালীক ক'লে। আৰু, এই কুমাৰ গাঁৱৰ গৰুমখাক ভালকৈ সোৱাদ দিব লাগিব, সিহঁতৰ ঘাঙে চিবকাললৈ পিত্ মৰি যায়।

সেই দিনা বাতি কুমাৰ গাঁৱৰ আধাখিনি পুৰি ছাঁই হৈ গ'ল।

কিছুদিন মানব পৰা মাহিল্পীয়ে লক্ষ্য কৰিছিল, হাতনি পেৰাৰ খনেৰে ভোগাইৰ নচলা হৈছে। খনাই বৰ পেৰা মেলিবলৈ লৈছে। আগেয়ে সিকিটো চৰতীয়াটো লাগিলেও বৰ্হমচীয়াৰ হতুৱাই তাইৰ পৰা নিয়ায়হি। এতিয়া ভোগায়ে নিজেই পেৰা মেলি লৈ যায়। কুমাৰ গাঁৱৰ মানুহবোৰৰ আহ-যাহৰ কথাও সিহঁতৰ ঘৰবান্দী পিতিকি বায়ে কৈছিলহি তাইক।

মুঠতে সকলোবোৰ কথা মিলি মাহিল্পীৰ মনটো ছুশ্চিস্তাবে ভৰি আছিল। লিগিৰা বৰ্হমচৰীয়াৰ পৰা তাই কুমাৰ গাঁৱৰ মানুহবোৰক খন দিয়াৰ কথাও গম পাইছিল। কি উদ্দেশ্যত ভোগায়ে এইবোৰ কৰিছে তাই ঠিক বুজিব-পৰা নাই। বুজিব নোৱাৰাৰ বাবে তাইৰ ছুশ্চিস্তা আৰু উদ্বেগ বাঢ়িহে আহিছিল। ভোগাইক সুধিবলৈকো তাইৰ সাহ নাছিল। তথাপি, নাজানিলে তাইৰ নচলিব। যেনে তেনে তাই কথাটো উলিয়াবই।

সিহঁতৰ এঘাৰ বছৰীয়া জীয়েক সুমলাই এতিয়া সিহঁতৰ সাকো। এঘাৰ বছৰীয়া পাটগাভক ছোৱালী, এতিয়াও কেঁচুৱা হৈয়েই থাকিল। উষা এটাও লব নাজানে। জানে কেৱল সাধু শুনিব আৰু ধেমালি কৰিব। কৰু স্বভাৱৰ ভোগাই সুমলাৰ ওচৰত নিচেই কোমল। এদিন মাৰল ঘৰত বহি ভোগায়ে সুমলাক কিবা বঙাল বাজীকৰৰ ভাও দেখুৱাই আছিল। সৰু সৰু হাতৰ কৌশলৰ কিবা কিবি খেলো দেখুৱাইছিল। ভোগাইৰ প্ৰসন্ন মুখখন দেখি মাহিল্পীয়ে স্মযোগটো লব খুজিলে।

“হয়নে অ’সুমলা, পিতাদেৱেৰে যে কুমাৰবোৰৰ আগত টকা ছটিয়াইছে, সিহঁতে ওকিবা এটকা ৰূপ ছুটকা কৰা ভেলেকী জানে নেকি ?”

ভোগাইব হাঁহি এক মুহূৰ্তৰ বাবে বন্ধ হৈ আকৌ হৃগ্ৰণ জোৰেবে
ওলাল। এই হাঁহি অৱশ্যে আগৰ সবল হাঁহি নহয়। হাঁহি হাঁহি
ভোগায়ে ক'লে, “মা-বক ক বোলে পিতাদেৱেৰে বব দ পাট নাদ এটা
খন্দাব খুজিছে, একেবাৰে পতাল ঢুকি পোৱাকৈ। মোমায়েবৰ ভয়ত
আমি পলাব লাগব নহয়!—তয়ে ময়ে। মাৰ ভনীয়েৰ বুলিয়েই মাৰিব।”

“মোমাইব লগত তই কিবা লুকা-ভাকু খেলিছ নেকি
পিতাদেউ!” সুমলাই ক'লে।

“এৰা লুকা-ভাকুৱেই। পিচে এই খেলত যি মৰে, সি আক
নিজীয়ে—একেবাৰেই মৰে”,—তাৰ পিচত মাহিস্ত্ৰীলৈ চাই ক'লে,
“সিদিনা ভোজত তোৰ বোৱেৰে কোৱা কথাখিনি মনত আছেনে
নাই? মই হেনো হাতীৰ কৰবালৈ তৰাৰ ফৰ্মুটি মাৰিছোঁ। হোঁঃ।
সি হাতী হ'ল? তাৰ দাঁত ওলাইছে! হেৰ' হাতীৰ ছুঁদাত, বৰাৰ
ছুঁদাত আক নিগনিবো ছুঁদাত! এইবাৰ নোদোকা ববাগাহৰিক
নিগনি কৰিহে এৰিম।”

সুবিধা পালেই মাহিস্ত্ৰীক বিকৰ্থনা কৰাটো ভোগাইব স্বভাৱতেই
পৰিণত হৈছে। মাহিস্ত্ৰীৰ হাঁহিব খোজা মুখখন মোলান পৰি গ'ল।

সুমলাই ক'লে, “পিতাদেউ, বো আহিলেই তই চোন কিবাখন
কৰ। নোমলো যা তোৰ লগত-”

এইবুলি সুমলা ছপ ছপাই ওলাই গ'ল।

মাহিস্ত্ৰীয়ে সকলৈ ক'লে, “জানো, সক মানুহবোৰৰ লগ লাগি
আপুনি কি কৰিব খুজিছে এইখন। বেচি লাই দিলে গললৈকে
জঁপিয়াব কৰবাত!”

“মোৰ ডিঙি ঢুকি পোৱা সহজ নহয় অ' বৰাৰ জীয়েক।
ভগাবজাৰ দিনবে বকল আমি। তোৰ ককায়েবৰ দৰে আঠদিনীয়া
নহয় একা।”

মাহিস্ত্ৰীয়ে একো নামাতিলে। কাৰণ মাতিলে লাভ নাই। তাই
তলমূৰকৈ ওলাই আহিল।

তাৰ কেইদিন মানৰ পিচত খবৰ ওলাল কুমাৰ গাঁৱত জুই লগাব ।
 মাহিলীৰ মনৰ সাখৰটো আৰু জটিল হৈ পৰিল । কোনে জ্বলালে বাক
 এই জুই । ভোগাইৰ খঙৰ ভমক কেতিয়া কোন ফালে যায় ঠিক
 নাই । কিজানি ভোগায়েই ! কিন্তু বহু মচৰীয়াই পিচত এদিন ক'লেহি
 সম্ভৱতঃ এই জুই বাখৰে দিয়াইছে । কুমাৰবোৰে হেনো বাখৰক
 অপমান কৰিছিল । মাহিলীৰ বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল যে কিবা
 উপায়ে ভোগায়েই কুমাৰবোৰৰ হতুৱাই বাখৰক অপমান কৰাইছে ।
 ছঘৰ মানী মানুহৰ, ছঘৰ মিতিবৰ কাজিয়া লাগিছে—হয়তো ভাগিবও ।
 কিন্তু মাজত এই সাধাৰণ মানুহবোৰক উচটোৱাৰ প্ৰয়োজন কি ?
 তাৰ পৰা কাৰোবেই মজল নহয় । প্ৰজাবোৰ এনেকৈ বাখৰৰ
 অত্যাচাৰত জুকলা হ'ব, ভোগাইৰ মনত অশাস্তি বাঢ়িব । আৰু,
 বাখৰেওতো পাৰে প্ৰজাবোৰক উত্তেজিত কৰিব ভোগাইৰ বিৰুদ্ধে ।
 তাই আৰু চিন্তা কৰিব নোৱাৰা হয় । কান্দি কান্দি তাই বুজিলে,
 কান্দি লাভ নাই আৰু নাকান্দিও উপায় নাই । এই ছুই বৈনাই-
 জেঠেৰীৰ আৰু মিল নহয়—নালাগে, কিন্তু ছয়ো শাস্তিত থাকক ।
 তাইক ভোগায়ে যিমান কেটেৰা-জেঙেৰা কৰে কৰি থাকক । মাথোন
 শাস্তিত থাকক, শাস্তিত ।

“আমি তিবোতা মানুহমখাই শাস্তি বিচাৰোঁ, বৰ মইনা ।”
 আইতাৰ মাতত মই আকৌ বৰ্তমানলৈ ঘূৰি আহিলোঁ, “আমাৰ নিজৰ
 বাবে নহয়, ঘৰখনৰ কাৰণেহে শাস্তি বিচাৰোঁ । সেইবাবেহে হেমন্তৰ
 বিয়াখনত এইবোৰ কথা উলিয়াছোঁ ।” আইতাৰ বৰ্ণনাত মাহিলীৰ
 মনৰ সংঘাত আৰু বিষাদৰ ছবি ইমান গভীৰভাবে কিয় পাইছোঁ,
 এতিয়াহে যেন বুজি পালোঁ । মাহিলীৰ দৰে আইতাও এই ঘৰৰ
 বোৱাৰীহে । বোৱাৰীয়েহে বোৱাৰীৰ ছুখ বুজে চাৰ্গৈ । আৰু এটা
 কথা মই অলপ আচৰিত পালোঁ, আইতাই আমাৰ পৰিয়ালৰ
 ইমানবোৰ কথা কেনেকৈ জানিলে । আইতাক কথাটো সুধিয়েই
 পেলোঁ ।

আইতাই ক'লে, “মই যেতিয়া তহঁতৰ ঘৰ সোমাওঁহি—তেতিয়া মোৰ পোন্ধৰ বছৰ। আৰু এতিয়া মোৰ চাৰি কুৰিলৈ এবছৰ কম। আইৰ ঘৰত মই সেই পোন্ধৰ বছৰহে আছিলোঁ—বাকীখিনি চোন তহঁতৰ মাহুহমখাৰ লগতে।” তাৰ পিচত সেমেকা হাঁহি এটা মাৰি আকৌ ক'লে, “বোৱাবীয়েহে আচল ঘৰখন চিনি পায়, জীয়াবীবোৰে মাকৰ ঘৰৰ সপোন দেখিয়েই কটায়।”

আইতাৰ কথা বেচি পৰ ভাবিবলৈ নাপালোঁ। আইতাই আকৌ টানি লৈ গ'ল মোৰ মন অতীতলৈ।

শাভাৱিকভাবেই কুমাৰগঞা বাইজ ভোগাইৰ কাষ চাপিল। ঠিক গোচৰ নহয়, দিহা-ভাৰসাৰ কথা। মেল বহিল মুনিচুনি বেলিকা। ভোগাই বৰুৱাই ক'লে বোলে বাখৰৰ ঘৰ মিতিৰ মাহুহ, তেওঁ বাজিলে দেখিবলৈ ভাল ন'হব। কিন্তু, এটা কথা তেওঁ নক'লে যে তেতিয়া হ'লে তেৱোঁ যে পৰোক্ষভাবে ঘটনাটোৰ লগত জড়িত, সেই কথা জলজল পটপটকৈ ওলাই পৰিব। আৰু তেওঁৰ প্ৰকৃত ভয়ো সেইটোৱেই। অলপ বৈ তেওঁ ক'লে, “নিলগীয়া হ'লেও সলাল গোহাঁই এতিয়াও ক্ষমতাত আছে। গতিকে কুমাৰগঞা বাইজে সমূহীয়াকৈ গৈ সলাল গোহাঁইদেউতাৰ দোপদৰত গোচৰ তৰিবলৈহে দিহা দিব খোজোঁ।”

কিন্তু কুমাৰগঞা বাইজে জানে, সলাল গোহাঁয়ে এই বিষয়ে একো কৰিব নোৱাৰিবও, মুখুজিবও। আৰু দলেবলে সলাললৈ গ'লে বাখৰে 'সুদাই এৰিবনে? এজন মুখিয়ালে ক'লে “চিপাহী-চম্ভবীৰ বেহু পাব হৈ গোহাঁই দেউতাক লগ ধৰাটো জানো কম কথা। তাতে বাজভগনৰ দিন। বৰুৱা দেউতাই আগ-পাছ কৰি দিলেহে জানোচো—”

“তেনে কথা এতিয়া ভাবিব নোৱাৰি বাইজ,” ভোগায়ে কলে, “কথা হওঁতে হয়, বংপুৰত বজা ভাগিছে। সৰ্গদেউ এতিয়া ভটীয়াই গুৱাহাটী পালেগৈ বুলি শুনিছোঁ। এনে জয়াল সময়ত আমাৰ ফালৰ পৰা কোনো কথাত আগবঢ়া টান।”

“বজাই যদি পলাল, বাইজ বয় কেনেকৈ?” কুমাৰগঞা বাইজৰ অসহায় মনোভাৱ ফুটি ওলাল। কিন্তু ভোগায়ে ক'লে, “সৰ্গদেউহে ভাগিছে, বিচাৰ কৰিলে যাব? চাৰিজন ডাঙৰীয়াই আগেয়েও চলাই নিছে। অ'ত-ত'ত এতিয়া সেইবোৰ নপতা বজা ওলোৱাৰ কথা বাইজে

জানো শুনা নাই। বংপুৰত মটক বজাৰ কথা নকৰেই, উত্তৰ কোনে
জাপবীভিটাত, উজ্জনিত বেং মৰাত,—এইবোৰত বহুতো নপতা বজা
হৈছে...”

ভোগাইৰ মুখত বাজ্জগনৰ কথা মানুহবোৰে তদয় হৈ শুনিছে।
বজা যেয়েই নহওক লাগে, এইবোৰ সাধাৰণ মানুহৰ ভাগ্য,
জীৱনযাত্ৰা—একোৱেই সলনি নহয়। তথাপি কলথোকা বাহুলীয়ে
খোৱাৰ কথাতকৈ বাজ্জগনৰ কথাতহে প্ৰজাৰ বাপ বেচি। ভোগায়ে
দিয়া বাতৰি সিহঁতে অবাক হৈ শুনিছে। ভোগায়ে লাতকৈ ক’লে,
“আৰু আমাৰ ইয়াতো খেনোৱে মন মেলিছেহে!”

খেনোৱে মানে যেন তেওঁ বাখৰকে বুজাব খুজিছে সেই কথা
বুজিবলৈ কুমাৰগঞা বাইজৰ বাকী নাথাকিল।

“এস্ এস্, বজা ভাগিলে বৰ বিপদ! দেশ অৰাজক হ’লে বৰ
বিপদ! নপতা বজাই নটচা ছলে সমান! নপতা বজাৰ মুলুকত
আমি থাকোঁ কেনেকৈ? বাইজ নিগমে মৰিল।” এইদৰে কুমাৰগঞা
প্ৰজাই উচ্পিচালে।

তেতিয়া ভোগায়ে বুজাই ক’লে, “সৰ্গদেউ ভাগিলেও দেশৰ ধৰণী
বুঢ়াগোহাঁই আছে। বুঢ়াগোহাঁই ডাঙৰীয়াই নিজেই সেই জোহী
বিষয়া আৰু প্ৰজাবোৰক দণ্ড বিহিছে। জপবা শইকীয়া, জাবৰ—
সিহঁতক বৰশীত দিছে। খেনোক ধৰি তেলত ভাজি বা কোৰেবে
ঘৈয়াই মাৰিছে। বজা গ’লেও বিচাৰ নেযায় বাইজ, বিচাৰ নেযায়।”
এই কথাটোকে আকৌ দোহাৰি ভোগায়ে ক’লে, “বজানো সদায়
থাকেনে? বাইজ, বজাৰ বিচাৰহে থাকে।” কুমাৰগঞা বাইজে ভোগাইৰ
কথাত যুক্তি দেখিলে যদিও বিশেষ ভাৱসা নাপালে। এই বাজ্জগনৰ
দিনত বিষয়াবিলাকৰে যদি এনে ধৰ-যুকুতি নাই—সিহঁতকনো সলাল
গোহাঁয়ে কি বাধিব। পুৰণি সোণ কেইচিকুটমানৰ বাবেই ইমান
অধস্তৰ মাতি অনাৰ বাবে সিহঁতৰ ভোগাইকে দোষী কৰিবৰ মন গ’ল।
কিন্তু সেই চিন্তা মনলৈ অনাও বিপদ। তথাপি মৰো জীওঁ নেভাবি

এজনে উলিয়ালে, “দেউতা, আপুনি এতিয়া কাটকেই বা মাৰকেই— আপুনিয়েই কবালে, আমি কৰিলোঁ। আপোনাতেই আমি শৰণ লৈছোঁ……”

তাচ্ছিল্যৰ হাঁহি এটা মাৰি ভোগায়ে ক’লে, “মই মহন্ত নে মহাজন অ’, এনেকৈ কৈ শৰণ লওঁ লওঁ লগাইছ ? মই তহঁতক ৰূপ অলপমান আগধন দিলোঁ ছোৱালীৰ বিয়াৰ বাবে চক, মলা এইবোৰৰ বাবে, আৰু তহঁতে গলি তাৰে সোণ মোকলাবলৈ। এৰা, যাবিতো, নেঘাবি কিয়, বোপা-ককাৰ দিনৰ বস্ত। কিন্তু তাতে যদি কিবা অখন্তৰ ঘটো তাৰ বাবে জগবটো মোৰ হ’লনে ?”

কথাখিনি আটাইবৰে অস্বাভাৱিক যেন লাগিল। ভোগেশ্বৰ বকৱাই সাধাৰণতে ইমান বেছি কথা নকয়। এঘাৰ বছৰ বয়সতে এওঁ ছোৱালী উলিয়াই দিবনে ? আগবিয়া দিয়া প্ৰথা এওঁলোকৰ পৰিয়ালত নাই। আৰু, কাবো জীয়েকৰ বিয়াত কুৰি পোন্ধৰজন কুমাৰে তিনিচাৰিশ টকাৰ চক-টেকেলি গঢ়িব নালাগে। কুমাৰবিলাকে জানে, বাখৰক লঘু কৰিবলৈকে সিহঁতক সোণ মোকলাবলৈ ধন দিয়া হৈছিল। কিন্তু ভোগায়ে সেই কথা খোলাখুলিকৈ কোৱা নাই ; নকয়ো। ভোগাইৰ কথাত সিহঁত নিৰুপায় হ’ল। একালে ভোগাই আনফালে বাখৰ। তাৰ মাজত কুকুৰা বতাহত বিৰিণা কঁপাদি কঁপি থকাৰ বাহিৰে সিহঁতৰ আৰু উপায় নাই।

ভোগায়ে আকৌ ক’লে, “শুন তহঁতক কথা এটা কওঁ। তহঁত সলাল গোহাঁইৰ তালৈকে যা। ময়ো বাক গোহাঁই দেউতাক লগ কৰিম। ইতিমধ্যে মিতিৰকো বুজাই শাঁত কৰিব পাৰিম যেন লাগিছে।”

“গোহাঁই দেউতাৰ তালৈ গ’লে জানোচা সিটোৱে—”

“কি সিটোৱে সিটোৱে বুলিছ ? মোৰ আগত মিতিৰ কথা নকবি তেনেকৈ !” ভোগাই গৰ্জি উঠিল।

“জগৰ নধৰিব দেউতা,” মানুহটোৱে খোকা-ধুকিকৈ ক’লে,

“সিজননে গোহাঁইদেউৰ তালৈ গ’লে সিজননে বা আকৌ কি মুৰ্তি দেখুৱায়...তাতে সিজনৰ আকৌ হিলৈদাবী আছে...”

“হিলৈদাবী! কি কলি? হিলৈদাবী!”

“হয় দেউতা, আমাৰ মুকুন্দক হিলৈবেহে মাৰিলে।”

“যা: মিছা কথা, কেনেকৈ জানিলি?”

“আমি দেখিছোঁ দেউতা, দেখা নাই যদি এই চকুহাল ভলুকা বাঁহৰ আধি। আৰু সিদিনা মাজগাঁৱৰ ফাৰ্চীপঢ়া ঘৰৰ বঢ়া দেউতাও আছিল।”

ভোগাই অলপ পৰ তভক মাৰি ব’ল। কথা তাৰ মানে তলে তলে বহুত দলৈকে শিপাইছে। ত’ত মটকে হিলৈ নোহোৱাকৈ টোকোন জোকাবি জোকাবিয়েই বাজ্য ললে। আৰু বাখৰে হিলৈও গোটাইছে। ভোগাইৰ অলপ পৰ নিজকে বৰ অসহায় যেন লাগিল। ইমান দিনে তেওঁ বাখৰক খন্তীয়া সাপৰ দৰে বিষাক্ত কিন্তু হীন বুলি ভাবি আহিছিল—কিন্তু এতিয়া বুজিলে যে তেওঁ এটা বিষাক্ত ফেটা গোমৰ লগত যুঁজ দিবলগীয়া হৈছে। কত পালে বাখৰে হিলৈ? ক’ত? কিন্তু মানুহবোৰে ভোগাইৰ ভাবান্তৰ লক্ষ্য কৰাৰ আগতেই ভোগায়ে ভেকাহি মাৰি ক’লে, “তহঁত অলপ ধতুৱা মানুহমখাই বাখৰে পাদ এটা মাৰিলেও হিলৈ ফুটা বুলি ভয় খায়। কৰবাত ল’ৰা-ছোৱালীয়ে চাগৈ পানী হিলৈ ফুটাইছিল, তাতে তহঁতে বৰ হিলৈটো দেখিলি!”

“নিস্তে কৈছোঁ দেউতা, সিৰৈছা কলিয়াবৰত যে দেখিছিলোঁ কুন্দানীৰ বঙাল চিপাহীৰ হাতত—ঠিক তেনেকুৱা হাত-হিলৈ।” কলামণি নামৰ কুমাৰজনে ক’লে।

“বাক বাক, মই ফাৰ্চীপঢ়া ঘৰৰ হাজৰিকাক সুধিম বাক কথাটো” ভোগায়ে ক’লে। “চাওঁ বৰ্হমচৰীয়াক মাত চোন” এইবুলি ভামোল কটা লিগিৰা ল’ৰাটোক পাচিলে। বৰ্হমচৰীয়া বাহিৰ চ’ৰাৰ পিৰালিতে বহি বিচনীৰ কাঠী তুলাই আছিল। ভোগাই চ’ৰাত বহিলে বৰ্হমচৰীয়া সদায় পিৰালিতে বহি থাকেই। নাম লোৱা শুনিয়েই বৰ্হমচৰীয়াই ছুৱাবডলিত থিয় দিলেহি।

“ককাই” ভোগায়ে ক’লে, “তই পথাৰৰ বাটেৰে পোনাই মাজ গাঁৱলৈ যা। ফাৰ্চীপঢ়া ঘৰৰ হাফিজুব আপক মই মতা বুলি কৰ্গৈ। আক চা, লগত ল’ৰা-লুৰি কাকো আনিব নেলাগে বুলি কবি। তয়েই লগত লৈ আহিবি।” তাৰ পিচত অলপ বৈ ক’লে, “নেলাগে বুঢ়া মানুহ কষ্ট পাব। তই সক দোলাখনকে লৈ যা দোলাভাৰী ছটাৰে জোৰ আৰিয়া নিনিবি—পথাৰৰ বাটেৰেই আহিবি।”

বৰ্হমচৰীয়া গ’ল। ভোগায়ে কুমাৰ গাঁৱৰ মানুহখিনিৰ লগতে কথা পাতি থাকিল। বাইজৰ এনে ভাব হ’ল ভোগাই বকুৱাও যেন বাইজৰহে এজন। ভোগায়েও ঘিমান পাবে সিমান কোমলকৈ কথা-বতৰা হ’বলৈ ধৰিলে। তেওঁ ভাবিলে, এই মানুহমখাক হাতত বাখিবই লাগিব। হিলৈ-বাকুদ নোহোৱাকৈ মটক মোৱামৰীয়াই বজাৰে হুঁজিলে কিহৰ বলত? টোকান জোকাবি সিহঁতে বজাৰ সৈন্ম খেদি নিছিল কিহৰ বলত? মানুহ। জনবল। এজনে একোচপৰাকৈ মাটি দিওঁতে ভেটি ওখ হৈছিল সাত হাত। মানুহ। মানুহেই আচল। এই মানুহখিনিক তেওঁ হাত কৰিব লাগিবই। ইহঁতে কোৱামতে বাখব যদি হিলৈ আছেও—তেওঁ এই সমূহীয়া শক্তিক বলে পাবিব জানো?

ভোগায়ে কুমাৰহঁতৰ কাৰ কিমান ক্ষতি হৈছে সুধিলে। কন্দলী পাহাৰৰ পৰা কাঠ-বাঁহ অনাত সুবিধা কৰি দিব বুলিও আশ্বাস দিলে।

“হাতৰ বন কৰি খোৱা মানুহৰ ক’তো মৰণ নাই। বোলোঁ কি বোলা ক’লামগি?”

“দেউতাই সজ কৈছে। হাত ছখনেই আমাৰ সাৰধি। আই বঁহুমতীয়েই আমাৰ মূলধন। তেওঁৰে গাৰ একোচপৰা খহাই খচি পিটিকি চক মলা গঢ়োঁ—আমাৰ নো কিহৰ ভয়টো? আক জাতে-পাতেও আমি কলিতা মানুহ। মাটি খটো বুলি নো আমি কিবা কেঁচু-কুমটিনে?” ক’লামগিয়ে ক’লে, “পিচে এইবাৰ নো জানো কি কলিটো-লাগিল!”

“মোৰ মনেবে,” মনধন কুমাৰে ক’লে, “কেবৰুণৰ ঠেপীয়েকে

বিধুতি গাবেই মাটি খচিছিল বাবেইহে আমাব এই হুৰ্গতি হ'ল, আই বশুমতীয়ে নসহিলে।”

“এবা এবা, আক তেওঁৰ বেজি যে ভূইকঁপটো হৈছিল—সেই দিনাও তাই তেনে গাবেই চক পুৰিবলৈ নবা গোটাইছিল।” মনখনৰ শালপতিয়েক মহীধৰে যোগ দিলে।

ভোগায়ে জানে, কেবকণৰ ঘৈণীয়েকজনী বৰ ধুনীয়া। তাই জীয়াৰী থাকোঁতে গাঁৱৰ আটাইমখা ডেকাই তাইলৈ চকু দিছিল। মনখন অলপ বাককৈয়ে আগবাঢ়িছিল। গা-খন দিবলৈ বুলি সি বাখৰৰ পৰা ৰূপ একুৰিও ধাবে আনিছিল। পিচে মনখনক দুদিনমান বান্দৰ নচুৱাই তাই কেবকণলৈহে গ'ল। ভোগায়েও ডেকা কালত তাইক অলপ টুকৰিয়াই চাইছিল—পিচে নাই, বিয়াৰ পৰা তাই তেনেই জাতি ছোৱালী হ'ল। পুৰণি আখেজতে মনখনে সুবিধা পালেই কেবকণৰ ঘৈণীয়েকৰ কথা উলিয়ায়।

কেবকণৰ খং উঠিল। সি গেঙেৰি দি উঠিল, “কিয় হ'ব ? সিহঁতে ক'লেই হ'বনে ? তাই গা নোধোৱা আজি পাঁচ মাহ হ'ল। ক'ব বিধুতিখন হ'ব ?”

ভোগায়ে হাঁহি এটা মাৰি ক'লে, “বাক, বাক, এইবোৰ ভিবোতা-মেল এবা। কিবা কৰবাত দোষ লাগিছে যদি বৰসবাহ এভাগিকে পাতিব লাগিব।

এইদৰে তেওঁলোকে কথা পাতি থাকিল। মেল ছিগাৰ কোনো লক্ষণ দেখা নগ'ল। দবাচলতে আটাইখনে বাট চাই আছিল ফাৰ্চী-পঢ়া ঘৰৰ বুঢ়া আপ অহালৈ। ভোগাই নিশ্চিত হ'ব খুজিছিল বাখৰৰ শক্তি সম্পৰ্কে আৰু কুমাৰগঞা বাইজে বাট চাইছিল ভোগাইক তেওঁলোকৰ কথা পতিয়ন নিয়াবলৈ। সেইবাবে মাজে মাজে আটাইখনে বাহিবলৈ চাই আছিল।

বাহিবত তেতিয়া ভালকৈয়ে এক্কাৰ হৈছে। বাটচ'ৰাৰ ওচৰত হাঁ'ব দৰে দেখা গ'ল এখন দোলা। ফাৰ্চীপঢ়া ঘৰৰ বুঢ়া আপ আহি পালে।

দোলাখন বাটচ'ৰাত বওঁতেই কেইজনমান মানুহ মেলব পৰা উঠি আগবাঢ়ি যাব খুজিলে। ভোগায়ে হাতৰ ঠাবেৰে মানুহখিনিক বহিবলৈ দি নিজেই উঠি আগবাঢ়ি গ'ল। ফাৰ্চীপঢ়া ঘৰৰ হাফিজুব বুঢ়া আপই দবাচলতে হাজৰিকা বিষয়হে খাই আছে। ভোগাই উঠি নগ'লেও হ'লহেঁতেন। কিন্তু বয়স আৰু জ্ঞানৰ বাবে তেখেতক আটায়ে বৰ সন্মান কৰে।

“কি সকামত বা মতালে, বৰুৱা বোপা?” হাফিজুব হাজৰিকাই ক'লে, “এ এওঁলোকো দেখোন? ক'ব, কোন খেলব?”

“এওঁলোক কুমাৰ গাঁৱৰ” ভোগায়ে ক'লে, “এওঁলোকৰ কথা এটাৰ বাবেহে আপোনাক এই অসময়ত আমনি কৰিব লগা হ'ল।”

“অ শুনিছোঁ শুনিছোঁ। এওঁলোকৰ বস্তিত বোলে জুই লাগিছিল। কি কৰিবাহক—কপাল! জুই আৰু মাটিৰ লগতে কাৰবাৰ তোমালোকৰ—” হাজৰিকাই ক'লে।

“নহয় আপদেউ, এওঁলোকৰ গাঁৱত জুই কোনোবাই লগাই দিয়া যেনহে অনুমান হয়। নহ'লে গাঁৱৰ ছয়ো মুৰে একেলগে জ্বলিব কেনেকৈ?” ভোগায়ে ক'লে।

কুমাৰবোৰেও একেলগে চিঞৰি উঠিল, “হয়, হয়, বাখৰ ববাই আমাৰ গাঁৱত জুই দিছে।”

হাফিজুব হাজৰিকা আৰু ভোগাই ছয়ো হাত দাঙি তেওঁলোকক শাস্ত কৰিলে। ভোগায়ে ক'লে, “তোমালোক মনে মনে থাকা চোন। হাজৰিকাক কথাখিনি বুজিবলৈ দিয়া।”

হাফিজুব হাজৰিকাই ক'লে, “কুমাৰবিলাক, তোমালোকে এইটো

বব জগবব কাম কবিছা । সাক্ষী-সাবুদ নোহোৱাকৈ কোনো কথা এই দৰে কোৱাটো ঠিক নহয় ।”

“কিয় ঠিক নহ’ব দেউতা । আমি জানো বাখব ববাই জুই দিয়াইছে আমাৰ গাঁৱত । কাবণটো আপুনিও জানে ।” কুমাৰবিলাকে একেলগে কৈ উঠিল

ভোগায়ে আকৌ হাত দাঙি শাস্ত কৰিব খুজি ক’লে, “ভোমালোকে হাই-উকমি নকৰিবাহক চোন । হাজৰিকা আপদেউক কথাটো ক’বলৈ দিয়া, বুজিবলৈ দিয়া ।”

মাহুহবিলাকে ভাবিলে, এই বিষয়াবিলাকক জলজল পটপট কথা-বোবো বুজিবলৈ সময় লাগে । জনা কথাটোকে তেওঁলোকে নজনাৰ ভাও জুৰি আকৌ জানিব খোজে ।

হাজৰিকাই ক’লে, “চাওক বকৱা বোপা, গোচৰ আনিলেই জানো চলে ? সাক্ষী লাগিব, প্ৰমাণ লাগিব । অকল চোভাব ওপৰত কথা ক’লেই বজিব নে ? ববা-বাৰিকৰ কথা হ’লেও বজা ঘবৰ কথা । তাতে বাখব বোপা ধনী-মানী মাহুহ—আপোনাৰ মিতিব । অলপ চম্ভালি চলিব লাগিব ।”

ভোগায়ে ক’লে, “ময়ো এওঁলোকক তাকেই কৈছোঁ । এই বাঁজ-ভগনৰ সময়ত আমি সকলো সাৱধানে চলিব লাগিব । এনে গধুৰ কথাৰ পিচাৰ আমাৰ চ’বাত হ’ব নোৱাৰে—হ’ব লাগিল ববফুকন বা স্বৰ্গদেৱৰ ত’তহে । অগত্যা সলাল গোহাঁইদেউৰ দোপদবলৈ আনিব পাৰি ।” তাৰ পিচত অলপ লাহেকৈ ক’লে, “আপোনাক আমনি কৰিব খুজিছোঁ আন এটা কথাৰ বাবেহে । আমি ছয়ো ভিত্তৰ চ’বাত্তে বহিমগৈ নেকি ?”

হাফিজুৰ হাজৰিকাই ক’লে, “নেলাগে বকৱা বোপা, বাইজব মেল মুকলিকৈ হোৱাই ভাল । গুপ্ত মন্ত্ৰণাই বজা-প্ৰজা আটাইবোৰ হানিহে কৰে । আপুনি কি সোধে মুকলিকৈয়ে সোধক ।”

ভোগাই অলপ অপ্ৰস্তুত হ'ল, কিন্তু এই বুঢ়াগবাকীৰ জ্ঞানৰ গভীৰতাত তেওঁ মুগ্ধও হ'ল। তেওঁ ক'লে "এওঁলোকে চোন কয় বোলে বাখৰে মুকুন্দ কুমাৰক হিলৈবে মাৰিলে...আপুনিও বোলে কথাটো জানে..."

এইবাৰ অপ্ৰস্তুত হোৱাৰ পাল হাফিজুৰ হাজৰিকাৰ। তেওঁ এটা মানসিক সংকটত পৰিল। মুকুন্দ কুমাৰ মৰাৰ কথাটো তেওঁ পাহৰিব নোৱাৰে। অৱশ্যে কুমাৰ এটা মৰা কথাটো কুমাৰবোৰৰ বাবে ডাঙৰ হ'লেও—মুকুন্দ কুমাৰ কেনেকৈ মৰিল সেইটোহে ডাঙৰ সমস্যা। কথাটো যে এদিন নহয় এদিন ওলাবই সেইটোও তেওঁ অহুমান কৰিছিল। কিন্তু তেওঁ নিজেও যে তাত জড়িত হৈ পৰিব লাগিব সেইটো তেওঁৰ মনলৈ অহা নাছিল। বাখৰে হিলৈ ব্যৱহাৰ কৰা কথাটো তেওঁৰ মুখৰ পৰা ওলোৱাটো সমীচীন হ'ব জানো? তেওঁ ভাবিলে। তাৰ উপৰি বাখৰৰ ওচৰত তেওঁ অঙ্গীকাৰতো আবদ্ধ। পৰা ডাঢ়িকোছাত হাত বুলাই তেওঁ অলপ পৰ ব'ল। তাৰ পিচত ম্লান হাঁহি এটা মাৰি ক'লে, "শুনক বৰুৱা বোপা, শুনাহক কুমাৰবিলাক, মই বুঢ়া মানুহ, সাধু এটাকে কওঁ। সাধুকথাই হে আচল কথা—বাকী চব ঘটনা।" এইবুলি তেওঁ সাধুটো ক'লে :

"তাহানি বাগদাদৰ হাকনাৰ বচিদ খলিফালৈ হাৰ্ছী বজাই পঠিয়াইছিল দুটা পুতলা। পুতলা দুটা ছবছ এক। চকু একে, কাণ একে, হাত ভৰি মূৰ—সকলো সমান, সকলো একে। দীঘ পখালি ওজন—একোতে হেৰফেৰ নাই। আবলুচ কাঠৰ পুতলা কিচ্‌কিচিয়া ক'লা বং।"

বুঢ়াই অলপ বৈ মানুহবোৰৰ প্ৰতিক্ৰিয়া লক্ষ্য কৰিলে। প্ৰায়বোৰৰ চকুতেই আগ্ৰহৰ চিন। কেৱল ভোগায়েহে ভলমূৰকৈ বহি আছে। হাতত ধকা পাণ এখন ছিঙি ছিঙি সক কবি ধকাৰ পৰাই বুজিব পাৰি তেওঁ অলপ অধৈৰ্য্য হৈছে। হাজৰিকাই কৈ গ'ল—

"হাব্‌ছী বজাই লগতে দিছে এখন খত—চিঠি। তাত লেখিছে

বোলে পুতলা ছুটাৰ মাজত এটা অমিল আছে। বৰ ডাঙৰ অমিল। সেইটো গম পালেই সিহঁত ছুটা কোন শ্ৰেণীৰ ফট্‌ফটীয়া হৈ যাব। এতিয়া বাগদাদৰ খলিফাই সেইটো উলিয়াব লাগে।

“উজীৰ, নাজিৰ, আমীৰ, ওমবাও সকলো আহিল পুতলাৰ ভেদ ভাঙিবলৈ। পুতলা ছুটা ছুই চালে, টুকৰিয়াই চালে, জোকাৰি চালে। নাই, সকলো একে। কোনেও ক’ব নোৱাৰিলে পুতলা ছুটা কিহঁত বেলেগ। এতিয়াতো মহা লাজৰ কথা হ’ব। হাৰ্ছী বজাৰ আগত বাগদাদৰ খলিফা হাৰি যাব।

“চহৰত আছিল এক বুঢ়া কচাই। মাংস বিক্ৰী কৰে। সি আহি ক’লে ‘জাহাপনা, বান্দীক যদি এবাৰ পুতলা ছুটা চাবলৈ দিয়ে...’”

আমীৰ ওমবাও সকলো গৰজি উঠিল, ‘উজীৰ নাজিৰ য’ত হাৰি গ’ল, বেটা কচাই আহিছে তাত বাহাছৰি দেখুৱাবলৈ।’ খলিফাই কিস্ত ক’লে ‘বুঢ়া কচাই মোৰেই প্ৰজা, হাৰ্ছী বজাৰ আগত লাজত পৰাতকৈ এবাৰ চেষ্টা কৰাই ভাল।’

“কচাই আহিল। সি চালে। একো এটা সি উলিয়াব নোৱাৰিলে। কিছ পৰ ভাবি সি এচৰিয়া গামলা পানী খুজিলে। গামলাত পানী আহিল। কচায়ে পুতলা ছুটা পানীত এৰি দিলে। আবলুচ কাঠৰ পুতলা—গধুৰ। ছয়োটা পুতলা ডুবি গ’ল। বুঢ়া কচায়ে বহি চাই থাকিল। দেখিলে পুতলা ছুটাৰ চকুৰ মণিৰ পৰা সৰু ছুটা বুৰবুৰণি ওলাল। বাকী আমীৰ ওমবাওবিলাকৰ সেইটো নজৰত নপৰিল। বুঢ়া কচায়ে জানিলে পুতলা ছুটাৰ চকুত সৰু বিজ্জা আছে। সি পুতলা ছুটা পানীৰ পৰা উলিয়াই আনি এডাল খৰিকা খুজিলে। খৰিকাডাল আনি এটা পুতলাৰ চকুৰ সৰু বিজ্জাটোৰে সুমুৱাই দিওঁতে খৰিকাডাল মুখেদি ওলাই আহিল। ইটোৰ চকুৱেদি সুমুৱাই দিওঁতে ওলাই নাছিল।

কচায়ে কলে, ‘আলমপনা, পাৰ্শো। এই প্ৰথম পুতলাটো বজাও

হ'ব পাবে, প্রজ্ঞাও হ'ব পাবে। আক এই দ্বিতীয় পুতলাটো হ'ল বজাব বিষয়া, নকব।'

খলিফাই সুধিলে, 'মানে কি হ'ল ?'

কচায়ে ক'লে, "যিটো পুতলাৰ চকুৰ বিজ্ঞাব লগত মুখৰ সত্বক আছে সি হ'ল বজা নাইবা প্রজ্ঞা। চকুৰে যি দেখে সেই মতে মুখে কাম কৰে। বজা হ'লে ছকুম দিয়ে, প্রজ্ঞা হ'লে বটনা কৰে। আক আনটো পুতলাই দেখে, কিন্তু নকয়। কাৰণ কথা ক'লেই বিপদ। এইটো হ'ল বজাব বিষয়া, দেখে, শুনে, কিন্তু চুপচাপ কাম কৰি যায়। কথা নকয়।"

এইবুলি আকো হাঁহি এটা মাৰি হাজৰিকাই লগত অনা টেমাৰ পৰা পতহিওৱা তামোল এখন মুখত ল'লে।

"বুজিলানে ৰাইজ ?" ভোগায়ে ক'লে, "বুজাক বুজাবা ঠাৰে-চিয়াৰে — বুজাকহে বুজাবা ঢকা চাপৰে। হাজৰিকা আপদেউ নিজেও এজন বজাব বিষয়া। হেন জানি এখেতক আক আমনি নিদিয়াই ভাল হ'ব বুলি ভাবোঁ।"

মানুহবোৰে যদিও হাজৰিকাৰ পৰা স্পষ্ট কথা শুনিবলৈ আশা কৰিছিল তথাপি হাজৰিকাৰ শাস্ত সৌম মূৰ্তি দেখি আক ভোগাইৰ কথাৰ ধবণত তেওঁলোকে পীড়াপীড়ি নকৰিলে।

"দিন-কাল ভাল নহয়, চৰীয়া-পৰীয়া থাকিবও পাবে কববাত" এইবুলি ভোগায়ে বৰ্হমচৰীয়াক মাতি আনি হাজৰিকাক থৈ অহাৰ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ ক'লে। হাজৰিকায়ো নিজৰ মান আক অজীকাৰ বাধি স্পষ্টভাবে কথা ক'বলগীয়া নোহোৱাত সকাহ পালে।

"এবা, ব'লা বৰ্হমচৰীয়া বোপা, মই আকো এ'চাবৰ নমাজে ফেৰা কৰিবলৈ লাগিব।"

হাজৰিকা গ'লগৈ। ভোগায়েও হাজৰিকা থকাটো আক নিবিচাবে। ভোগায়ে এতিয়া বাখৰৰ শক্তিৰ স্পষ্ট প্ৰমাণ পালে। এতিয়া তেওঁ আত্মঘাত বান্ধি কাম কৰিব লাগিব। হাজৰিকাৰ সাধুটোৱেও মানুহ-

বোবক উচটোৱাত যথেষ্ট সহায় কৰিব। কিন্তু হাজৰিকাৰ দৰে বুঢ়া মানুহ এজনৰ সম্মুখত তেওঁ তেওঁৰ বৰশীৰ ধেমালি আবলু কৰিব নোখোজে।

হাজৰিকা যোৱাৰ পিচত কুমাৰবিলাকে ক'লে, “আমি তেনে এতিয়া কৰোঁ কি ? সলাললৈকে যাওঁ ?”

“যাব পাৰ” ভোগায়ে নিৰ্বিকাৰ ভাবে ক'লে।

“পিচে তালৈ গ'লে ত'ত সিজনে বা আকৌ কি কৰে !”

সিজনে মানে বাখৰে।

বাখৰে যেন বৰশীত জোকাৰ এটাহে মাৰিলে, “তহঁতৰ একো উপায় নাই মৰাহঁত। ইফালে কবি বিচাৰ লাগে—সিফালে আকৌ মাৰে বুলিও-ভয়। তহঁত মৰিয়েই আছ। সাহ লাগে, বুজিছ, সাহ লাগে।”

মানুহবোৰ অলপ বিবুধি হ'ল। বাজ বিষয়াবোৰৰ এনে হুমুখীয়া ব্যৱহাৰত প্ৰজা সদায় জুকল। সিহঁতে সাপ হৈ খোটে, বেজ হৈ জাৰে। বিষয়াক নেমানিলে জগৰ আকৌ বিষয়ই উচটায় বিষয়াৰ বিপক্ষে। “ভাল দেউতা, আমি তেনেহ'লে সলাললৈকে যামহক। ল'ৰালুৰি আৰু তিবোতামখা.....”

“এৰা যাবিতো সলাললৈ। আৰু তিবোতামখা থৈ যাবি বাখৰৰ লগুৱা-লিকছোবোৰলৈ ! বাখৰকো লাগিব পাৰে ছই-এজনী। সাহ লাগে, বুজিছ, সাহ লাগে।” এটা অদৃশ্য টোপ যেন বাখৰে মানুহ-বোৰৰ আগত জোকাৰি থাকিল।

ই আকৌ কেনে কথা, কুমাৰগঞা বাইজে ভাবিলে। এইমাত্ৰ ক'লে সলাল গোহাঁইৰ তালৈ যা, পিচ মুহূৰ্ততে বিকৰ্ণনা কৰি আকৌ পাক লগায় চোন ! এই বিষয়াবোৰৰ কথাৰ আঁত ধৰাই টান।

কিন্তু, ভোগাইৰ উদ্দেশ্য পৰিষ্কাৰ। ভোগায়ে জানে সলাল গোহাঁয়ে একে নকৰে। কবি নোৱাৰেও। হেলিমেলি গোহাঁইদেউৰ নিজলৈকে টনাটনি। তেৱোঁ জোহ আচৰা বুলি ত'ত গজগাঁৱত

হেনো বু-বু বা-বা ওলাইছে। ববফুকনে সৈতে লগালগি গুয়াহাটীত নতুন বজা পাতিছিল বুলি উবা-বাতৰি পাই স্বৰ্গদেৱে মানুহ পঠাইছে বোলে তেওঁক ধৰাবলৈ। এনে সময়ত তেওঁ বাখৰৰ দৰে প্ৰতাপী প্ৰজা এজনক উচটাই নলয়। কিজানি বাখৰো হেলিমেলি গোহাঁইৰ ষড়যন্ত্ৰত আছে। নহ'লেনো বাখৰে হিলৈ পালে কৰপৰা? বা বাখিবলৈ সাহ কৰে কেনেকৈ? বাখৰহঁত উজনিৰ ক'ৰবাৰ মানুহ—ঘৰত শালগ্ৰাম আছে বুলিও ভোগাইহঁতে জানে। ভোগাইহঁত মহাপুৰুষীয়া মানুহ—একেবাবে কালসংহতিৰ। ভাটী যোৱা নে ফাটি যোৱা গোপাল আতাৰ সত্ৰ। কালসংহতিৰে মায়ামৰা শাখাৰ ভকত বৈষ্ণৱ মটক মৰাণ মিলি সিফালে বজা খেদাত লাগিছে। ইস্ কমটো জীয়াতু ভুগিলেনে তেওঁলোকে বববজাৰ আমোলত কিন্তু ভোগায়ে জানে আহোম ৰাজ্যৰ বেলিমাৰ ইমান সোনকালে নহয়। নিজৰ মানুহৰ তলতীয়া হোৱা স্বভাৱ আমাৰ মানুহৰ নাই। তাতে স্বৰ্গদেৱে কুম্পানীৰ চিপাহী আনিছে। মিকুগড় চাহাব আৰু তেওঁৰ হিন্দুস্থানী চিপাহী-বোৰক ভোগায়ে দেখিছেও কলিয়াবৰত। বাখৰৰ হিলৈটোৰ যি বৰ্ণনা তেওঁ পাইছে, তাৰ পৰা অনুমান হয় সেইটো কুম্পানীৰ হিলৈ—সিহঁতে বন্দুক বুলি কয়। আৰু বা কিমান গোটাইছে বাখৰে! কিন্তু সলাল গোহাঁইৰ লগত জোটাশালী মাৰিবৰ মন ভোগাইৰ নাই। নপতা বজা হৈ থকাতকৈ পতা বিষয়া হৈ থকাই ভাল।

তেস্তে ভোগায়েনো কৰিব খুজিছে কি? এইদৰে ছুমুখীয়া কথা কৈ তেওঁৰ লাভ? ভোগায়ে মানুহবোৰক নিৰুপায় কৰি তুলিব খুজিছিল। নিৰুপায় হ'লে মানুহৰ মনত ওপজে এটা অদ্ভুত সাহস—মৰসাহ। ভোগায়ে সিহঁতক নিৰুপায় কৰি সিহঁতৰ মনত তুলিব উদ্ভাস্ত সাহ, মৰসাহ বাখৰৰ বিৰুদ্ধে। তেওঁ নিজে পোনপটীয়াকৈ একো নকৰে। কাউবীয়ে কাউবীৰ মঙহ নাখায়। এই মানুহবোৰকে অস্ত্ৰ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিব।

কিন্তু মানুহবোৰক সেই কথা জানিবলৈ দিলেও তেওঁৰ কাম সিদ্ধি

নহব। প্ৰজ্ঞাবোৰ মাত্ৰ ডবাখেলৰ গুটি : তাতকৈ বেচি সন্মান
 দিলেই বিষয়াৰ বিপদ। সেইবাবেই আজি ভোগায়ে সিহঁতৰ মন জুখি
 চাই, সিহঁতক ব্যৱহাৰ কৰিব খুজিছে বাখৰ ধ্বংসৰ খেলত।

বাখৰ মৌনতাত আঁসে পাই ধেমেলীয়া বুলি খ্যাতি থকা ফেলাই
 নামৰ কুমাৰটোৱে ক'লে, “দেউতাৰ কথা চোন আমাৰ চাকৰ
 পাকতকৈও কোবাল।”

ফেলাই বহুৱাৰ কথাত ভোগাইৰ খং মুঠিল বৰশী বোৱা ল'বাই
 যেন জবীডাল ঢিলাই দিলে। তেওঁ হাঁহি কলে, “ফেলায়ে ঠিকেই
 কৈছে—মাটি খচি খচি চাকত পেলাই কুমাৰে সাজে গাগৰি। কুমাৰৰ
 বৃধিও গাগৰিটোৰ দৰে ফোপোলা। কথাৰ পাক ক'ত বৃজিব!
 বোলোঁ, পকা চক টুকৰিয়াই চাৱনে নেচাৱ ?”

“চাওঁ দেউতা চাওঁ, কেঁচা নে পকা চাওঁ। কেঁচা চকত মাত উঠে
 থেপেক থেপেক, পকা চকত টিং টিং।” আঁসে পাই ফেলায়ে বহুৱালি
 কৰিব খুজিলে। বাইজেও হাঁহিলে। কিন্তু ভোগাই গহীন হৈ গ'ল।
 লগে লগে সকলো কোঢ়াল জীণ গ'ল। ভোগায়ে গহীনাই ক'লে,
 “তহঁতক মই টুকৰিয়াই চাইছিলোঁ তহঁত তেনেই কেঁচা। আক
 বহুত ভুগিব তহঁতে। অত্যাচাৰৰ জুইত আক পুৰিলেহে তহঁত পকা
 হবি। হেৰৌ, সাহ'লাগে, সাহ। মই যিহকে কওঁ তাতেই হয়ভব
 দিয় কিয় ?”

“আপোনাৰ কথা পেলাব পাৰি জানো, দেউতা ?”

“তহঁতৰ মনবোৰক সুধি যা চোন কি কয় ?”

নগৰুণ বাইজ গৈছিল এবাৰ বজাৰ কাষলৈ বিচাৰ বিচাৰি।
 গৌৰীনাথ সৰ্গদেউ নগাঁৱৰ বাহৰত থাকোঁতে বৰুৱা ফুকনবোৰে পাণ-
 ভামোল চাউল পাতৰ যোগান ধৰিছিল বাহৰত। জীৱনী ছোৱালীও
 নি বিলাইছিল। তেতিয়া বিষয়াৰ অত্যাচাৰত জুকলা বাইজ বজাৰ
 কাষ চাপিছিল। কৈছিল, “সৰ্গদেউ আৰু পৰা যাওক। নহ'লে বা
 বিষয়াকে সলাই দিয়ক।” স্বৰ্গদেৱে সুধিলে, “কাক নো বিষয়া লাগে

ডহঁতক ?” সিহঁতে ক’লে বোলে আগৰ ফুকন বকুৱা হোৱা মানুহ আছে, আন মানুহো আছে, তেওঁলোককে দিয়ক । বিষয়া সলাবলৈ কবা এই অনুবোধৰ আঁৰত আছিল আগৰ বহুতো ভগা বিষয়া আৰু মৰ্যাদালিপ্সু অৱস্থাপন্ন প্ৰজা । সামান্ত পাইকান মানুহ বাখৰৰ ঘৰো জানো বকুৱা হ’ব খোজা নাছিল । মোৱামৰীয়াৰ বিৰুদ্ধে যুঁজিবলৈ তেতিয়া সৰ্গদেৱক মানুহ লাগে । অৰ্ঘচ ৰাজ্যৰ কেউকালে নপতা ৰজাবোৰৰ দপদপনি । তেনে সময়ত বিজোহ নাচৰি ৰজাৰ কাষ চপা এই প্ৰজাবিলাকৰ কথা সৰ্গদেৱে ৰাখিলে । ববফুকনকে মুখ্য কৰি ভালেমান বিষয়া সলাই দিলে কিন্তু এই ন-বিষয়বোৰৰ কোব আৰু চৰিল হে । চহকীৰ প্ৰতাপ আৰু পুৰণি বিষয়াৰ খিয়লাখিয়লিৰ জুইত প্ৰজা মৰোঁ মৰোঁ হ’ল । আকৌ আঠ দিনৰ মূৰত সিহঁতেই গৈ আকৌ ৰজাক খাটিলে বোলে আগৰ বিষয়াই ভাল, তেওঁলোককে ৰাখক । গতিকে নগঞা প্ৰজাই জানে বিষয়াৰ ওপৰত ভাৰসা কৰি লাভ নাই । কিন্তু মটক মৰাণৰ দৰে কেট তুলি উঠিবলৈকো জানো সিহঁতৰ লাগতিয়াল বস্তুখিনি আছে ? ভোগায়ে ক’লে সাহসৰ কথা । কিন্তু সাহেই সকলো নে ? সাহ আহে কব পৰা ? তাৰ বাবে লাগে কিবা এটা বিশ্বাস—যিটো মোৱামৰীয়া বিলাকৰ আছিল—আৰু লাগে উপযুক্ত নায়ক । মোৱামৰীয়াৰ আছিল চতুৰ্ভুজ গোসাঁই...

নগঞা প্ৰজাই বিষয়াৰ ওপৰতেই নিৰ্ভৰ কৰি থাকিবনে সদায় ! সিহঁতে যেন বুজি পাইছে বিচাৰ দুৰ্বলৰ হে অস্ত্ৰ । তেন্তে নিজৰ শক্তিবৈ কিবা এটা কৰিব লাগিব নেকি ? কি ক’ব খুজিছে ৰাক এই ভোগাই বকুৱা নামৰ বিষয়াজনে ? আৰু কিবা পাক লগাব খোজা নাইতো এওঁ !

আদহীয়া কুমাৰ ক’লামণিয়ে ক’লে, “দেউতা, এই বুঢ়াৰ মনত এটা কথা খেলাইছে । মই কুমাৰে এটা কথা জানো, চক যিমানে পুৰিয়া সিমানে টান হ’ব । সিদিনা বাখৰ বৰাই লগোৱা জুইত

পুৰি আমি ভসম হোৱা নাই—টানহে হৈছে। আৰু অলাওক, আমি
টানহে হ'ম। শেষত হ'ম শিল। শিলত গুৰিয়াই...”

ভোগায়ে বুজিলে তেওঁৰ কথাই ফল ধৰিছে। কিন্তু নাই, আৰু
বেচিলৈ যাবলৈ দিব নোৱাৰি। তেনেহ'লে হয়তো নিজৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ
বাটতো হেঙাৰ পৰিব। ভোগাইৰ মত হ'ল, সাধাৰণ মানুহৰ মনত
শক্তিৰ সঞ্চাৰ কৰিবা, কিন্তু সেই শক্তিৰ মূল্য নিৰূপণ কৰিবলৈ নিদিবা।
যদি সিহঁতে বুজি পায় সিহঁতৰ শক্তিৰ পৰিমাণ, তেতিয়া হ'লে সিহঁতক
দমাই ৰখা টান হ'ব। নাই, আৰু বেচি পৰ মেল মাৰি তেওঁ আত্মহত্যাৰ
বাট মুকলিকৈ নলয়। তামোল এখন মুখত ভবাই তেওঁ উঠিবলৈ গা
ভাঙি ক'লে, “চাবি আকৌ, বেচিকৈ পুৰিলে চকু গুচি জাওঁহে হ'ব।”

ভোগাই উঠা দেখি মানুহখিনিও উঠিল। তেনেতে উধাতু খাই
ল'ৰা এটা সোমালহি। পিন্ধি থকা গামোচাখন প্ৰায় খুলিয়েই
গৈছিল। কোনোমতে মুঠি মাৰি ধৰি আছে।

“পিতাই পিতাই নিলে ও নিলে ও।”

গোটেইখন মেল উচাপ্ খাই উঠিল। কি? মোৱামৰীয়া নে
ৰজাঘৰীয়া চম্ভৰী? নে প্ৰত্যক্ষ সংগ্ৰাম কৰিবৰ বাবে বাখৰ আগ-
বাঢ়িছে অৱশেষত? হাফিজুৰ হাজৰিকাই কিবা খবৰ দিলেগৈ নেকি
বাখৰক? এনে দিন-কালত কাকো বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰি। কিন্তু
হ'ল কি? নিলে কাক?

ল'ৰাটোৱে ফেঁকুৰি ফেঁকুৰি থোকাথুকি মাতেৰে ক'লে, “মই নহয়,
আহি আছিলো নহয়, ...মাহীহঁতৰ ঘৰ পোৱাৰ...বোৱে নহয় ...
পঠিয়াইছিল চেৰেকা এটা...”

“হে'ব কাক নিলে? কোনে নিলে? ভালকৈ নকৰ কিয়?”
ক'লামণিয়ে ডবিয়ালে।

“বো-ক। মো' ভয় লাগে দেখি বো আহিছিলে নহয় মোক
আগবঢ়াই দিবলৈ'...ফেঁকুৰিটোতে বেয়া বেয়া গোন্ধ...সুৰি দেখো বো
নাই।”

মানুহবিলাকৰ মাজত বৰ খবখেদাকৈ কিবা আলোচনা হ'ল। চিপাহী চস্তৰী হ'লে ক'লামণিৰ ঘৈণীয়েকৰ দৰে বুঢ়ী এজনী নিনিয়ে। আৰু মানুহে ইমান নিঃশব্দে ধৰি নিব নোৱাৰে। ল'ৰাটোৱে নিশ্চয় টনা-আজোৰা দেখিলেহেঁতেন। দ'ত যথৈ মানুহৰ জীৱহে নিয়ে— শটো নিনিয়ে। কিন্তু বেয়া বেয়া গোন্ধটো? হঠাৎ এজনে চিঞৰি উঠিল, “নিশ্চয় বনৰজা!”

বাইজেও দোহাৰি ক'লে, “হয়, বনৰজাই হয়।”

ভোগায়ে স্বস্তিৰ নিশ্বাস পেলালে। বাঘ। গড়গঞা বাঘটোৱে কুমাৰনী এজনী খালে। হঠাৎ বিজুলী সঞ্চাবে তেওঁৰ মনত কথা এটা খেলালে। দিহা-দিহি যাব খোজা মানুহবোৰৰ ফালে চাই তাকিছল্য মিলিল সহানুভূতিৰ সুবত শুনা হুশুনাকৈ ক'লে, “বাঘে মৰাও মৰা, বৰাই মৰাও মৰা।” তাৰ পিচত বাইজৰ ফালে চাই ডাঙৰকৈ ক'লে, “দোচমনক বধিবহে লাগে। বাইজ ওলাব লাগে” তাৰ পিচত বৰ্হমচৰীয়াৰ বাঘজাল কেইখন উলিয়াবলৈ দিহা দি তেওঁ উঠিল।

কিছুদিন আগতে উজ্জনি খণ্ডত আকাল হৈ গৈছিল ; আকাশত পূবা-পশ্চিমাকৈ বৰ এটা নেজাল তৰা ওলাইছিল। কাকতী কবিঙে পথাৰ-সমাৰ টকলা কবি পেলাইছিল। মানুহ মৰিছিল বহুতো। ৰূপ টকাত চাউল টেমি কিনি খাব পৰা মানুহ নো আছিল কেইজন ? মাউৰ হাইজাত মৰাদি পালে পালে মানুহ মৰিছিল। মানুহবোৰে কচু-চেৰীয়া বিচাৰি ফুৰিছিল পেটৰ কলমলনিত। তেতিয়া হয়তো হাবিয়ে-বনিয়ে মৰা বা বেমাৰী মানুহ দুই-চাৰিটা বাঘে খাইছিল। এবাৰ মানুহ খাবলৈ পালে বোলে বাঘে আৰু আন চিকাৰলৈ মন নেমেলে। মানুহৰ মঙহৰ যে কিবা এটা বেলেগ সোৱাদ আছে বুলি খেনোৱে ভাবে যদিও জনাই জানে আচল কথাটো বেলেগ। মানুহৰ দৰে সহজ চিকাৰ আৰু কিবা আছে জানো ? মানুহৰ শিং নাই, চোকা দাঁত নাই, জোঙা নখ নাই,—ম'হ এজনীয়ে যিখিনি বাধা দিব পাৰে মানুহে অকলে তাকে নোৱাৰে। অকলশৰীয়া হৈ থাকিলে মানুহৰ দৰে নিশকতীয়া জীৱ আৰু নাই। গতিকে মানুহখোৱা বাঘে তেনে মানুহকহে খৰে।

উজনিৰ ফালে সেই সময়ত নিশ্চয় বহুতো মানুহখোৱা বাঘ ওলাইছিল। তাৰে কোনোবা এটা বাঘেই সম্ভৱতঃ নামবৰ হাবি পাৰ হৈ আহি ডবকা হৈ খাগবিজান সোমাইছিলহি। কিছুদিনৰ পৰা এই অঞ্চলত বাঘৰ উৎপাত বৰ বেচি হৈছিল। ইমান চোৰাভাৱে বাঘটোৱে চলা-ফুৰা কৰিছিল যে মানুহে বহুত দিনলৈকে কিহেনো মানুহবোৰ নিয়ে ঠাৱৰকে কৰিব পৰা নাছিল। দেও, ভূত বা চৰীয়া-পৰীয়াৰ হাততে মৰা বুলিহে ভাবিছিল। কলঙৰ ঘাটৰ পৰা হঠাৎ এদিন যেতিয়া নাৱৰীয়া এটা নাইকীয়া হ'ল, তেতিয়াহে তেজৰ চেকা আৰু বালিত বাঘৰ খোজ দেখিহে মানুহে বাঘ বুলি জানিলে। পিচত,

আজি শালনাভ, কাইলৈ ডকমকাত, পবহিলৈ বা চামগুৰিত এটা ছটাকৈ মানুহ হানি হ'বলৈ ধৰিলে। টেপু বহুয়াকো বহুতে বাঘে খোৱা বুলিয়েই জানিছিল।

নানান ফন্দী কৰিও বাঘটো কোনেও মাৰিব পৰা নাছিল। সাহ বা বুদ্ধি একোবেই বাঘটোক সৈমান কৰিব পৰা নাছিল মানুহে। বাঘটোক আটায়ে বুলিছিল গড়গঞা বাঘ। ছটা কাৰণত। গড়গাঁৱত আকালত মৰা মানুহ খাই মানুহখোৱা হোৱা বুলি ভাবি, আৰু তাৰ তলা-নলা ধৰিব নোৱাৰাৰ বাবে। বাঘটো মাৰিব বা ধৰিব নোৱাৰি পিচলৈ মানুহে তাক দেও বুলি ভাবিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। এবাৰ কোনোবা এজনে ক'লেহি বোলে মুটানীত বাবাজী এজন আছেহি—মাত কথা মুবুজি। কিবা বিংবিং বাংবাংখন কৰে। সিয়েই বাতি হ'লে বাঘ অৱতাৰ হয়। বাবে খেলৰ বাইজ গোট খাই এদিন বাবাজীক ধৰি বহি থকাতে হোলোঙাবে খুঁচি মাৰি পেলালেগৈ। কিন্তু তেতিয়াও বাঘৰ উৎপাত নকমিল। পিচত গাবো মানুহ এটাই ক'লে বোলে বাবাজীক পুৰিহে মাৰিব লাগিছিল—বাঘ আৰু দেও দুয়োটাই জুইলৈ ভয় কৰে। এইবোৰ হেনো কিবা মাছাছ বাঘ।

ভোগায়ে ঠিক কৰিলে, এইবাৰ বাঘটো মাৰিবই লাগিব। ইয়াৰ আগতে তেওঁ ছুবাৰ মান চেপ্টা কৰি চাইছিল। পিচে ইমান তপত খবৰ নোপোৱাৰ বাবে দিহা কৰে মানে বাঘৰ চিনকে নোপোৱা হয়। ল'ৰালৰিকৈ ভিতৰৰ পৰা পাক এটা মাৰি আহি ভোগায়ে প্ৰস্তাব কৰিলে বোলে বাতিতেই বাঘ ভেটা হওক। কাবো উত্তৰলৈ বাট নাচাই বৰাগী খেলৰ বতিকাস্তক ক'লে, “তই টিঙিৰা বেজক খবৰ দে গৈ যা। আৰু খীৰমন তই উকিয়াই জনাই দে কথাটো গাঁৱত।”

নিমিষতে গোটেইখন কৰ্মব্যস্ত হৈ পৰিল। ওচৰৰ পৰা দূৰলৈকে শুনা গ'ল খীৰমন বৰাৰ লেনীয়া দীঘল বিং—“ব ন ব জা ঐ—” ইখন সিখন গাঁৱৰ পৰা আৰু তেনে বিং শুনা গ'ল।

বাতি বাঘ ভেটা সহজ কথা নহয়। তাতে মানুহখোৱা বাঘ।

কিন্তু ভোগাই পিচ ছ'হকি অহা মানুহ নহয়। এজনে ভোবভোবালে,
“এনেয়ে বনৰ বজা বাঘ, তাতে আকৌ মানুহখোৱা, তাৰ ওপৰতে
আকৌ গড়গঞা। এঃ বাতিখন ক'ত ভেটিব পৰা যাব।”

ভোগায়ে খঙৰ ভাবত ক'লে, “বনৰ বজা যদি বনত থাকক গৈ,
আমাৰ গাঁৱত কিয়? তাৰ পিচত গহীন শাস্ত্ৰভাবে যোগ দিলে,
পাৰোঁ নোৱাৰোঁ চাওঁচোন বাক। আমাৰ টিঙিবা বেজে বান্ধি দিলে
বাঘ যাব কলৈ। আক বাইজ, সুবিধা এৰিব নেপায়। আক
এনেবোৰ কামত হেমাছি কৰিবও নেপায়।”

বেচেবা বতিকাস্ত। ভোগাইব কথা শুনিয়েই সি লব ধৰিলে
 টিঙিবা বেজব ঘব বুলি। লবালবিব ভমকত সি কাকো লগ ধৰিবও
 নোৱাৰিলে। বেলি কৰিলে জানোচা ভোগায়ে ডৰিয়ায়। কিছু দূৰ
 বোৱাৰ পিচত তাৰ মনত খেলালে, যদি বাঘটোৱে ক'ববাত চোপ লৈ
 আছে। এবাৰ আগলৈ আৰু এবাৰ পিচলৈ চাই চাই সি লবি
 আগ বাঢ়িল। ওবে বাটটো সি বুকুত থুৱাই থুৱাই গোসাঁইৰ নাম লৈ
 যাবলৈ ধৰিলে। ভয়ত তাৰ শুকান মুখৰ পৰা থুকে ওলাব নোখোজে,
 তথাপি সি ভোৰভোৰাই গাই গ'ল :

“অ’ মোৰ কলীয়া গোসাঁই, অ’ মোৰ নিসিংহ ধানৰ নেদেধা
 গোসাঁই, আউনীআটি, দক্ষিণপাট, কুকৱাবাহী, গৰমূৰ, বেঙেনাআটি,
 হালধিআটি, আটাইকেউখন সত্ৰৰ আটাই কেইজনী জীয়া গোসাঁই...
 ...আজি বলেহে বোৱা...আজি তৰিলেহে তৰা...বাম বাম...”

বাটটো যেন শেষেই হ'ব নোখোজে। অৱশেষত টিঙিবা বেজব
 ছুৱাবমুখত সি ফোপাই-জোপাই ব'লগৈ।

ইফালে খীৰমন বৰাৰ উকি শুনি টিঙিবাৰ ঘৈণীয়েকে ছুৱাবৰ
 ডাং যে দিলেই, চালপীৰা এখনো ছুৱাৰত ভেজা দিবলৈ টনাটনি কৰি
 আছে। টিঙিবা বেজে জুহালৰ কাষত টিকিবা পুৰি বলকি আছে :

“হেবৌ বেটী, কুঁহিয়াৰ পাব ক'ত ধলি অ' ? আনৰ ভিবোতাই
 চকলিয়াই চকলিয়াই গিৰিহঁতৰ আগত যতনাই দিয়ে, এই বেটীয়ে
 কুঁহিয়াৰ অকন বিচাৰিও দিব নোৱাৰা হলি !”

চালপীৰাখন চোঁচোৰাই চোঁচোৰাই ঘৈণীয়েকে ক'লে,—“ইস,
 বৰ গোটেই বকৱা নে ফুকনটো ওলালহি ! ইফালে গাঁৱত বনবজা
 ওলাইছে—এওঁৰ আকৌ কানিৰ টিকিবা পোবোভেই যাব।”

ঠিক তেনেতে বতিকাস্ত হুৱাব মুখত। উধাতু খাই অহা বতিকাস্তই কোপাই কোপাই মাতিলে, “টিঙিবাকাই।” ঘৈণীয়েকে ভিতবৰ পৰা ক’লে, “কোন? কি হ’লনো?” বতিকাস্তৰ মুখ শুকান। সি কোনোমতে ক’লে, “টিঙিবাকাই হুৱাব মেলা, টিঙিবাকাই, বনবজা...”

হুৱাবখন ভিতবৰ পৰা চালপীবাখনেৰে হেচা মাৰি ঘৈণীয়েকে টিঙিবাক কঁপা কঁপা মাতেৰে ক’লে, “অ’ এতিয়াহে মৰিলোঁ। বোলোঁ উঠাচোন উঠা। মই কৈছিলোঁ নহয়—এই বেজালি-চেজালি এৰা। এতিয়া চোৱাহি...বনবজা নিজেই আহি ওলালহি মাসুহৰ মাত-কথাৰে এতিয়াহে মৰিলোঁ, ভাল বেজৰ লগত সং হ’ল...” এইবুলি ভাই বাউচি জ্বিলে।

“কি হ’ল হেঁ তোৰ? কানিৰ জুতিকণ পাগ লাগি আহোঁতেই কি মৰচিঞৰখন মাৰিছ অ’।” টিঙিবাই বহি থকাৰ পৰাই ক’লে।

ঘৈণীয়েকে উধাতু খোজাদি ক’লে, “ঘোৱা, তোমাৰ কবতি পুথিখন আনা। মাছাত্ত বাঘৰ মস্ত আছে যদি মাতা...মাতা।”

“কি হ’লনো? ভালকৈ নকৰ কিয়?”

তেনেতে বাহিৰৰ পৰা বতিকাস্তই মাতিলে, “টিঙিবাকাই, হুৱাব মেলা আকৌ। অ’ টিঙিবাকাই।”

“সেইয়া! সেইয়া,” ঘৈণীয়েকে গিৰিয়েকক ফুচফুচাই ক’লে, “সেইয়া শুনা, বাহিৰত বনবজা।” এইবুলি হুৱাব মুখলৈ যাব খোজা টিঙিবাক হাতখনত ঘৈণীয়েকে খামুচি ধৰিলে।

“এ: বচোন অ’, কি হাটৈ-বিটৈখন লগাইছ। মই কথাটো তন্তি লওঁ।” এইবুলি টিঙিবাই টানি মাত দিলে, “কোন? কোন সেয়া বাহিৰত?”

“মই বতিকাস্ত। বৰাগী খেলব। হুৱাবখন মেলাচোন অলপ।” বতিকাস্তই কাতৰ ভাবে ক’লে।

“নোৱাৰোঁ মেলিব হুৱাব। কি লাগে তাৰে পৰা ক’ব লাগিব।” টিঙিবাক ঘৈণীয়েকে ক’লে।

নিকপায় হৈ বতিকাস্তই ক'লে, “বাইজে বাঘ ভেটিব খুজিছে।
বান্ধনী দিব লাগে।”

“বাতিটোৱে হাতীটোৱে সমান। মই একো খোৱাই নাই
এতিয়ালৈকে। এতিয়া নহ'ব। বাতিপুৱা আহিবা, বাস্তিপুৱা
আহিবা”, টিঙিৰাই শেষ কথা কোৱাদি ক'লে।

বতিকাস্তই বাহিবৰ পৰাই চিঞৰি ক'লে, “ভোগাই বকুৱাই
কৈছে, বোলে তেওঁ বাতিতে বাঘ ভেটিবই। সিকালে জাল-জুল
উলিয়ালেই।”

ভোগাই বকুৱাৰ নাম শুনি টিঙিৰাৰ কানিৰ নিচা উৰি গ'ল।

“হেৰৌ ছুৱাৰখন নেমেল কিয়? আহাঁ বতিকাস্ত বোপা, আহাঁ।
চাওঁ চালপীৰাখন গুচা। চাৰিখন কলৈ গ'ল?”

ঘৈণীয়েকে চালপীৰাখন চোঁচোৰাই ছুৱাৰডলিৰ পৰা অঁতৰাই
ছুৱাৰখন মেলাৰ লগে লগেই বতিকাস্ত কঁপি জঁপি সোমাই আহিল।
টিঙিৰাৰ ঘৈণীয়েকে চালপীৰাতে কুঁহিলাৰ কঠ এখন পাৰি দিলে।
বতিকাস্তই পানী এবাটি খুজি ঢকঢককৈ পি খালে। টিঙিৰা বেজে
হাতৰ ঠাবেৰে বতিকাস্তক বহিবলৈ দি মন্ত্ৰ মাতিবলৈ আৰম্ভ
কৰিলে।

“উত্তৰ দখিণ বায়ু কোণ

বাঘ নেথাকি থাকিব কোন

পূবে বান্ধো আটম লতা

পছমে বান্ধো অপেচৰী সূতা

ওপৰে বান্ধো বতাহৰ আগ

তলে বান্ধো বাসুকী নাগ

জৰীৰে বান্ধো ডোলেৰে বান্ধো

দখিণ বায় বজাৰ লগুণেৰে বান্ধো

হুঁং ক্ৰীং নমঃ

বাসুদেবায় নমঃ

এইদৰে আক কিছুপৰ ভোবভোবাই বেজ পাটিত পবিল চিত
তোলোঙা খাই। বতিকাস্তই ভয়তে টিঙিবাৰ ঘৈণীয়েকৰ ফালে
চালে।

“ওঁ, হ’ল,” টিঙিবাৰ ঘৈণীয়েকে ক’লে, “সকবান্ধনী দিয়া হ’ল।
এওঁ পাটিত থাকে মানে সিকালে বাঘে আক লবচৰ কবিব নোৱাৰে।
য’ৰ বাঘ ত’তে বল। তুমি যোৱা। বাইজক বতৰা দিয়াগৈ বোলে
সকবান্ধনী হ’ল।”

বতিকাস্ত ভয়ে ভয়ে বাহিৰ ওলাল। সি ওলোৱাৰ লগে লগেই
বেজৰ ঘৈণীয়েকে ছৱাবত ডাং দিলে। তাৰ পিচত ভিতৰৰ পৰাই
চিঞৰি ক’লে, “আক শুনা, এতিয়া তুমি মাননী একো নানিলা।
পিচে বববান্ধনীলৈ মাতিবলৈ আহোঁতে তামোল এৰ্জ্বাই পাণ
কেইবিবামান চবতীয়া এটাৰে লৈ আহিবা।”

এইবাৰ বতিকাস্তৰ সাহ কিছু বাঢ়িল। কাৰণ বান্ধনী দিলে বাঘে
আক লবচৰ কবিব নোৱাৰে। তথাপি ইফালে সিকালে চুচুক-চামাককৈ
চাই সি ভোগাইহঁতক খববটো দিলেগৈ। ভোগায়ে ক’লে, “ওঁ,
এতিয়া আহাহক। খবখেদা কৰা বাইজ। জোৰ আৰিয়া নিব
নালাগে। জুই দেখিলে বজা কেনি ভাগে ঠিক নাই। জোন ওলাইছেই।
টিঙিবাৰ বান্ধনীত কোনো বাঘেই সন্নি যাব নোৱাৰে। জুইৰ আগত
মহ্ন নাকাপিবও পাবে। বলাহক।”

কিন্তু এন্ধাৰত আগবাঢ়িবলৈকো আটাইবোৰ ভয়। বেলেগ বেলেগ
খেলৰ সাহিয়াল মানুহবোৰহে ওলাই আহিল। বং চোৱাল’ৰা-বুঢ়াৰ
এই বাতিখন গা চুঠে। মানুহজনী নিয়া কেৰুৰিটোৰ ওচৰতে এখন
ভবানি। ভবানিখনকে কেন্দ্ৰ কৰি ওচৰৰ কুঁহিয়াৰনি আক পথাৰৰ
এছোৱাকৈ ধৰি গাঁৱৰ আধামান জুৰি জাল দিয়া হ’ল। ভেটা সম্পূৰ্ণ
হ’লত আকো ভোগায়ে বতিকাস্তক ক’লে, “মা, বেজক কগৈ, জাল
দিয়া হ’ল। বববান্ধনী দিয়কহি।”

এইবাৰ বতিকাস্ত অকলে নগ’ল। লগত আক হুটামান ডেকা

ল'ৰা লৈ নাম-গুণ গাইহে গ'ল। যাওঁতে ভোগাইৰ ঘৰৰ পৰা চৰভীয়া এটাই তামোল-পাণ অলপমান লৈ গ'ল।

ইকালে গাঁৱত জোৰ আৰিয়া জ্বলিল। ইকালৰ পৰা সিকাললৈ উকিয়া উকি—টোলৰ ধুমধুমনি—পহৰীয়াৰ জা-জলপানৰ যোগাব— এইবোৰেৰে ঠাইখিনি উতুলি মুতুলি হ'বলৈ ধৰিলে। কিছুপৰৰ মূৰত বেজ আছিল। মন্ত্ৰ মাতি মাতি জ্বালৰ কাষে কাষে ধূলি ছটিয়াই দিলে। পিচে, আগে একুৰিমান মানুহ নগ'লে টিঙিবা আগ নাবাঢ়ে। কয়, “বেজে বাখিব বাঘক, বেজক বাখিব কোনে?” অৱশেষত কোনোমতে জ্বালখনৰ চাৰিও কাষে পাকটো মৰা শেষ কৰি ক'লে, “দিছোঁ নহয় বাপেকে মায়ঙীয়া বববান্ধনী। এই যে ধূলিখিনি মাৰিলোঁ—ধূলিতো নহয় এয়া। যেনিবা বানবজাই মৰা অগ্নিগড়হে, একেবাবে কিঞ্চ গোঁসাঁয়ে অনিৰুদ্ধ কোঁৱৰক বধা কুন্দৰাইখৰ জ্বাল। বাঘৰ বৰ বাপেকেও চেৰাব নোৱাৰে। চেকীয়াপতীয়া, নাহৰফুটুকী, লতামাকৰি, হোঁকৰা, বনমেৰুৰি……যিমানবোৰ বাঘ আছে সকলোবোৰেই বল, আনকি গাৰোদেশৰ মাছাহু বাঘো নোৱাৰে ওলাব। জ্বাল ফালিলেও ধূলিয়ে আগচি বাখিব।” তাৰ পিচত লাহেহৈ ক'লে, “পিচে ববকৈ হাই-ছই নকৰিবা। বজা জীৱ। বজাক জ্বোকোৱা বেয়া। আক, তেওঁ পৰিলে মোটলৈ বুলি বাঘতেল অকন ধ'বা।”

বেলেগ বেলেগ খেলৰ ডেকা ল'ৰামখাই বাতিটো খপিলে। ওচৰৰ বাৰীত কল-কুঁহিয়াৰ নোহোৱা হ'ল। লাহে লাহে পূবে ফেহজালি দিলে। ধলপুৱাৰ লগে লগে মানুহ জুম বান্ধিলেহি। সকলোৱে আগ্ৰহেৰে বাট চাই আছে বাঘ ওলাব।

“বুজিছ পিত্তো, বঙাবেলিটো ওলাই অহা দেখিলেই বাঘে এডামুৰি দি সেৱা এটা কৰে। বেলিয়ে কয় বোলে হিংসা নকৰিবি। বাঘে তেতিয়া মাটি একামোৰ খায়। পিচত অৱশ্যে সি বেলিৰ আগত খোৱা শপতৰ কথা পাহৰি যায়।”

পূৱাৰ বেলিৰ পোহৰত বাঁহনিৰ আগবোৰ সোণালী হৈ উঠিছে।

“বেলি ওলাল, বেলি ওলাল, বাঘে উজ্জ্বৰ দিব এতিয়াই !”

কিন্তু নাই। বাঘৰ কোনো উম-ঘাম নাই।

লাহে লাহে বেলি ছুড়াবমান হ’লহি। বাঘৰ সাবসুবেই নাই।

নাই, বাতি খপাহে সাব হ’ল। গড়গঞা বাঘৰ তলা-নলানগঞা বেজে ক’ত খবিব পাৰিব। বাঘ পলাল।—মানুহে এইদৰে কোৱাকুই কবিলে। লাহে লাহে আক মানুহ-হুহু গোট খালে। নানান কথা ওলাল—

“সিৰিবেছা যে দেওশালত ভেটিছিল—মনত নাই ? পিচে দেখা গ’ল নিসিংহ ধানৰ—টপা। মায়া কৰি কেনি যে ওলাই গ’ল কোনেও তৰ্কিবই নোৱাৰিলে।”

আকৌ কথা উলিয়ালে বোলে—

“কিবা বোলেনে হেৰিয়াক অ’, আজিকালি টিঙিবা বেজৰ মন্ত্ৰ নেকাপে। এই সূতকুলীয়া মানুহজনী আনিবৰে পৰা তাৰ মন্ত্ৰৰ জাল নোহোৱা হ’ল। নাই, বাঘ বোৱা নাই।”

পূৱাতে ভোগেশ্বৰ আহিল খবৰ কৰিবলৈ। বাঘ নোলোৱাৰ খবৰ পাই ল’ৰা এটাক মাতি আনি ক’লে, “ঘাচোন সেই বেজপাতক জগাই দৈপৈ। সি আজিকালি বৰ টিকিবা পোৰাটো ওলাইছে নহয়। আজিকালি তাক বোলে কানি পাণৰহে মাননী লগা হৈছে। সি মুঠিলে বাঘে ক’ত উজ্জ্বৰ দিব। যা বেগাই। আক—” এইবুলি তেওঁ বাইজৰ কালে চাই ক’লে, “বাইজে এতিয়া জাল ঠেকাইহে আনিব লাগে।”

প্ৰথমে আখিৰঙা খেলৰ কালে জাল ঠেকাবলৈ কাৰবাৰ কৰিলে। কাৰণ সেইফালে তেনেই বকবানি। ফটা ঢোল আৰু ভোবতালৰ খমখমনি উঠিল।

“খৰিৰাহক বাইজ” বুলি হৈ-খনি কৰি জালৰ খুটিবোৰ উত্থালি ছনলমান ভিত্তৰলৈ নি তাতে পুতি আকৌ তৰিলেগৈ। গোটেই

সময়খিনি চোল-ভাল আক হৈ-খনিৰ শব্দ চলি থাকিল। তেনেকৈ
দয়ালব চুকৰ ফালেও জাল ঠেকি পেলোৱা হ'ল।

তেনেতে ফুটুকানি এডবাৰ মাজত এটা খচমচনি। জাঠি-জোং
লৈ জালৰ চাবিওকালৰ মানুহখিনি সপ্তম হ'ল। এটা দীঘল মুহূৰ্ত।
বৈৰ্য্যৰ বান্ধ ছিগি যাব খোজা উদ্ভেজনা। তাৰ পিচত শুনা গ'ল
এটা গৌজৰ। কেঁচা হালধি বঙৰ উজ্জল কিবা এটা ফুটুকানিৰ পৰা
ওলাই গহীন খোজেৰে আন এটা জোপলৈ গুচি গ'ল।

বাঘ। বাঘ।

বাইজে চিঞৰি ক'লে, “চাবাহক ! চাবাহক !”

“কানীয়া বেজটো চাটগৈ উঠিল সিফালে,” ভোগায়ে ক'লে। তাৰ
পিচত গহীনাই ক'লে, “জালত পবিল, এইবাৰ জালত পবিল
উজনীয়া বাঘ।”

বাঘ জ্বালত পবিল। ভোগাইব ইচ্ছা, বাঘটো যিমান সোনকালে পাৰে খতম কৰাই ভাল। বাঘটো মৰাৰ লগতে তেওঁ বহুতো কথা পাণ্ডি থৈছে, যিবোৰ কথা স্পষ্টকৈ কাকো ক'ব নোৱাৰে তেওঁ। কিন্তু বাঘ ভেটাটো এটা সামাজিক উৎসৱৰ দৰে। ইয়াৰ বং চাবলৈ দূৰ গাঁৱৰ মানুহো ভাগি-ভুঁহৰি আহে। সাধাৰণতে তিনি-চাৰিদিনমান বাঘটো জ্বালৰ ভিতৰতে বখা হয়। জ্বালৰ কেউকাষে যেন মানুহৰ মেলাহে বহে। জ্বালৰ কাষে কাষে টঙি সাজি তাৰ ওপৰত বহি ডেকা ল'ৰামখাই বাঘৰ আলেখ-লেখ চাই থাকে। টঙি সাজিবলৈ কাৰ বাঁহ কোনে আনে ঠিক নাই। তাত হকাবখা কৰিববো কাবো এক্তিয়াৰ নাই। বাতি বৰ জুই একোকুৰা ধৰি মানুহ বহি থাকে। বখীয়া-পবীয়াৰ বাবে ভাত-পানীও বন্ধা হয়। ওচৰৰ মানুহৰ পাণ-তামোল কল-কুঁহিয়াৰ খাস্তাং হয়। আনকি ওচৰ গাঁৱৰ হাঁহ-পাব-ছাগলী আদিও হেৰায়। সেইবোৰ কোনেও বিচাৰিবলৈ সাহ নকৰে। বাতি কিবিলি পাৰি ল'ৰাইঁতে বনঘোষা গায়। অৰাইচ মাতৰ কোবত গোটেইখন মহগুৱালৰ মেল যেন হয়। পিচে, সকলো সময়তে জ্বালৰ কাষে কাষে জাঠি-জোং লৈ মানুহ সষ্টম হৈ থাকে। বাঘ যদি কেনেবাকৈ ভাগিল—বৰ জগবৰ কথা। যিটো খেলৰ জ্বালৰ কালে বাঘ পলায় সেই খেলে দন্দ ভবিব লাগে। সাতে সোতৰে ভেকাইঁতে ভাল পালেও ওচৰ গাঁৱৰ মানুহে যিমান সোনকালে পাৰি খেলখন ভাঙিলেহে ভাল পায়।

লাহে লাহে টোল-দগৰ আক হৈ-ধনিৰ মাজেৰে জ্বালখন ঠেকাই অনা হ'ল। শেষত গৈ গোট বাঁহ একোডালেৰে ঘেৰব মাজখিনি চুকি পোৱা হ'ল। তেতিয়াহে ধেমালিয়ে চৰম সীমা পালেগৈ। গোট বাঁহ

টেকি সাজি ভাবে বাঘটোক খুচি দিয়ে, সি গৈ আনটো কাল পায়গৈ। সেই কালৰ পৰা খোচ খাই আকৌ আনকালে যায়, গৌজবে। বাঘৰ হুঁমি, মানুহৰ উকি, ভোৰতাল আৰু ফটা ঢোলৰ মাত—কেউকালে কোঢ়ালৰ উপৰি কোঢ়াল। একো একোবাৰ বাঘে বাঁহডালত কামোৰ মাৰি ধৰে—বাঘে-মানুহে টনাটনি—সেই জোটাপুটিত বাঁহো চিৰাল ফটা দিয়ে আৰু বাঘবো কোৱাৰি ফাটি তেজ ওলায়।

বাইজক বং চাবলৈ এৰি দি ভোগাই বকুৱা ঘবলৈ গ'ল। আৰু কৈ গ'ল, মাৰিবৰ সময়ত যেন ক'লামণি কুমাৰকে প্ৰথম আৰু শেষ খোচটো মাৰিবলৈ দিয়া হয়। কাৰণ, তাৰ তিবোতাক খোৱা দোচমন-টোক সিহে মাৰিব লাগে। আৰু লগতে ক'লে, দিন-কাল বেয়া পৰিছে। আৰু মানুহ বাঢ়িলে খেতিবাতিও নাশ হ'ব। উজনিৰ আকালৰ কথা পাহৰাটো অগিয়ানীৰ কাম হ'ব। গধূলিৰ আগে আগেই তাক বধিব লাগে।

গাঁৱৰ ল'ৰাবোৰে কথাটো ভাল নাপালে যদিও ভোগাই বকুৱাৰ কথাৰ ওপৰত আৰু কাৰো মাত নাই। তাতে কালি তেওঁৰ গোটেই ডবা পুৰা কুঁহিয়াৰ পৰীয়া মানুহক ধাবলৈ দি গৈছে। ভোগাই বকুৱাই যে সিহঁতক মতাবোলা কৰি দিহা-ভাৰসা দিছে সেয়েই সিহঁতৰ বাবে বহুত। কিন্তু ভোগায়ে সিহঁতৰ মন বৃজি সিহঁতক শাস্ত কৰিবৰ মনেৰে ক'লে, “বৃজিছোঁ ল'ৰাহঁত তহঁতৰ কথা। পিচে মানুহ-জনীৰ কথা ভাবিছ নে নাই?”

মানুহজনী? আটায়ে পাহৰিয়েই গৈছিল—বাঘে নিয়া মানুহজনী—ক'লামণিৰ ঘৈণীয়েকৰ কথা। তাইৰ শটোও যে জালৰ ভিতৰতে কোনোবা খিনিত আছে। বাহিবৰ পৰা একো দেখা যোৱা নাই। কিন্তু নিশ্চয় আছে—ক'লামণিয়ে কেউকালে বিচাৰ কৰিও শটো পোৱা নাই।

ভোগাইৰ কথাৰ যুক্তিসূক্ততাত সকলোৱে হয়ভব দিলে। ভোগাই ঘবলৈ গ'ল। সন্ধিয়াৰ লগে লগেই বাঘটো মাৰিব লাগিব।

বৰ আগতেও নহয়, ভোগায়ে ভাবিলে, দিনৰ পোহৰত বহুতো কাম কৰিব নোৱাৰি।

কামটোত খৰখেদা কৰাত ভোগাইৰ আন এটা কাৰণে আছিল। বাখৰ তেতিয়ালৈকে বাঘচোঙলৈ অহা নাই। ন-নৈ সিপাৰৰ বাঙলুৰ পৰাও মানুহ আহিছে। বাঘ ভেটাত কুমাৰ গাঁৱৰ মানুহেই আগভাগ লৈছে আৰু ভোগাই বৰুৱাও তাত লাগিছে—হয়তো সেই কাৰণেই তেওঁ অহা নাই। কিন্তু দেখেদেখকৈ কোনো শক্ৰতাতো বাখৰে কৰা নাই। একো নজনাব ভাও জুৰিও চোন বাখৰে এই খেমালিত যোগ দিবহি পাবে। তেতিয়া মানুহক দেখুৱাই ভোগায়েও বাখৰৰ লগত কথা-বতৰা পাতি মিতিবালি দেখুৱাব লাগিব। গতিকে তেওঁ এনে এটা কাম কৰিব যাতে ইচ্ছা থাকিলেও বাখৰ বাঘচোঙৰ ফালে নাহে। কিন্তু কি উপায়েৰেনো সেইটো কৰা যাব পাৰে সেইটো তেওঁ ভাবি নাপালে। সময়ো হাতত কম। হঠাৎ বিজুলী সঞ্চাবে তেওঁৰ মনত কথা এটা খেলাই গ'ল। তেওঁ ল'ৰালবিতক কাপ-মৈলাম উলিয়াই ল'লে।

ছুবিয়াই ধোৱা নেৱাৰী তুলাপাতৰ পৰা এছোৱা কাটি লৈ তেওঁ বাখৰলৈ চিঠি এখন লেখিলে। চিঠিৰ সাৰমৰ্ম হ'ল এই: বাখৰে চাগৈ গম পাইছেই এটা মানুহ খোৱা বাঘ ভেটা হৈছে। এনে বাঘ ভেটাটো বিপদজনক। গতিকে বাঘটো সোনকালে মাৰি পেলোৱাই ভাল। জাঠি-হোলোঙাবে মাৰিব পৰাকৈ জাল ঠেকোৱা হোৱা নাই ঞ্জোন। মানুহ খোৱা বাঘ বুলি জানি কোনো সোমাবলৈকো সাহ কৰা নাই...ইত্যাদি ইত্যাদি অলপ লেখি শেষত এষাৰ কথা জুৰি দিলে...গতিকে যেন বাখৰে তেওঁৰ হিলৈদাৰী এজন আনি সোনকালে বাঘটো মৰাই পেলায়।

চিঠি লৈ বহু মচৰীয়া ন-নৈলৈ গ'ল। বাখৰ তেতিয়া কবৰালৈ যাবলৈ ওলাইছে। সম্ভৱত: বাঘচোঙলৈ। মুগাৰ পাগটোৰ শেষ খোচাটো দি বাখৰ ওলাই আহিল।

“কি হ’ল হেঁ বইমচৰীয়াকাই, বাঘ ভেটিছে বোলে ? ময়ো
যাবলৈ ওলাইহেঁ।”

“হয় ডেকাদেউ, বাতিতে ভেটিলে।”

“নিচে, কি কথা ? কি বতৰা ? কিবা সকামত আহিলি হ’বলা ?

“হয় ডেকাদেউ, আমাৰ বোপাদেউতাই পতীয়া এডুখৰি
দিছিলে ?” এইবুলি বইমচৰীয়াই হাঁচতিৰে মেৰিয়াই অনা বিজুলী
বাঁহৰ চুঙা এটা আগবঢ়াই দিলে।

বাখৰে চুঙাটোৰ পৰা উলিয়াই চিঠিখন পঢ়িলে। চিঠি পঢ়ি
বাৰ্জতে হোৱা ভাবাস্তববিলাক বইমচৰীয়াৰ চকুত নপবাকৈ
নাথাকিল। প্ৰথমে বাখৰৰ মুখত সন্দেহৰ ছাঁ। তাৰ পিচত ক্ৰমে
প্ৰসন্নতাৰ আভাস—তাৰ পিচত, সদৌ শেষত বাখৰৰ মুখখন লুমায়ে
ষোৱা চাকি এটা যেন হ’ল।

ভেনেহ’লে কথাটো বৰ বেয়াকৈ সদৰি হৈ গ’ল, বাখৰে ভাবিলে,
ভিলটোৱেই ভালটো হৈ কথাটো গোটেইখন জনাজাত হ’ল।
কুস্পানীৰ বঙাল চিপাহীক ফটিকা খুৱাই বশ কৰি আঢ়ৈ কুৰি ৰূপ
ভাঙি তেওঁ এই হাতহিলৈটো জোগাৰ কৰিছে কোনোমতে। এতিয়া
মাছুহে ভাবিছে তেওঁৰ হিলৈদাবী চিপাহী আছে। বজাপৰীয়া
চিপাহীৰ বাহিৰে আনৰ হাতত হিলৈ থকাটো কিমান অপৰাধ
সেইটো কোনে নাজানে ? যি নিৰ্বিকাব ভাবে ভোগায়ে হিলৈদাবীৰ
কথাটো লেখিছে সেইটো যেন ভাত-মাছৰ লগবহে বস্তু। কোনোমতে
সংঘত হৈ বাখৰে ক’লে, “চিঠিৰ কথা বাক পালোঁ। মুখ-জোবানে
কিবা কৈছে নেকি ?”

“নাই ডেকাদেউ, মোক একো কোৱা নাই।”

“বাক যা। হে’ তহঁত কোনো এটাই বইমচৰীয়াকাইক তামোল
এখনো দিব পৰা নাইনে ?” ভাওজোবা আত্মীয়তাৰ স্মৰত বাখৰে
কথাখিনি শেষ কৰিলে।

স্বৰূপতে চিঠিত নো কি হাতী-ঘোঁৰা আছে বইমচৰীয়াই গম

নাপায়। কিন্তু কিবা এটা পাক কববাত্ত থকা বুলি তাৰ মনে গোন্ধালে? সেইবাবে বাখবৰ টোলৰ পৰা ওলাই পোনে পোনে মিকিৰ হাটলৈ নগৈ আলি কেৰুৰিতে গছৰ আঁৰত অলপ থিয় দিলে। ভাবিলে, বাখব হয়তো এইফালেদিয়েই আহিব। আক তেতিয়াহ'লে সি সকপানী ছুবলৈ বহাৰ ভাও জুৰিব। কিন্তু নাই, কোনো নাছিল। বহুত পৰ বৈঙ সি কাকো দেখা নাপালে। আক বেচি পৰ ব'লে সন্দেহৰ কাৰণ হ'ব পাৰে বুলি সি গছৰ আঁৰৰ পৰা ওলাল। তেনেতে দেখিলে বাখবৰ ঘৰৰ পৰা ধোলোক নামৰ লগুৱাটো ওলাই আহিছে। বহুঁমচৰীয়া ব'ল ধোলোক আহিলে তাৰ লগতে যাব বুলি। পিচে ধোলোকে দেখোন বাঁহনিৰ সিপাবৰ গৰুবাটটোবেহে বাট লৈছে। সেইফালে নৈ পাৰ হৈ ডকমকা পায়গৈ। তাৰ পৰাই পথাৰেৰ পোনাতে সেয়াই সলাল।

বহুঁমচৰীয়াই ভাবিলে, কথাই কিবা ভালকৈ পাগ লৈছে দেই। বাখবে চাগৈ ধোলোকক সলাললৈ পাচিছে। কিন্তু কিয়বা? বহুঁমচৰীয়াৰ খোজ খব হ'ল।

“চিঠি দিলি?”

“দিলোঁ বোপাদেউতা।”

“কিবা কৈছে নে?”

“নাই, চিঠি পঢ়ি যাওঁতে মাথোন মন কৰিলোঁ মুখে বাবে বাবে বৰণ সলাইছে। কি বা আছিলে তাত?” বহুঁমচৰীয়াৰ মাত্তত কৌতুহল।

“জেঠেৰি কববালৈ গ'ল নেকি?” ভোগায়ে সুধিলে।

“বাঘচোঙলৈকে ওলাইছিল যেন পাওঁ। পিচে, নাহিলেচোন” বহুঁমচৰীয়াই ক'লে। তাৰ পিচত সককৈ ক'লে, “ধোলোকক কববালৈ পাচিছে হ'বলা। সলালৰ ফালে পোনাই যোৱা যেন পালোঁ।”

হাঁহি আক উৎকৰ্ণাৰ শ্ৰবেৰে ভোগায়ে ক'লে, “শুন ককাই, চিঠিত

আছিল খেডব খেদোৱা কবতি মন্ত্ৰ । সলালব বেজে জবাব আগতেই
দিহা লাগিব ।”

বইমচৰীয়াই ক’লে, “একো মুবুজিলো, বোপাদেউতা ।”

ভোগায়ে ক’লে, “চাই থাকচোন । আক শুন, তই হুটামান
মাহুহ পঠাই আলেঙব পবা আলেখ-লেখ চাই থাকিবি । জেঠেবি
ঘবৰ পবা ওলায়নে নোলায় চাবি । ওলালে আগতীয়াকৈ খবৰ দিবি
—মোক দিবি, আনক কোৱাব আগতে ।”

ভোগায়ে অৱশ্ৰে জানে, তেওঁৰ চিঠি পাই বাখৰ আক বাখচোঙলৈ
নাযায় । কিন্তু সলাল গোহাঁইৰ তালৈ বা আন কববালৈ যোৱাৰ
সম্ভাৱনাটো তেওঁৰ মনলৈ অহা নাছিল । বাখৰ জানো এলাপেচা
মাহুহ । কি বা পাং পাতিছে বাখৰে । ভোগাইৰ মনটো অশান্ত হৈ
উঠিল । উকমুকনিত্তে হুপৰীয়া ভাতসাজো ভালকৈ খাব নোৱাৰিলে ।
মনটো শাস্ত কৰিবৰ বাবে তেওঁ এটা উপায় বিচাৰিলে । নমাই ধোৱা
কাপ-মৈলামযোৰ তামূলী পীৰাতে আছিল । হঠাৎ তেওঁৰ মনত
পৰিল, গুণমালা পুথিখনৰ সাঁচিপতীয়া নকল এটা আবন্ত কৰিছিল
সুমলাক আখৰ চিনাবলৈ । শেষ আধ্যাত পৰিছিলগৈ কাম । সুমলাক
মাতি আনি তেওঁ লেখি লেখি আখৰ চিনাই যাবলৈ ধৰিলে :

“অমৃত্তে নৈবাশ । যেন বিষগ্ৰাস ॥

পাপে চাপি ধৰে । নাম মুসুমবে ॥

“এইটো অ, মত ঝ কাব দিলোঁ চা, কি হ’ল ?”

“মু” সুমলাই ক’লে ।

“আক এইটো দস্তীয়া ত । অমৃত্ত । বুজিলি ?”

এই পৰিয়ালত গুণমালা পুথিখনৰ জৰীয়েই ল’বা-ছোৱালী
আটায়ে লেখা-পঢ়া শিকে । ছোৱালীয়েও গুণমালাখনৰ নকল এটা
নিজে কৰিব পবা বিছা সকলোবে থাকিবই লাগিব । সেয়াই হ’ল
শিক্ষাৰ নিয়ন্তম জোখকাঠী । সুমলাৰ আখৰ এতিয়াও পোন হোৱা
নাই । পিতাদেৱেকে এই নকলটো ডাঙৰ ডাঙৰ আখৰেবে কৰি

দিছে। এইটো চাই চায়েই তাই প্ৰথমে ফলিগুটিত, পিচত
ভুলাপাতত লিখিবলৈ শিকিব।

এইদৰে কিছু সময় গ'ল। ভোগাইৰ মনটোও অলপ শান্ত
হৈ আহিল। কিন্তু এই শাৰীটো লেখোঁতে তেওঁৰ মনটো আকৌ
কেনেবা কেনেবা লাগি গ'ল।

আত্মঘাত কৰে। কৌতুকতে মৰে ॥

তেওঁে জানো কৌতুকতে আত্মঘাত কৰিবলৈ ওলোৱা নাই ?
তেওঁ স্মলাক ক'লে, “আজিলৈ হ'ব দে আক আই। তই বৌৱেবব
ওচৰতে থাকগৈ।”

স্মলা ভিতৰলৈ যোৱাৰ পিচত ভোগাই কিছুপৰ বহি থাকিল।
পুথি সামৰিবলৈ গৈ দেখে আক মাত্ৰ ছশাৰী পদ আছে। এই
ছশাৰী হ'লেই গুণমালা শেষ। নকলটো সম্পূৰ্ণ হয়। ছশাৰীৰ
বাবেই কামটো আধৰুৱা কৰি থবনে ? ভোগায়ে লেখাত মন দিলে।

ভামোল কটা লিগিবাটোৱে খবৰ দিলে, “টিঙিবা বেজে বান্ধনী
কাটি দিলেহি।”

বান্ধনী মন্ত্ৰ আন এটা মন্ত্ৰেৰে কাটি নিদিয়ালৈকে বাঘ মাৰিব
নোৱাৰি। পুথিৰ পৰা ভোগাইৰ মনটো বাঘলৈ আক তাৰ পৰা
বাঘলৈ গৈ আকৌ বৃি আহিল। আক অলপ বাকী আছে, ছশাৰী
মাত্ৰ পদ। ওওঁে নেজত বিষ এৰিব নোৱাৰি।

তেওঁ লেখি গ'ল :

কত তপসাই। নব তমু পাই।

তেওঁৰ চকুত তেতিয়া জালৰ কাষৰ মানুহবোৰৰ ছবি। তেওঁ
দেখিলে মানুহবোৰে বাঘটোক খুচি দিছে, বাঘটোৱে গৌজৰ মাৰি
আনফালে বৈছেগৈ। তেওঁ দাৰি চিনটো দি দ্বিতীয় শাৰীটো
আবস্ত কৰে,

চিন্তামণি প্ৰাই। হাততে হবাই।

আকৌ এবাৰ বাঘ, আকৌ এবাৰ বাঘৰ। বাঘ লুকাইছে

জোপড, বাখবে উৎকৰ্ঠাবে ঘনাই তামোল খাইছে—উৎকৰ্ঠাবে
চাইছে খোলোক আহি পালেনে নাই……দাবি।

জানিয়া সম্প্ৰতি। কবি ধিবমতি।

ভোগাই শাস্ত হৈ বহিল। বাঘটোৱে এচুকত বহি কোপাইছে।
বাখবে মূৰ গুজি ভাবিছে…দাবি।

অগতিৰ গতি। ভজা বহুপতি ॥

বেলি লহিয়াইছে। মানুহবোৰে আগ্ৰহেৰে চাই আছে বাঘটোৰ
কালে। এজন হুজনকৈ মানুহ সোমাই গৈছে জালৰ ভিতৰলৈ।

মাধৱৰ নাম। ধৰ্ম অমুপাম ॥

ক'লামণিয়ে জাঠিডাল তুলিছে। বাখবে এসোপা চুপে সৈতে
তামোল এখন আকৌ মুখত ভৰাইছে।

এৰি আন কাম। বোলা বাম বাম ॥

ক'লামণিয়ে বাঘটোৰ গাত খোচটো মাৰিলে। আনবোৰেও
টঙনিয়াইছে। ছটামানে ক'লামণিৰ দৈণীয়েকৰ শটে। চোঁচোবাই
লৈ আহিছে……

তামোল কটা লিগিৰা উধাতু খাই এইবাব ভিতৰ সোমাল।

“দেউতা, বাঘ পৰিল।”

ভোগাই মুঠিল। যেন জনা খবৰ এটাকে লিগিৰাই দিলেহি।
পুথিখনৰ নকল সম্পূৰ্ণ হ'ল। তেওঁ লেখিলে, যথা দৃষ্টং তথা লিখিতং
লিখকশ্চ নাস্তি দোষম্। তাৰ পিচত তাৰিখটো দি নাম চহী
কৰিলে। তাৰ পিচত লিগিবাক ক'লে, “চাওঁ, এটা চোলাটো।”

এটা চোলাটো পিন্ধি ভোগাই চ'বাব মুখত থিয় হ'ল।

লিগিৰাই স্মিধিলে, “দেউতা, দোলা নে ?”

“ঘোঁৰা” ভোগায়ে ক'লে।

লিগিৰাব মুখ ক'লা পৰিল। কাৰণ দোলাত হ'লে তামোলৰ টেমা লৈ সিঙ কাষে কাষে যাব পাৰিলেহেঁতেন। ঘোঁৰাত গ'লে দেউতাই কলকো লগত নলয়।

ঘোঁৰা আহি চোতাল পোৱাৰ পিচত ভোগাই আকৌ ভিতৰ সোমাই গ'ল। ভিতৰলৈ চাই মাতিলে, “সুমলাৰ মাক।”

সুমলা আৰু সুমলাৰ মাকে অৰ্থাৎ মাহিস্ত্ৰীয়ে ছুৱাৰডলিত দেখা দিলে।

“মোৰ অহাত অঙ্গণ পলম হ'ব পাৰে। চাওঁ আঙঠিটো।”

সুমলাই ভয়ে ভয়ে মাকৰ চকুলৈ চালে। এই বাখৰামি আঙঠিটো উকাৰ্কে মাকে পিন্ধি থকা তাই দেখিছে। বাখৰবোৰ কি হ'ল এদিন তাই স্মিধিছিলো। মাকে মাথোন কৈছিল পিতাদেৱেৰে জানে বুলি। এইবাৰ তাই দেউতাকৰ ওচৰত লেন চেলাই ক'লে, “বাঘ চাবলৈ যাব পিতাদেউ ? ইয়ালৈকো আনিবলৈ দিবি, আমিও চাম।”

“বাক আই। সিহঁতে আনিবই নহয়।”

মাহিস্ত্ৰীয়ে বাখৰ নোহাৱা জেঠীনেজীয়া আঙঠিটো মাজৰ আঙুলিৰ পৰা সোলকাই হাতৰ তুলুৱাত লৈ থিয় দি থাকিল। ভোগায়ে লাহেকৈ যেন পাতল বস্ত্ৰ এটাহে তুলি লৈছে, তেনেকৈ তুলি ল'লে। মাহিস্ত্ৰীৰ চকুৰ পানী এটোপ নিকাকৈ মচি থোৱা শুকান মজিয়াত পৰি শুৎক্ষণাৎ শোহ গ'ল। ভোগায়ে এবাৰ মাহিস্ত্ৰীৰ কালে চাই সুমলাৰ চুলি-

কোহাত হাত ফুৰাই দি ওলাই গ'ল। মাহিন্দ্রী তাতে থিয়দি ব'ল।
বহুত পৰ।

সুমলাই ক'লে, “বল বৌ, সাধুটো ক'গৈ। দ'তটোৱে তেতিয়া
কি কৰিলে ?”

“দ'তটোৱে তেতিয়া বুজিলে কোনোবাই তাৰ জীউলাওটো
পালেগৈ” বুলি কৈয়েই টান মাৰি জীয়েকক লৈ মাহিন্দ্রী পাটিত
পৰিলগৈ। চকুৰ পৰা নামি আহিল ধাৰাবাহ চকুপানী। সুমলায়ো
কান্দিবলৈ ধৰিলে মাকে কন্দা দেখি।

মাহিন্দ্রীয়ে ভাবিলে, ভোগায়ে কি কৰিব খুজিছে বাক ? ভোগাইব
সকলো কথা আৰু কামতে মাহিন্দ্রীয়ে এটা অশুভ ইংগিত দেখা
পাইছে। কিন্তু ভোগাইব কোনো কথাই তাই ভালভাবে বুজিব
পৰা নাই। আজিনো বাক আঙঠিটোৰ কি প্ৰয়োজন হ'ল ?
ভোগায়ে কোনোকালে কৰবালৈ গ'লে মাত লগাই নাযায়। আজি
কিয় মাত লগাই গ'ল ? সেই আঙঠিটো। মাহিন্দ্রীৰ শিৰৰ সেন্দূৰ-
ৰূপ যিদৰে তাইব সধৰাৰ চিন, সেইদৰেই সেই আঙঠিটোও হ'ল
তাই যে বৰুৱাৰ ঘৰৰ বোৱাৰী—তাৰ চিন। কি কুলুপত জানো
শাহুৱেকে সেই আঙঠিটো সুমাই দিছিল তাইব আঙুলিত। তাইব
মনত আছে তাইব আঙঠি পিন্ধা আঙুলিত আঙঠিটো ধোৱা
নাছিল—ডাঙৰ হৈছিল—তেতিয়া শাহুৱেকে মাজৰ আঙুলিতে
আঙঠিটো পিন্ধাই দিছিল। ননন্দেকে হাঁহি মাৰি কৈছিল,
“ককাইদেৱেনো কি পুতলা এটা বিয়া কৰালে জানো, আঙঠি এটাও
আঙুলিত নেখায়।”

নাই, ছিঃ, নাই। এইবোৰ কথা ভাবিলে স্বামীৰ অকল্যাণ হ'ব,
তাই ভাবিলে। তাই ভোগেশ্বৰৰ বৈশী, বৰুৱাৰ বোৱাৰী, বৰুৱাৰ
গিৰিহঁতনী। কুশ কালি সম্প্ৰদান কৰি দিছিল ককায়েকে। অৰ্ধাঙ্গী
বেমাৰত পৰি থকা দেউতাকৰ মুখত সেই দিনা ফুটি উঠিছিল হাঁহি।
ছষৰ বৰ্জিঙ্গু পৰিয়ালৰ মিলনৰ মাজেদি ছয়ো ঘৰতে জী বাঢ়ি আহিব।

কিন্তু কি হ'লগৈ। ধন আৰু মান, প্ৰতিষ্ঠা আৰু প্ৰতাপ...এইবোৰৰ পাশাখেলত ছয়োৰৰ ধ্বংসৰ বাটলৈ আগ বাঢ়িছে। কিন্তু এই খেলা কেনেকৈ চলিছে তাই যেন ঠিক ধৰিব পৰা নাই।

তাইৰ মুৰৰ ভিতৰখনত কিবা খেলিমেলি লাগি যায়। ভোগাই-বাধৰৰ এই মাৰাত্মক পাশাখেলৰ ঢালখন যেন লাগি যায় তাইৰ নিজক। এইখন ইমান দিনে পাশাখেল আছিল, এতিয়া যেন ই বাঘ ঢাল খেলা য'ত গুটিবোৰ গৰু নহয়, মানুহ। মানুহ কিছুমান লৈ খেলাৰ বাবেই যেন খেলখন ইমান মাৰাত্মক হৈ উঠিছে। কিন্তু কোনেও গম পোৱা নাই খেলখন কিমান মাৰাত্মক, কিমান আত্মক্ষয়ী। আৰু তাই কেৱল নীৰৱ দৰ্শক।...

...মাহিঙ্গীয়ে কিমান দিন সপোন দেখিছে...বাধৰ আৰু ভোগায়ে লাওখোৱা হাবিত পশু চিকাৰ কৰিছে। বাধৰ মুৰৰ পৰা পছ কাঢ়ি আনিছে ছয়ো—বাধৰৰ বুদ্ধি আৰু ভোগাইৰ সাহ। ভাব পিচত সেই পছৰে ভোজ দিছে বাইজক। মাহিঙ্গীয়ে আগমঙহখিনি বেলেগে ভোজ দিছে ছয়োকে। কিন্তু যোৱা বাতি তাই কি দেখিলে? একেই চিকাৰ, একেই ভোজ। তায়ো আগমঙহখিনি বান্ধি দিছে হিং আৰু জালুকেৰে। ছয়ো বহিছে। ভোগাই আৰু বাধৰ। তাই যেন তেনেই সৰু ছোৱালীজনী। ককায়েকে মাতি নি তাইক ওচৰতে বহুৱাই তেওঁৰ ভাগৰে আগমঙহ অকন তাইক খুৱাই দিব খুজিছে। লাজতে তাই খাব খোজা নাই। গিৰিয়েকে তেতিয়া কৈছে, “খোৱা, খোৱা।” বাধৰে তাইৰ মুখত অকমান আগমঙহ দিছে। মুখত লৈয়েই তাই দেখিলে সেইবোৰ মঙহ নহয়, মাটি—দলি চপৰা। দলিচপৰাবোৰকে সজাই দিছে তাই ছয়োকে। ধুত্কুৰিয়াই ধুত্কুৰিয়াই তাই সাৰ পাই উঠিছিল।

তাইৰ দৰে অসহায় আৰু যেন কোনো ক'তো নাই। আজি বা কি ঘটে। ভোজ খোৱা সপোন হেনো দেখা বেয়া। তাই ল'ৰালবিতক গাটো খুই ল'লে। যেন সকলো হুশ্চিন্তা নাগৰুটা কুঁৱৰ শীতল

পানীয়ে ধুই লৈ যাৰ—শাঁত পেলাব। গোঁসাই ঘবলৈ গৈ কপৰ
চাকিটো অলাই দি সেৱা কৰি উঠি তাই অলপ ভাবিলে। তাৰ
পিচত ছটা মাটিৰ চাকিত ছডাল শলিতা সজালে, শকত গাবো
কপাহৰ শলিতা। তাৰ পিচত চাকি ছটাত তেল ঢালি দি চাকি ছটা
অলাই আৰু এটা সেৱা কৰি ওলাই আহিল।

মুগাববণীয়া ঘোঁবাটোত উঠি ভোগাই যেতিয়া বাঘ-চোং পালেগৈ তেতিয়া মাহুহ-হুহুহ ভালেখিনি ভাগিছে। জাল সামবাই জাল সামবিছে আক বকরাব ঘবত বাঘটো দেখুৱাবলৈ সাঙী কৰি নিবলৈ বুলি হুজনমানে বাঁহ কাটিছে। সকলোৱেই বাঘটোৰ কথাৰে চৰ্চি আছে।

“ভোগাই দেউতাৰ কথা মতে বাতিতে ভেটিলোঁ বুলিহে। নহ'লে আক বা কিমান হানি কবিলেহেঁতেন এওঁ!” এজন ক'লে।

দা-ৰ ঘাপে ঘাপে একোটাকৈ শব্দ কৈ কৈ ব'বাগী খেলব বতিকাশুই ক'লে, “সেই বাতিখন গৈ মই টিঙিবা বেজক খবৰ দিলোঁ গৈ বুলিহে। নহ'লে কোনে ভেটে?”

“জানো দে তোৰ সাহৰ গোটটো। শুইতো সাহত যোৱা নাছিলি, গৈছিলি ভয়ত—ভোগাই দেউতাৰ ভয়ত।” ডেকা ল'ৰা এটাই ক'লে। আন এজনে আকোঁ তাতে যোগ দিলে, “এবা এবা, আমি শুনাও বতিকাশুই বোলে খবৰ দি আহি তিয়নি সলাইছিলহি।”

আটাইখনে গিৰ্জনি পাৰি হাঁহিলে। বতিকাশুই দা জোকানি ক'লে, “ভাল নহ'ব দেই কৈ দিছোঁ, ছুছেও কৰিম একে ঘাপে।”

“হেব' হেব' কি কৰিছ?” কেলায়ে ক'লে, “মানুহৰ গালৈ দা চোঁৱাব নেপায়। মাটিত আঁক তিনিটা মাৰ। কোনে কৈছে তোৰ সাহ নাই বুলি। তেনেই শামুকৰ সাহ—গোটাই গাটো ভৰি আছে।”

ল'ৰাবোৰে আকোঁ হাঁহিলে। নিকপায় বতিকাশুই বাঁহ কটাও মন দিলে।

“কথাটো যা হক ভালেবেই হৈ প'ল”, বুঢ়া এজনে ক'লে।

“এবা, পিচে ল’বাইভেতো কথা ছুবুজে। ক’লামণিৰ বৈশীয়েকৰ শটো ফুটুকানিৰ মাজতে আছিল। আৰু এটা দিন থকা হ’লে গোন্ধ ওলালহেঁতেন। ভোগাই দেউতাই সেইবাবেহে খবখেদা লগালে।”

“কথাটো হওঁতে হয়। বিষয়া মানুহ—জানে বুজে। নহ’লেনো বজাই বিষয়া পাতেনে?”

এজন বুঢ়াই ক’লে, “পিচে, আৰু কিবা পাক থাকিবও পাবে দেই। বিষয়াৰ আঁহ পোৱা টান।”

আনজনে ভেকাহি মাৰি ক’লে, “তুমিও আৰু ভাল কথা কোৱাহে গায়ন। কথাইপতি পাক দেখিলে কেনেকৈ চলিব। বজা থাকে উজনিত, ববফুকন ভাটিত। এই বিষয়াবোৰ নেথাকিলে তোমাক কেতিয়াবাই কছাৰী বৰাহীয়ে শেষ কৰি ধলেহেঁতেন।”

ডেকা এজনে ক’লে, “তোমালোকে যিহকে নোকোৱা লাগিলে, এইদৰে বাইজক বন্চিত কৰাটো হক কথা হোৱা নাই। বাঘ ভেটা যেন বং-ধেমালিৰ কথা কিবা সদায় হোৱা বস্তুনে? আৰু কিনো গোন্ধ ওলোৱাৰ কথা কৈছা, আমি দুজন মানে ছান্দি আছিলোঁ—জালৰ মাজৰ পৰাই ক’লামণিৰ বৈশীয়েকৰ শটো টানি আনিলোঁ-হেঁতেন। তাৰ পিচত সাদিন জুৰি বং-তামাচা চলোঁহেঁতেন।”

“পিচে নগলি কেলৈই?” গায়নে ক’লে।

“কেনেকৈ যাবা? এই টিঙিৰাটো!” ডেকাই ক’লে।

“টিঙিৰাইনো আকৌ কি কৰিলে?”

“কি কৰিব আৰু? বান্ধনী কাটি দিলে। বান্ধনী কটা বাঘৰ চোঙতনো কেনেকৈ সোমোৱাৰগৈ—কোৱাচোন।” ল’ৰাটোৱে ক’লে।

টিঙিৰা বেজ অলপ আঁতৰতে আছিল। তাৰ নাম লোৱা শুনি কি কাষ চাপি আছিল।

“বোলোঁ কি কৈছ? কি কৈছ? এই টিঙিৰাই হাতী বজা কয়বে নিগনি বান্ধি ধলেহে ওহঁতে সাহ দেখুৱাব পাব হবলা! ইস্, বৰ বীৰ য়াহাবলৈ আহিছে।” তাৰ পিচত নিজকে কোৱাব দৰে

ক'লে, “এটা কথাহে বেয়া হ'ল। ক'লামণিয়ে খোচাটো জাঠিবে মাৰিলে। হোলোঙাবে মাৰিব লাগিছিল। বাকি ধোৱা বাঘ লোবে মাৰিব নেপায়।”

গায়নে ক'লে, “একো নহয়, একো নহয়। তুমি বান মাৰি মন্ত্ৰ কটাৰ পিচতহে মাৰিছে। আক,—” এই বুলি তেওঁ ডাঙৰকৈ ফুচফুচাই ক'লে, “বাঘ ভাগবাই নাছিল নহয়। ভোগাই দেউতাই খবখেদা লগালে বুলিহে...জাঠিবে নেমাৰিলে ক'ত মাৰিব। হোলোঙাবে মাৰিলে জানোচা উভতি ধৰে...শৈশীয়েকৰ শোকত সি জৰ্জৰিত .. ভোগাই দেউতাৰ কথাতহে সোমাইছিল চোঙত...”

তেতিয়া বেলি মাৰ গৈছিল। এক্কাৰ হৰ্ষতে নহৰ্ষতেই পূব ফালেদি কৃষ্ণা প্ৰতিপদৰ জোন ওলাই আহিছে। ঠিক তেনে পৰতে ভোগাই আহি সেইখিনি পাইছিল। ভোগাইৰ ধোঁৱা তাত থিয় হোৱাবে লগে লগে ভালেখিনি মানুহ ভোগাইৰ কাষ চাপি আহিল। এটাই আহি ধোঁৱাটো ধৰিলেহি। ভোগাই নামিল।

“বৰ বিয়াগোম বাঘ মেউতা, একেবাবে চাৰিহাত!” কেলায়ে ক'লে।

“কিহব চাৰিহাত অ? হোঁকবা, নাহবফুটুকীও চোন তাতকৈ ডাঙৰ হয়—কি জুখিল নো তই?”

“পেটটো দেউতা, পেটটো। যিমানবোৰহে মানুহ খাইছিল।”

“এবা, উঁহত কুমাৰে পেট জুখিবহে জান—গাগবিৰ ঘেৰ জোখানি”—এইবুলি ভোগায়ে গায়ন বুঢ়ালৈ চাই স্মথিলে, “কিমান?”

গায়ন বুঢ়াই ক'লে, “নাকৰ পৰা নেজলৈ আঠ হাত এমুঠন— ক'লামণিৰ হাতেৰে।”

“গাত যি একোপাহহে ঢেকীয়া—চ'কহি আহক। হেই—গুচ আঁৰকৈ”—এইবুলি বাৰিক এটাই বকৱাক আগ বুঢ়াই লৈ গ'ল।

বকৱাই কিন্তু চালে আন একাললৈহে।

ক'লামণি আৰু এজুম মানুহ তাত ধূপ খাই আছিল। ক'লামণিৰ বৈশ্বিককৰ শৰ্টো আগত লৈ—ক'লামণি। বাঘটোৱে বেচি একো খাবলৈ সময়কে পোৱা নাছিল। মাত্ৰ কান্ধৰ কাষৰ মঙহখিনিহে খাইছিল। ক'লামণিৰ পুতেকহঁত আমন-জিমনকৈ বহি আছিল। মানুহবোৰে জোৰ এটা অগাই মানুহজনীৰ বাবেও চাঙী এখন কৰি আছিল।

ভোগায়ে কিছুপৰ চাঙী সাজি থকা মানুহবোৰলৈ চাই ব'লা ;
 জাৰ পিচত বাঘটোলৈ চালে। আকৌ মানুহবোৰলৈ চাই মাত দিলে,
 “ক'লামণি”

“দেউতা,” ক'লামণি আগবাঢ়ি আহিল।

“বাঘ মাৰিলা ?”

“মাৰোঁতে মাৰিলোঁ দেউতা। কিন্তু মানুহজনীতো আৰু...”

“দোচমনক মাৰিবই লাগে,” ক'লামণিৰ কথা শেষ নহওঁতেই
 ভোগায়ে ক'লে, “কিমান ডাঙৰ বাঘ ?”

“মোৰ হাতেবে ন হাততকৈ চাৰি আঙুল কম, দেউতা।”

ভোগায়ে মানুহবোৰলৈ চাই ক'লে, “কিমান মানুহ পৰিছিল
 ইয়াৰ হাতত, বাইজ ?”

“দহ-পোন্ধৰ মান হ'ব কিজানি—সেই ডকমকাত ছটা, খালনাড
 তিনিটা...কন্দলীত...” মানুহ এটাই আঙুলি পাবত গণি নিভুল
 হিচাপ এটা দিয়াৰ চেষ্টা কৰিলে। সিহঁতৰ কথা শেষ হোৱাৰ আগতেই
 ভোগায়ে আকৌ ক'লে, “কিমান হ'ব আৰু ? একুৰি ? তাকো সৌ
 দেওশালৰ পৰা বায়ুণি হৈ খাগবিজান, নাজিৰাজান—এই গোটেই
 এলেকাটো ধৰি—নহয় জানো ? হ'হ, এইটোওনো এটা বাঘ হ'ল
 নে ?” এইবুলি তেওঁ বাঘটোৰ নেজডাল ডাঙি আকৌ এৰি দিলে,
 ষেপেককৈ শব্দ এটা হ'ল মানুহবোৰে ভোগাইৰ মুখলৈ চালে।
 কোনো কালে নোচোৱাকৈ ভোগায়ে কৈ গ'ল,

“কুমাৰগাঁৱত কিমান ঘৰ অছিল ?”

“নৃত্যবর্গীয়াব কেইজনী ছোৱালী বজাব চিপাহীয়ে নষ্ট কবিলে?”

“বামমল সোণাৰিব ঘৰ লুটি চিপাহীৰ মাজত কোনে বাঁটি দিছিল? কিয় দিছিল?”

বাইজ নিস্তক।

“ভেবেবা কলিতাৰ সেই ধুনীয়া ছোৱালীজনী কাৰ ঘৰত বান্ধী কৈ নিদিয়াৰ বাবে তাক মাটি বেচি খোৱা জগবত পেলাই কোনে তাৰ নাইত কুমটি মেলাইছিল?”

“বেচেবা মুকুন্দৰ দৰে বৰকগীয়া এটায়ো কাৰ চোতালৰ পৰা ওলাই আহিবলৈ বাট নেপালে?”

বাইজ নিস্তক। ধুমুহাৰ আগৰ নিস্তকতা।

“কুন্দানীৰ হিলৈ আনি নপতা বজা হ’বলৈ মন মেলিছে কোনে?”

মামুহবোৰে একেলগে চিঞৰি উঠিল :

“বাখৰে !!”

তাৰ পিচত আকৌ নিস্তক। ভোগায়ে হাঁহি এটা মাৰি ক’লে, “তহঁত মৰিবই লাগে, তহঁত মৰিয়েই আছ। বাঘে মৰাও মৰা— বৰাই মৰাও মৰা। বাঘে মঙহ খাইঃ...বৰাই কি খায়?”

“নহ’ব দেউতা। আমাক বাঘেও নামাবে। বৰায়ো নোৱাৰে মাৰিব।” ক’লামণিয়ে উত্তেজনাতে কৈ উঠিল, “এটা বাঘ পৰিল, আক এটা পৰিব লাগে, বাইজ। আক এটা পৰিব লাগে। বাখৰ বাঘ পৰিব লাগে।”

“পৰিব লাগে! পৰিব লাগে!” বাইজে হৈ-ধনি কৰাদি চিঞৰি উঠিল।

ভোগায়ে নিৰিকাব ভাবে ক’লে, “জানো, কি কৰিব খুজিছাহক তোমালোকে।” তাৰ পিচত ক’লামণিলৈ চাই ক’লে, “তই যাব নেলাগে। ঘৈণীয়েৰক খৰি দিব নেলাগিব জানো?”

বাকী বাইজ ওলাল। হাতত জাঠি-জোং-হোলোতা বি পালে তাকে লৈ। মাহ মবা পহাও বাদ নপবিল। জোনব কটকটীয়া ধোহবত সকলো আগবাঢ়িল ন-নৈব কালে। বাটত আন মানুহেও যোগ দিলে।

“এটা বাঘ পবিল। আক এটা পবিব লাগে।”

সকলোবে মুখত একেটা কথা।

বহুতে আনটো বাঘব বহুস্ত বুজিও নাপালে। কিন্তু যোগ দিলেহি।

“আনটো বাঘ ক’ত ওলাইছে নো?” সবল চিতীয়া ছুই-এজমে সুধিছিল। কিন্তু একো সমিধান নাপালে। মাধোন একেটা বহুস্ত সনা কথা, “ওলাহক। ওলাহক। এটা পবিল। আক এটা মাৰিব লাগে।”

মানুহবোব গ’লগৈ। মবা বাঘটো, মবা মানুহজনী, ভোগাই, ক’লামণি আক ছুই-চাৰিজন তাতে থাকিল। ভোগায়ে জানে যে সি তাত বেচি পৰ থকা উচিত নহ’ব। তথাপি নিশ্চিত কিবা এটা নোহোৱালৈকে সি তাত থকাটোকে ঠিক কবিলে। এবাব ক’লামণিয়ে ক’লে, “দেউতা, পুতিয়েই ধম নেকি? দেউৱে কৈছিলে বোলে অপঘাতত মবিলে পুতিহে থ’ব লাগে।”

“নহয়,” ভোগায়ে ক’লে, “খবি দিবি। জুয়ে ছুপুবিলে বাঘব চুৱা নাযায়।”

মানুহকেইটাই ওচবতে চিতা এখন সাজি মানুহজনী তুলি জুই দিলে। জুইব পোহবত ওচবত থকা মবা বাঘটো একোবাৰ বেচিকৈ জিলিকি উঠে। লবচৰ কবা যেন দেখি। ভোগাই এবাব চক খাই উঠিছিল। মুঠিটেমাত থকা মাহিঙ্গীৰ বাঘব নোহোৱা আঙঠিটো ভোগায়ে লাহেকৈ হাতত লৈ হাত ফুৰাই চালে। বাঘবৰ গাঁতবোব বব দ যেন লাগিল তেওঁৰ। সেই গাঁতবোবৰ ভিতৰতে যেন তেওঁ নিজেও পোত যাব—এনেকুৱা এটা অদ্ভুত ধাৰণা তেওঁৰ মনলৈ

আছিল। কিবা এটা অদ্ভুত ভয়ব শিহবৰ মাঝেদি তেওঁ আঙঠিটো আকৌ মুঠিটেমাত থৈ দিলে।

ওচৰত চিতাব জুই। দূৰত, বহু দূৰত অল্পষ্ট কোলাহল। যদি বাধবে আগতে গম পালে। কিজানি বাধব পলাই গ'ল। অথবা, যদি বাধবে হিলৈ উলিয়াই লয়—এই মানুহবোৰ জানো কবিংছিটিকা দি ছিটিকি নপলাব? ভোগাইব গাটো আকৌ এবাৰ শিবশিৰাই গ'ল।

অসহায় ল'ৰা এটাক বুজোৱাদি ভোগায়ে নিজক বুজালে : মানুহবোৰেতো জানে বাধব হিলৈ আছে বুলি। আনকি সিহঁতে হিলৈদাবী ধকা বুলিও ভাবে। তথাপিহে সিহঁত গৈছে। সিহঁত জানি বুজিয়েই গৈছে। এজন-দুজন তো নহয়, হেজাৰ জন। ইহঁতক ভেটব পাৰিবনে বাধবৰ মানুহে। হিলৈ-বাকদ নোহোৱা মোৱামৰীয়া কেইটাই জানো টোকোন জোকাবি বজাৰ সৈন্য় খেদি পঠোৱা নাই?

চিতাব জুই লাহে লাহে হুমাই আহিছে।

বহুত বাতি হ'ল নেকি? তেনেতে হঠাৎ দেখিলে কাষত ধকা জুবমনেও চিতাব কালে নাচাই আন একালে চাই আছে। পূব কালে। পূব আকাশত বঙা পোহৰ। বেলি ওলাব হ'ল হ'বলা। কেহুজালি দিবৰ হ'লেই ছাগৈ। ভোগায়ে ভাবিলে। কিন্তু জোনটো চোন মাজ আকাশতে আছে। কৃষ্ণা শ্ৰতিপদৰ জোন। বাতি পূৱাব নৌ। তেন্তে?

সেয়া জুই। জুই জ্বলিছে। বাধবৰ ঘৰ জ্বলিছে। হঠাতে মাহিহীলৈ মনত পৰি ভোগাইব নাকৰ আগটো জনজনোৱা যেন লাগিল।

ভোগাই ওলাই যোৱাৰ পিচত মাহিন্দ্রী আৰু সুমলাই বহুত বাতিলৈকে বাট চাই আছিল। মাহিন্দ্রীয়ে বাট চাইছিল ভোগাই অহালৈ আৰু সুমলা বৈ আছিল বাঘ চাবলৈ। দেউতাকে বাঘ লৈ আহিব বুলি তাই বৰ আশা কৰিছিল। নিশা মাহিন্দ্রীহঁতে একো খাব নোৱাৰিলে। সুমলা যদিও এঘাৰ বছৰীয়া ছোৱালী তথাপি দেউতাকৰ অত্যধিক আদৰ পাই তেনেই পানী কেঁচুৱাৰ দৰে হৈ আছে। সেই সিদিনালৈকে দেউতাকে মাছৰ কাঁইট বাছি দিব লাগে। তাই সাধাৰণতে দেউতাকৰ লগতে শোৱেও। সেইদিনা সুমলাৰ ডিঙিত মাছৰ কাঁইট লাগিল। শুকান ভাত আৰু পকা কল খাই তাইৰ ডিঙিৰ কাঁইট যেতিয়া গ'ল তেতিয়া আৰু তাইৰ খোৱাৰ কচি নাইকিয়া হ'ল। কেউফালে অধস্তৰ, মাহিন্দ্রীয়ে ভাবিলে।

দেউতাক নাই কাৰণে সেইদিনা সুমলা মাকৰ লগতে গুলে। মাহিন্দ্রীৰ চকুত টোপনি নাই। ইমান বাতিলৈকে বাক ভোগায়ে কি কৰিছে, ক'ত আছে? চিলমিলকৈ একোবাৰ টোপনি আহিলেও অকনমানি শৰু এটাতে সাৰ পাই উঠে। ঘৰটোত ইমান শলিয়া হৈছেনে? কিবা এটা দিহা কৰিব লাগিব' ভোগাই আৰু বাথৰৰ চিন্তাৰ পৰা তাই মনটো আঁনফালে যোৱাৰ লগতে তাই যেন অলপ সকাহ পালে। তাইৰ জীয়েকী কালতে এবাৰ দেউতাকহঁতৰ ঘৰত ভাল শলিয়াৰ উৎপাত বৰ বেচি হৈছিল। বেজে কিবা এটা দিছিলে দিলা পিঠাত সানি পাভতি চাঙত থৈ দিবলৈ। পিচদিনাবে পৰা ঢৰীয়া, শলিয়া আনকি কঠালগুটীয়া নিগনি এটাও দেখিবলৈ নোহোৱা হ'ল। কিন্তু তাৰ হুদিন পিচত—যিহে গোন্ধ! ঘোঁৱা চাঙত, চোবচাঙত—সকলোতে। গোন্ধটো মনত পৰাৰ লগে লগে মাহিন্দ্রীৰ ওকালি অহা যেন লাগিল। লগতে টাট কৰে মনত পৰিল আৰু এটা

কথা—বোৱাবী কালব। তাই ন-ছোৱালী হিচাপে সজলৈ গৈছিল শাহুৱেকৰ লগত। লগত যোৱা মুনিহ মাহুহবোৰে গোঁসাঁইক সেৱা কৰিছে চ'ৰাৰ ভিতৰলৈ গৈ। তিবোতা মাহুহবোৰ বহিছে বাহিবত। সাধাৰণ মাহুহবোৰ খেনো কলপাতত, খেনো মাটিত বহিছে। শাহুৱেক আৰু তাইক বহিবলৈ দিয়া হৈছে ছখন কুঁহিলা কঠ। বীতি অমুসৰি কপ এটকি, খনিয়া, গোমোচা আৰু গুৱাপাণেৰে সিহঁতে গোঁসাঁইক সেৱা কৰিলে বাহিবৰ পৰাই। সিহঁতলৈ নিৰ্মালি লৈ আহিছিলে পাচনি এটাই। আঁচল পাতি নিৰ্মালিখিনি দাবৰ পৰতেই হঠাৎ তাইৰ নাকত লাগিছিলহি এটা গোন্ধ। সেই গেলা নিগনিৰ গোন্ধৰ দৰেই। ওৰণি তলেৰে তাই দেখা পাইছিল— পাচনিজনৰ ভৰিত কিবা দেগদেগীয়া যা। তাইৰ মনটো অশুচি অশুচি যেন লাগিছিল। এতিয়া তাইৰ মনত খেলালে সকলো অশুভ। তাইৰ জীৱনৰ সকলোতেই কেৱল অমঙ্গলৰ চিন। গোঁসাঁইৰ নিৰ্মালিখিনিও তাইৰ ওচৰলৈ আহিছিল অপবিত্ৰতাৰ গোন্ধ লৈ। তাইৰ মনত পৰিল গোঁসাঁই ঘৰত দিয়া চাকি ছগছলৈ। তাই কাষতে শুই থকা জীয়েকলৈ চালে : এইৰ গাত বাখৰৰ উপৰি পুকৰ আৰু ভোগাইৰ উপৰি পুকৰৰ তেজ, তাইৰ আৰু ভোগাইৰ। স্নমলাতেই আছে তাই আৰু ভোগাই। এদিন মৰ্হ এটাই তাইৰ গাৰ পৰা উৰি গৈ ভোগাইৰ তেজ খাইছিল। ছয়োৰে তেজ খাই মহটো বঙা হৈ জিলিকি উঠিছিল। ভোগায়ে মহটো মাৰি পেলাইছিল। তাইৰ আৰু ভোগাইৰ তেজ মিহলি হৈছিল সেই মহটোত।

হঠাৎ স্নমলাজনীৰ ঠাইত তাই যেন দেখা পালে এটা বিবাট তেজৰ চেকা। তাই চকু ছুটা মুদি দিলে। স্নমলাই টোপনিতে উচু-পিছে নেকি ? তাই চকু মেলি চালে। নাই, শুইছে। শুই আছে।

মাহিলী লাহেঁকৈ উঠিল। চুকত পিতলৰ গছাটোত চাকিটোৰ শলিতাডাল বঢ়াই দি তাই ছৱাবৰ শলখাডাল খুলিলে। বাহিবত জোনাক। গছৰ ছাঁবোৰ চুটি চুটি। কেৱল গছৰ ডলতে আছে।

বাঁহৰ চিলিঙিৰ মাজেৰে তাই দেখিলে টোলৰ বাটচ'ৰাত নাহৰ গুটিব আৰিয়া জ্বলাই ছুটা উৰীয়া লাঠিয়াল শুই আছে। দিন-কাল বেয়া পৰিছে দেখি ভোগায়ে এই ব্যৱস্থা কৰিছে। সাধাৰণতে সিহঁত সাঁবেই থাকে। সিহঁতৰ মাত-কথাবোৰ শুনিলে কিবা পুৰণি পদপুৰি পঢ়া যেন লাগে। আজি ছাগৈ সিহঁত বাঘচোঙলৈ গৈছিল। এতিয়া ভাগৰত শুইছে। জ্ঞানাক যদিও অভ্যাসতে আৰিয়াকেইটা জ্বলাইছে। আকৌ ঘূৰি ভিতৰ চোতাললৈ আহি মাহিন্দী গোসাঁই-ঘৰ পালেহি। গোসাঁই ঘৰৰ জাপখন মেলি তাই দেখিলে—ছুটা, ছুটা মাখোন চাকি জ্বলি আছে। সেই সদায় দিয়া কপৰটো, আৰু এটা মাটিৰ। তাইৰ মূৰটোৰ ভিতৰত কি হ'ল তাই ক'ব নোৱাৰিলে। কোনোমতে ছুৱাৰৰ বাৰডালত ধৰিহে তাই নপৰাকৈ থাকিল। মুছাঁ কিয়, তাই এই মুহূৰ্ততে মৰি যোৱাহে উচিত আছিল। কিন্তু তাই এতিয়াও সজ্ঞানে আছে। তাইৰ মনত পৰিছে স্মলালৈ। বৰঘৰত অকলে শুই থকা স্মলালৈ। যদি সাৰ পাই উঠি চিঞৰ-বাখৰ লগায়। বান্দী-বেটীবোৰ যদি সাৰ পাই উঠে। তাই কোবাকুৰিকৈ গৈ বৰ-ঘৰত সোমাল। স্মলাই সাৰ পাইছিল। বিছনা সলনি হোৱা বাবে তাইৰ ভাল টোপনি অহা নাছিল। মাক অহা দেখি তাই ক'লে,

“কলৈ গৈছিলি, বৌ?”

“নাই, দেউতাৰ আহিছেনে নাই চাইছিলোঁ।”

“মোৰ ভয় লাগিছিল বৌ, আহ শুই থাকহি।...পিতাদেউটো যে ক'লৈ যায়...বাঘটোনো আনিব নেপায়নে এতিয়ালৈকে।” মাহিন্দীয়ে স্মলাক সাবটি ধৰি শুবৰ চেষ্টা কৰিলে। কিন্তু ক'ত শুব পাবে!...কোনটো চাকি বাক জুমাল? ভোগাই কিয় বাক এতিয়ালৈকে অহা নাই? নাই নাই, তাই আৰু শুব নোৱাৰে। নোৱাৰে। ক'ৰবাত জ্বলি এটাই মাতিছে। জ্বলিব মাতটো যেন গুলি খুলি তাইৰ মগজটোৰ ভিতৰলৈ সোমাই গৈছে—সোমাই গৈছে—বমাই স্মতাৰৰ ভোমডালৰ দৰে...

“তহঁতে গা-পা ধুই বাঘটো মোৰ ঠোললৈ লৈ যাবিহঁক। ওহঁো, নেলাগে দে। চালখন চেলাই খাবনি সানি থ’লেই হ’ব...” এই দিহা দি ভোগাই ঘোঁৰাত উঠিল। লাহে লাহে ঘোঁৰাটো আগ বাঢ়িল। খুলিয়বি বাটত ঘোঁৰাটো আক তেওঁৰ ছাঁটো পৰিছে। ছয়োটা ছাঁ একেলগে দেখি কিবা এটা অদ্ভুত জন্তুৰ ছাঁ যেন লাগিল তেওঁৰ। হুখন হাত, চাৰিখন ভৰি, ছটা মূৰ—যেন অদ্ভুত এটা দৈত্য।...

...বাখৰ তেনেহ’লে গ’ল। ইমানবোৰ মানুহৰ বেছ পাৰ হৈ পলোৱা অসম্ভৱ। কিন্তু বাখৰৰ ল’ৰা-তিবোতা? মানুহবোৰে লুহিত-লপংহঁতৰ বা কি কবিলে? সুমলালৈ মনত পৰি তেওঁৰ মনলৈ এটা আতঙ্কৰ ভাব আহিল। সুমলাৰ সমনীয়া লগৰীয়া সিহঁত। তেওঁ বাখৰৰ ঠাইত এবাৰ নিজক থৈ চালে। মানুহবোৰে যেন তেওঁক বেচি ধৰিছে। তেওঁৰ চকুৰ আগতে সুমলাক টানি চোঁচোৰাই লৈ গৈছে... ওহঁো, কিয় হ’ব? তেওঁ মূৰটো জোকাৰি ভাবটো মনৰ পৰা নাইকিয়া কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। তেওঁতো বাখৰ নহয়। বৰাৰ পুতেক বৰাক খিতাপ লাগে, খিতাপ! বাখকচোন এতিয়া ভাক ভাব হিলৈয়ে বা সলাল গোহাঁয়ে!

আলি-কেকুৰিত গৈ ঘোঁৰাটো ভাব স্বাভাৱিক বাটেৰে আগ বাঢ়িব খুজিছিল, মিকিবহাটলৈ। সোমায়ৈ লেকামডাল টানি সোণাৰি গাঁৱৰ কালে ঘূৰাই দিলে। ঘোঁৰা গৈ সনাতন সোণাৰিৰ ঘৰৰ মুখত ব’লগৈ। ভোগায়ৈ সোণাৰিক জগালে। ধৰমবকৈ উঠি কঁপি কঁপি সোণাৰি ওলাই আহিল। কিবা জগৰ লগালে হ’বলা বেচেৰাই! নহ’লেনো বাতিখন দেউতা আহি...

“গৰখাল জোৰ সনাতন। হেঁ, ইয়াৰ বাখৰকেইটা খাজি দে।

এইবুলি মুঠিটেমাৰ পৰা আঙঠিটো উলিয়াই দি আকৌ ক'লে, “আছে
নহয় বাখৰকেইটা? নে বেচিলি ক'ববাত? মাকৰ কাণৰ
সোণখোৱা সোণাৰি, কি ঠিক আছে তহঁতৰ?” ভোগাইৰ ভাল
মুখে কথা কোৱাৰ প্ৰয়োজন শেষ হৈছে আকৌ।

“ভাল কৈছে দেউতা, আইৰ কাণৰ খালোঁ বুলি আইদেউৰ
হাতৰো চাবলৈ মোৰ কিবা কলিজা ছটানে?” আঙঠিটো শালত
ফুৰাই ফুৰাই সনাতনে ক'লে।

“বাক হৈছে। সোনকাল কব এতিয়া।”

সনাতনে জপাৰ পৰা কাঠৰ টেমা এটা উলিয়ালে। তাৰ পৰা
উলিয়ালে সক টোপোলা এটা। টোপোলাত বাখৰ। জুপি জুপি
সি এটা এটাকৈ বাখৰবোৰ খাজিবলৈ যত্ন কৰিলে। এবাৰ একওৱা
বাখৰ খজা টান।

“দেউতা, বন্দীয়ে কাইলৈ পুৱাতে নি ভেটিমগৈ। পাত সোণেৰে
খাজিলেহে হ'ব।”

“ওহোঁ নহয়, এতিয়াই, এই মুহূৰ্ততে।”

নিকপায় হৈ সনাতনে কাম আৰম্ভ কৰিলে। ভোগাইক বহিবলৈ
ক'বলৈকো তাৰ সাহস নাই। অথচ ভোগাই গুচবতে ধিয় হৈ ধকা
বাবে অতি সষ্টম হৈ কাম কৰিবলৈ ষাৰ্ত্ততে তাৰ হাতৰ পৰা
বাখৰবোৰ সৰি সৰি পৰে।

ভোগায়ে একদৃষ্টিৰে বাখৰবোৰৰ কালে চাই আছে। সক
হাতুৰিটোৰ ঠুকঠুকনি, জুই চুঙিটোৰ দীঘল ফু, পোবা লা-ৰ গোন্ধ
—আক সেই—বঙা বঙা বাখৰকেইটা। চাই থাকোঁতে সি দেখিলে
বাখৰবোৰ যেন পনীয়া জুলীয়া হৈ গৈছে। সনাতনৰ আঙুলিৰ মাজেৰে
যেন টোপাটোপে বৈ আহিছে। “সেইখনতো সনাতন সোণাৰিৰ
হাত নহয়—সেইখন মাহিঙ্গীৰ হাত!

“দেউতা”

সনাতনৰ মাতত ভোগাইৰ চমক ভাগিল।

“হ’ল দেউতা।”

সোণাৰিৰ হাতৰ পৰা আঙঠিটো লৈ ভোগাই আহিল। আহোঁতে কৈ আহিল সি যেন ছদ্দিনমান পিচত গৈ বাকীখিনি গহনাক বাখৰবোৰো লগাই দিয়েগৈ আৰু তাক লগা ধানখিনিও লৈ আহেগৈ। এৰী তেলৰ টেকেলি দুটাও আনিব পাৰে।

আঙঠিটো লৈ ভোগাই লাহে লাহে ঘৰৰ ফালে আগ বাঢ়িল। ধূলিয়ৰি বাটত ঘোঁৰাৰ খুৰাৰ খপ খপ শব্দৰ বাহিৰে আন শব্দ নাই তেতিয়া জ্ঞান লহিয়াইছে। পশ্চিম আকাশত গৈ জ্ঞানটোৱে অলপ বঙা বোগ সানি ভোগাইলৈ যেন ভুমুকি মাৰি চাইছে মৰা মদাৰৰ শুকান ডাল এটাৰ মাজেদি। এইডাল মদাৰত আৰু ফুল মুফুলে। কাঁইটবোৰ আছে হয়—কিন্তু সিহঁতৰ আৰু সাৰ্থকতা কি? সিহঁতে বন্ধা কৰিবলৈ ফুল যে আৰু মুফুলে। তাত যে আৰু কুঁহিপাত নোলায়, আৰু যে কলি নেপেলায়।

তাৰ মনটো কিবা হতাশ হতাশ লাগিল। বাখৰ যদি গ’ল— তাৰো চোন জীৱনৰ এটা ডাঙৰ উত্তেজনা, ডাঙৰ অৰ্থ নাইকিয়া হ’ল। শব্দ নোহোৱাকৈ জীয়াই থকাত আনন্দ নাই, উত্তেজনা নাই, অৰ্থও নাই...

কিন্তু, সি জানো কামটো ঠিক কৰিলে। তাৰ নিজৰ জ্ঞেঠেৰীয়েকক—মাহিঙ্গীৰ ককায়েকক—সুমলাৰ মোমায়েকক সি হত্যা কৰালে— কেৱলমাত্ৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে। তাৰ এই প্ৰতিষ্ঠা জানো চিৰকাল থাকিব? ...মাহিঙ্গীৰ মুখলৈ সি আৰু কেনেকৈ চাব? মানুহবোৰে হয়তো বাখৰৰ লগতে লুহিত-লপংহঁতকো শেষ কৰি দিছে। সিহঁতক সুমলাই বিচাৰিলে সি কি ক’ব? তাৰ মন গ’ল—সি যেন এতিয়াও গৈ আকৌ মানুহবোৰক ওভতাই আনিব। অন্তত: সুমলাইতৰ পুৰুষত যেন এই নিবৰ্থক বিয়লাখিয়লিবোৰ আৰু নাথাকে। ...কিন্তু পলম হৈ গ’ল। তাৰ আৰু সাহস নাই সেই মানুহবোৰৰ কাষ চাপিবলৈ। এতিয়া সি সিহঁতৰ কাষ চাপিলে

প্ৰমাণ হৈ যাব যে সিও সিহঁতৰ লগত জড়িত। এতিয়ালৈকে সি বে
ঘটনাটোৰ লগত পোনপটীয়াকৈ জড়িত বজাঘৰত তাৰ কোনো প্ৰমাণ
নাই। এতিয়া সি গ'লে হ'ব। সি নিৰুপায়। বাখৰক সি আক
ৰ্শ্যৰ নোৱাৰে—আনকি লপং লুহিতকো। ভগা সূতুলি এটা হাতত
লৈ বজাবলৈ বৃথা চেষ্টা কৰা ল'ৰা এটাৰ দৰেই তাৰ মনটো হতাশাবে
ভৰি পৰিল। সি নিৰুপায়, নিৰুপায়।

বাখৰক যিবোৰ দোষত দোষী কৰি সি আজি বাইজক উদ্ভেজিত
কৰিলে, সেই একেবোৰ দোষেই জানো কম বেচি পৰিমাণে তাৰ
নিজৰ গা-তো নাই? সূতাৰ গাঁৱৰ বান্দী কেইজনীৰ প্ৰতি তাৰ
ব্যৱহাৰ গৃহস্থ-সুলভ নে? কেওঁট গাৱঁত দুই-চাৰিটা ল'ৰা-ছোৱালীৰ
গাত তাৰ তেজ নাই নে?

টেপু বছৰা কেনেকৈ নাইকিয়া হৈছিল?

কিন্তু সিহঁত বিষয়া, সিহঁত ডাঙৰ মানুহ। এইবোৰ দোষ সিহঁতৰ
নেৰাকি কাৰ থাকিব। বাখৰ আক্ৰোহী, সি জানিবা নহয়। বাখৰ
নতুন—সিহঁতি পুৰণি। বাখৰৰ দৰে সি বল দেখুৱাব নালাগে—
একোটা ইংগিতেই যথেষ্ট। আক, বাখৰৰ আছিল ধন—সি চিনি
পাইছিল ধন। মানুহক সি চিনা নাছিল। মাটিক সি হেয় জ্ঞান
কৰিছিল—সি ভাবিছিল তাক ধনে ভাবিব। ধনেৰে কিনা হিলৈয়ে
তাক বন্ধা কৰিব। মাটি আক মানুহৰ মহিমা সি বৃদ্ধি পোৱা
নাছিল। মানুহতকৈ ডাঙৰ অস্ত্ৰ আক একো নাই—বাখৰে সেইটো
জনা নাছিল।

আক এটা কথা ভাবি সি সাস্থনা ল'লে, সি যদি বাখৰক উচ্ছেদ
নকৰিলেহেঁতেন, হয়তো, হয়তো কিয় নিশ্চয়েই বাখৰেই চেষ্টা কৰিলে-
হেঁতেন মাহিল্লীক বাঁৰী কৰাব। বাখৰৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ বাটত সিহঁতেই
জানো হেঙাৰ নাছিল? আঠদিনৰ বাবে বকৱা হৈ সি যদি প্ৰজাৰ
ওপৰত অত্যাচাৰৰ মাত্ৰা বঢ়াই নিদিলেহেঁতেন, তেতিয়া হ'লে সিও
বকৱা হৈ থাকিব পাবিলেহেঁতেন। তাৰ মনত পৰিল বাপেখৰ

কটকীৰ খৰিকাব সাধবটো। বাণেশ্বৰ কটকীয়ে ছুডাল খৰিকা লয়, এডাল দীঘল আনডাল চুটি। চুটিডাল দীঘল কৰি দিব লাগে। সিহঁতে কোনেও নোৱাৰিলে। তেতিয়া কটকীয়ে দীঘল খৰিকা-ডালৰ এছোৱা ভাঙি ইডালতকৈ চুটি কৰি দি কয়, “চোৱা এতিয়া সিডাল ডাঙৰ হ’লনে নাই?” বাথবো আছিল ঠিক তেনে। ভোগাইক সৰু কৰিব নোৱাৰিলে সি ডাঙৰ হ’ব নোৱাৰিব— এইটোৱেই আছিল তাৰ বিশ্বাস !

নাই, ভোগায়ে ভাবিলে, সি যি কৰিছে বাধ্য হৈছে কৰিছে। জীয়াই থাকিবলৈ হ’লে মাৰিবই লাগিব। মাৰিবই লাগিব। কাঁড়ী পাইকে মাৰে, তেজ চিটিকি পৰে। নিজৰ গাত চেকা লাগে। বিষয়াই মাৰিলে তেজৰ চেকা নিজৰ গাত নেলাগে, নিলগে নিলগে শেষ হয়।

কথাষাৰ ভবাৰ লগে লগে তাৰ গাটো শিয়ৰি উঠিল। এই যে সাধাৰণ মানুহবোৰ—যিবোৰৰ গাত সি আজি তেজৰ চেকা সানি দিলে, যিবোৰৰ অন্ধ শক্তিক ব্যৱহাৰ কৰিলে তাৰ নিজৰ স্বাৰ্থৰ কাৰণে—সেইবোৰ জানো চিৰকাল অন্ধ হৈ থাকিব? এদিন জানো সিহঁতে সিহঁতৰ মূল্য বুজি নাপাব। সেই শক্তিৰ অন্ধতা জানো এদিন লোপ নাপাব। ইহঁতে যদি নিজক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব পৰা হয়—তেতিয়া সিহঁতৰ চকুত জানো ভোগাই বাথব সকলো একে হৈ নাযাব। কল্পনাতেই তাৰ গা শিয়ৰি উঠিল। ফাৰ্চীপঢ়া হাজৰিকাৰ সাধুটো মনত পৰিল—বজা প্ৰজা একে বস্তু। প্ৰজা কেতিয়াবা যদি বজা হয়, সিহঁত বিষয়াবোৰৰ—এই ভাল মানুহবোৰৰ কি হ’ব !

ঘোঁৰা আহি টোলৰ মুখত ব’লহি। উৰীয়া লাঠিয়াল ছটা শুই আছে। ভোগায়ে চাবুকডালেৰে সাৰোঁপ কৰে বতাহতে কোব এটা মাৰিলে। সিহঁত খকুমকুকৈ সাব পালে।

“আমি শোৱা নাই, ডেউতা।”

ঘোঁৰাটো সিহঁতৰ হাতত দি ভোগাই টোলৰ ভিতৰ সোমাল।

বঘবৰ পানীপোতাতে পানী লোটা আৰু গামোচা আছিল। তাৰে হাত-মুখ ধুই ল'লে। বঘবৰ ছৱাৰ কানি-ছৱৰি হৈ থকা দেখি ভোগাই সোমাই গ'ল। সুমলা সাৰে আছিল।

“পিতাদেউ আহিলি ? বাঘ ?”

মুখত আঙুলি দি মনে মনে থাকিবলৈ ইংগিত কৰি ভোগায়ে সুমলাক দাঙি ললে। ওচৰতে মাহিঙ্গী শুই আছে। হাতত থকা আঙঠিটো মাহিঙ্গীৰ হাতত পিন্ধাই দিব খুজি ভোগাই বৈ গ'ল। তাৰ পিচত গাৰুৰ তলত আঙঠিটো থৈ লাহেকৈ ওলাই আহিল।

খকমককৈ সাৰ পাই মাহিঙ্গীয়ে দেখিলে কাষত সুমলা নাই। তেতিয়া পুৱাৰ পোহৰ বাৰজলঙাইদি আহি এবীতেলৰ চাৰুৰ পোহৰ মোলান কৰি আনিছে। সুমলা নাই। ঘৰৰ চুকত থকা হাঁইতলীয়া জপাকেইটাৰ ফালে চালে : কেতিয়াবা সুমলাই তাতে উমলি থাকে। সুমলা নাই। তাই ঘৰকৈ উঠি ছৱাৰখন চালে। ডাং দিয়া নাই, এনেয়ে জপাই ধোৱা আছে। তাই গৌঁসাই ঘৰৰ পৰা আহোঁতে ল'ৰালৰিতে ডাং দিবলৈ পাহৰি গৈছিল ছাগৈ। কিন্তু সুমলা কলৈ গ'ল ? তাই ছৱাৰখন মেলি ওলাই আহিল। ভোগাইৰ শোৱনি কোঠাৰ ছৱাৰখনো কানি ছৱৰি হৈ আছিল। বুকুৰ ধপ-ধপনি বাঢ়ি আহিল মাহিঙ্গীৰ। তাই কোনোমতে গৈ ছৱাৰখন মেলি দিলে। ভোগাই শুই আছে। ভোগাইক সাৰটি ধৰি শুই আছে সুমলা। ভোগাইৰ টোপনি গৈছিল নে নাই তাই ক'ব নোৱাৰিলে ; কাৰণ, ভোগাই বেবমুৱাই হৈ আছিল।

ভোগাই তাৰ মানে বাতিয়েই আহিল আৰু মেলা ছৱাৰ দেখি সুমলাক লৈ আহি শুই থাকিল। স্বস্তিৰ নিখাস এটা পেলাই মাহিঙ্গী আকৌ উভতি আহিল নিজৰ কোঠালৈ। ল'ৰালৰিকৈ শোৱা-পাটিৰ পৰা উঠি আহোঁতে গাৰুটো মাটিত পৰিছিল। তুলি ধৰিলে গৈ বিচনাতে দেখা পালে—সপোন নে সচিৎ বাক ?—সেই আঙঠিটো। গুলপীয়া বাধববোৰ জলঙাইদি পৰা বেলিৰ পোহৰত জিকমিকাই উঠিছে। বাধব। তাইৰ আঙঠিত আকৌ বাধব। কেনেকৈ ?

তাইৰ কাণত বি-বি কৰে বাজি উঠিল ভোগাইৰ কথা
 এবাৰ...“সেই এটা বাখৰ থাকে মানে মোৰ ঘৰত আৰু বাখৰ
 নোসোমায়...”

এক মুহূৰ্ততে সকলো কথা পৰিষ্কাৰ হৈ আকৌ সকলোবোৰ
 ধূলি-কুঁৱলী হৈ গ’ল। এতিয়াও তাই আশা কৰিলে সেইটো যেন
 আঙঠিটো নহয়—সেইটো মায়া, ছায়াবাজী। তাই চুবলৈ গ’লেই
 আকৌ নাইকিয়া হৈ যাব। তাই ভয়ে ভয়ে হাত মেলিলে। চোঁচা
 সোণৰ নিমজ্জ স্পৰ্শত তাই জিকাৰ খাই উঠিল.....সাপ সাপ।
 তাইৰ আঙঠিত বাখৰ। সাপৰ শিৰত মাণিক। বাখৰ আৰু নাই।
 বাখৰৰ কলিজাটো তিববিবাই আছেহি সাপৰ মূৰৰ মণিত। তাইৰ
 ডিঙিৰ পৰা ওলাল এটা অৰ্থহীন বিকট শব্দ—যাৰ নাম নিঃসহায়
 আৰ্তনাদ।

নিমিষতে বান্দীবেটীৰে ঘৰ ভৰি পৰিল। ভোগাই উঠি আহিল।
 বান্দীবেটীবোৰে কোঢ়াল লগাইছে। সুমলাই উঠি আহি এবাৰ
 চালপীৰাৰ কাষত পৰিথকা মাকলৈ, এবাৰ দেউতাকলৈ আৰু
 একোবাৰ মানুহবোৰলৈ চাইছে। সকলোৱে ডাং-কোলাকৈ মাহিন্দ্রীক
 চালপীৰাত গুৱাই দিলে। পিতিকি বায়ে চকুত পানী মাৰিবলৈ
 ধৰিলে। মাটিত পৰি থকা আঙঠিটো তুলি বহুঁমচৰীয়াই ভোগাইৰ
 হাতত দিলে। ভোগায়ে বহুঁমচৰীয়াক ক’লে,

“যা, বাণেশ্বৰ কবিবাজক খবৰ দে গৈ।”

বাণেশ্বৰ কবিবাজে আহি মহানীলকণ্ঠ একাল মাৰি থ্ৰালে।

“আকনো কি ক’ম বোপাই,” আইতাৰ মাতত মই আকৌ
 আৰ্তমানলৈ ঘূৰি আহিলোঁ, “মাহিন্দ্রী সেই শোৱাতে গ’ল।”

“তাৰ পিচত, আইতা, তাৰ পিচত”, মই স্মৃষ্ণিলোঁ।

কি কাৰণত, কিহৰ বাবে আজি ভোগাই বাখৰৰ কাহিনী ওলাল—
 সেইটো মই পাহৰিয়েই গৈছিলোঁ। হুশ বহুৰ আগৰ খুঁটি-নাটিবোৰত

মই যেন তেনেই বুৰি গৈছিলোঁ। হয়তো আইতাও। কিন্তু নাই, আইতা হেবোৱা নাছিল। নিজৰ সাধুত নিজে মুগ্ধ হোৱা দিন আইতাৰ নাই। কাৰণ, আইতাই কলে,

“মাহিষ্ঠ্ৰীৰ কথা ভাবিয়েই মই নমিতাক বোৱাবী কৰিব খোজা নাই বোপাই। ভোগাই বৰুৱাৰ শাওপাত কিজানি গুহঁতৰ গাৰ পৰা যোৱা নায়েই। আকৌ জানোচা সিহঁতৰ...”

“আইতা, সেই বাজভগনৰ দিন আৰু এতিয়া নাই নহয়। নমিতাৰ দেউতাক ককায়েকৰ লগত তেনে কোনো কাজিয়া হোৱাবো ভয় নাই। দিন সলনি হ’ল, আইতা।” মুই কলোঁ।

“ওহেঁ বোপাই, দিন সলনি হৈছে, ধৰণ সলনি হৈছে, কিন্তু মন সলনি হোৱা নাই মানুহৰ। এতিয়াও শত্ৰুতা আছে, অবিয়াঅবি আছে। কেৱল এতিয়াৰ দিনত সহজে ‘জ্ঞান’ মাৰিব নোৱাৰি ‘মান’কে মাৰিব খোজে। মামলা-মোকদ্দমা তৰি কষ্ট দিয়ে, কষ্ট খায়। ছল-চাতুৰী কৰি ঠগে, ঠগ খায়। সকলো একেই আছে বোপাই।”

এতিয়াৰ ভদ্ৰ সমাজত আইতাৰ সত্য মুই কৰিব নোৱাৰি। আইতাই নিজৰ ভাষাবে এতিয়াৰ চৰিত্ৰ নিধনৰ কথা ক’ব খুজিছে। হয়তো বুজাব খুজিছে এতিয়াৰ ভোগাই বাখৰবোৰ দৈহিক হত্যাৰ লিপ্ত নহব পাৰে, কিন্তু আত্ম-প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে চৰিত্ৰ নিধন কৰে। এৰা, এতিয়াৰ ছজন বাজনৈতিক নেতাই অথবা যি কোনো সামাজিক প্ৰতিযোগীয়ে আত্ম-প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে যেনে আচৰণ কৰে, ভোগাইহঁতেও তাকেই কৰিছিল। মাত্ৰ সময়ৰ লগত খাপ খোৱাকৈ সিহঁতৰ প্ৰকাশ-ভঙ্গী আছিল উগ্ৰ আৰু আজিৰ তুলনাত স্থূল। এতিয়াও জানো নেতাবিলাকে সাধাৰণ মানুহৰ জীৱন লৈ হেতালি নেখেলে ?

“মিনা কবোৱা গহনাৰ কথা যে কৈছিলোঁ...”, আইতাৰ মাতে মোৰ সামাজিক চিন্তাৰ আবেগ উচ্ছ্বাসময় চিন্তাৰ আঁত হেৰুৱাই দিলে। বাখৰৰ ঘটনাটোৰ পিচৰে পৰা বহুদিনলৈকে হেনো আমাৰ

পৰিয়ালত বাখৰ খটোৱা গহনা কোনেও নিপিন্ধিছিল। প্ৰথমে উকা গহনাকে পিন্ধিছিল। পিচলৈ ঢাকালীয়া সোণাবীৰ হতুৱাই মিনা কবোৱা গহনাৰ চল হ'ল। মগলু সোণাবীয়ে কৰা ফোপোলো সোনৰ নস্কাকটা গহনাও চলিছিল। পিচলৈ অৱশ্যে সেইবোৰ কথা পাহৰিলে। কেৱল এটা নিয়মৰ দৰে মিনা কবোৱা গহনাৰ ব্যৱহাৰ প্ৰচলন বেচি হ'ল।

এই গহনা গাঠৰিৰ কথাবোৰ শুনি মোৰ কি লাভ? কিন্তু মোৰ ভাবি আচৰিত লাগিল এই খুঁটি-নাটিবোৰত লুকাই থকা অতীতৰ কাহিনীবোৰৰ কথা ভাবি। আইতাৰ কথাত মই এটা খুঁত দেখা পালোঁ। বাখৰ যদি মৰিলেই, নমিতাইত ?

“তই কি ভাবিছ মই বুজিছোঁ বৰমইনা। এইবোৰ মৰি যোৱা দিনৰ কথা ইয়াতেই শেষ কৰিম বুলি ভাবিছিলোঁ। পিচে শেষ নহব যেন পাওঁ। তইতৰ বহুত খু-ছৱনি বৈ যাব। ক'ম দে এদিন। তই এতিয়া হেমন্তক বুজাই কবি—সি যেন আক এজনী মাহিন্দী তইতৰ ঘৰত মুসুমুৱায়।” কথাখিনি কৈ কৈ আইতাই হঠাৎ কান্দি দিলে। ইমান পৰ আইতাৰ বুৰঞ্জীৰ পুথিৰ দৰে নিৰ্বিকাৰ ভাৱে কথাবোৰ কৈ গৈছিল। এতিয়া হঠাৎ কান্দি দিলে অসহায় শিশু এটিৰ দৰে।

মাহিন্দীৰ কথাতে দেখোন আইতাৰ দুখ বেছি।

আইতাও যে মাহিন্দীৰ দৰে বোৱাবীহে।

মই আইতাৰ হাত দুখন খামুচি ধৰিলোঁ।

আইতাৰ কোঠালিৰ পৰা যেতিয়া মই ওলাই আহোঁ তেতিয়া বাহিৰত কাহিলি কাহিলি পোহৰ। পূব আকাশত ভোটা-তৰাটো জ্বলি আছে। বাহিৰ ওলোৱাৰ লগে লগে মোৰ মুখত লাগিলহি পুৱাৰ চোঁচা বতাহজ্বাক। মই যেন বৰ ডাঙৰ নৰীয়াত পৰি আছিলোঁ ইমান পৰ। ইমান পৰ অতীতৰ সেই ছবস্ত সময়ৰ মাজত মোৰ উশাহ যেন বন্ধ হৈ গৈছিল। ভোগাই, বাখৰৰ উপৰিও বগা চাপলিৰে ভৰা মুকুন্দ কুমাৰ, মেদেউ কুমাৰনী, টেপু বহুৱা, কলামণি—ইহঁতৰ

বুধবোৰ মোৰ চকুৰ আগত ভাহি উঠিল। জাঙৰ মানুহৰ খিয়ালৰ জুইত ইহঁতবোৰ জানো জাহ গ'ল ?

আক, আইতা। আইতাৰ মনটো যে অতীততেই বাস কৰে। সেইবাবেই হয়তো ভোগাই বকুৱাৰ কাৰ্য্যৰ প্ৰতিফলৰ আশংকাত আইতাৰ মনত চিন্তাৰ জ্বাল। আইতাৰ মনত মিনা কবোৱা গহনাৰ দৰেই সত্য এই অভিশাপৰ আশংকা। আইতাইঁত সেই শ্ৰেণীৰ মানুহ, যিবোৰে বিশ্বাস কৰে অতীতত। বৰ্তমানৰ বহুশু ভেদ কৰিবৰ বাবে তেওঁলোকৰ একমাত্ৰ অস্ত্ৰ হ'ল অতীত। অতীতৰ পোহৰ নপৰিলে তেওঁলোকে বৰ্তমানক চিনি নাপায়। বৰ্তমানত তেওঁলোকে দেখে পূৰ্বপুৰুষৰ দীঘল ছাঁ। বৰ্তমানৰ সকলো ছাবীকাঠি যেন অতীততেই, পূৰ্বপুৰুষৰ মাজতেই আছে। এই আইতা-মনৰেই আধুনিক বৈজ্ঞানিক ৰূপ ক'বাত ক'বাত দেখিছোঁ—যি বোৰে সমাজতন্ত্ৰৰ চৰ্চা কৰে নৃতন্ত্ৰৰ আলমত—racial memoryৰ মাহাত্ম্যত যিবোৰ মুগ্ধ, ভীত ; উৎফুল্ল, শংকিত।

পূৰ্বপুৰুষে আক কিমান দিব ? আইতাক কি দিলে ? দিলে কেৱল গোঁৱৰ, দিলে কেৱল শংকা। এই শ্ৰেণীৰ আক এচাম মানুহে পূৰ্বপুৰুষত বা দৈহিক, সামাজিক অতীতত আশ্ৰয় বিচাৰি নাপায়। তেওঁলোক আক আন এক প্ৰকাৰ অতীতলৈ যাত্ৰা কৰে—আত্মাৰ অতীত, চেতনাৰ অতীত। তেওঁলোকে ভাবে পূৰ্বজন্মৰ কথা, জন্মান্তৰৰ কথা। পূৰ্বজন্মৰ পাপ, প্ৰাক্তন—এনে এটা অমোঘ সাস্ত্ৰনাৰে বহুতে জানো নিজৰ ভাগ্য, নিজৰ কৰ্মক হত্যা নকৰে ? শংকা, শংকা। কেৱল এটা ভয়ৰ মাজতেই আমি সকলোবোৰ জীয়াই আছোঁ নেকি ?

হেমন্তই আজি যদি নমিতাক বিয়া কৰায়, আক, ঈশ্বৰে নকৰক—যদি সিহঁতৰ জীৱনলৈ কিবা বিপৰ্যয় নামি আহে—তেতিয়া ভোগায়ে এৰি থৈ যোৱা শাওপাতৰ ফল বুলি কলে আইতাক কেইজনে দোষ দিব ? ভয়, ভয় ! কিজানি হেমন্তইতৰ মনলৈকো তেনে এটা ছাঁ

আনি দিব। কিন্তু, ভোগাই মাহিন্দ্রীৰ জীৱনৰ বি বাতনা—তাব
বাবে দায়ী কোন ? সমাজতাত্ত্বিকে কি ক'ব ?

গণকে ? আইতাই ? ধৰ্মগুৰুৱে ?

সুবিধাৰ ভিত্তিত পতা বিয়াৰ ব্যৰ্থতা।

জন্ম কুণ্ডলীত সপ্তমত পাপগ্ৰহ।

পূৰ্বপুৰুষৰ অভিশাপ।

পূৰ্বজন্মৰ কৰ্মফল।

দিনৰ পোহৰ বাঢ়ি অহাৰ লগে লগে যোৱা বাতিৰ কাহিনীটো
মোৰ এটা ছুঃস্বপ্নৰ দৰে লাগিল। এই অতীতৰ আমি হাত সাৰিব
লাগিব। যি ধাৰণাত মুকুন্দ কুমাৰৰ জীৱন অৰ্থহীন হৈ গৈছিল—সি
জানো আজি ভ্ৰাস্ত্ৰ বুলি প্ৰমাণিত হোৱা নাই ? Leucoderma সোঁচৰা
ব্যাদি নহয়, মাৰাণ্ৰকো নহয়। এনেকৈয়ে অতীতৰ বহুতো ধাৰণা ক্ৰমে
নাইকিয়া হৈ যাব। কোনবোৰ যাব বাক ? আইতাৰ অমতে হ'লেও
হেমন্তই নমিতাক বিয়া কৰাওক। হেৰাই যোৱা অতীত এটাৰ ভয়ত
সিহঁতে নিজৰ পৰা পলাই যাবনে ? মৰি যোৱা অতীতকৈ জীয়াই
থাকিব খোজা ভবিষ্যতটো বেছি ডাঙৰ, বেছি প্ৰয়োজনীয়। কিন্তু,
অতীতক চিডি পেলাম নে অতীতকো আমাৰ লগতে আগবঢ়াই লৈ
যাম আমাৰ বাটেদি। হেমন্ত আৰু নমিতাই বাখৰ আৰু ভোগাইক
কৈ দিয়ক, সিহঁতে কাজিয়া কৰি একো ভাল কৰা নাই !

এনেকুৱা এটা অস্বুত পৰিস্থিতি কল্পনা কৰি মোৰ নিজৰে হাঁহি
উঠি গ'ল। সেইটো সম্ভৱ নহয়। অতীত বন্ধ কিতাপ। অতীতৰ
ছৰাৰ বন্ধ। আমি তালৈ যাব নোৱাৰোঁ। ভোগাই-বাখৰৰ
সকলো কাৰ্য্যকলাপ চিৰদিনৰ বাবে অপৰিবৰ্তনীয়ভাৱে সংঘটিত হৈ
গ'ল। তাত আৰু আমাৰ প্ৰবেশৰ অধিকাৰ নাই। (কি আচৰিত !
অৰ্ধ অতীত সদায়ে আহি থাকিব আমাৰ ওচৰলৈ।) আমি কিয়
নোৱাৰো, কিয় নোৱাৰো অতীতলৈ যাব, অতীতক আমাৰ দৰে
কৰি ছুলিব ?

ছপৰীয়া এবাৰ আইতাৰ ওচৰলৈ গৈছিলোঁ, কিবা কিবি কম বুলিয়েই। ভাবিছিলোঁ, আইতাৰ অমতে হলেও হেমন্তই নমিতাক বিক্ৰা কবোৱাটো উচিত হ'ব বুলিয়েই কম। কিন্তু আইতা শুই আছে। কালি আইতাৰ টোপনি খতি হৈছিল। শুই থকা আইতা-জনীলৈ চাই মনটো সেমেকি গ'ল। শীৰ্ণ হাত দুখন ঠিক বুকুৰ তলতে মুঠিয়া-মুঠিকৈ ধৰি আইতা শুই আছে। শুই আছে আমাৰ অতীত। কলঙৰ ক্ষীণ সোঁতৰ দৰে মুহু হৃদস্পন্দন। আইতা আমাৰ অতীত।

আইতা আমাৰ অতীতেই নে? আইতা জানো বৰ্তমানো নহয়। কি? আইতাতকৈ মই বেচি বৰ্তমান। আইতা কম বৰ্তমান। মোৰ ছোৱালীটিৰ ওচৰত মই জানো অতীত নহয়? আমাৰ মাজত কিমান-খিনি অতীত আৰু কিমানখিনি বৰ্তমান? আৰু ভবিষ্যত? অতীত সমাপ্ত, কিন্তু অনাদি। ভবিষ্যত অনাগত, কিন্তু অনন্ত। বৰ্তমান? বৰ্তমান ক'ত?

মোৰ কিবা ভয় লাগি গ'ল। আইতাক নজগালোঁ। আইতা শোৱক।

তাৰ পিচত দিনৰ নানা কামত, বৰ্তমানত, মই হেৰাই গ'লোঁ।

গধূলিৰ লগে লগে মোৰ পৃথিৱীখন আকৌ সংকুচিত হৈ আহিল। মোৰ পিচফালে যেন থিয় দিলে অতীত নামৰ এটা ছাঁ। কিছু চিনাকি, কিছু অচিনাকি। দিনৰ পোহৰত যিবোৰ কথা অৰ্থহীন যেন, নিবৰ্থক যেন লাগিছিল—সেই আটাইবোৰে এটা সুবিকাশ পৰিমাণ লৈ মোক যেন আগচি ধৰিলে। সকলোবোৰেই অতীত—বৰ্তমানৰ বিন্দু এটা যেন অতীতৰ মাজেৰে গৈ আছে। অতীতৰ মাজেৰে নগলে যেন আমাৰ কেনিও এখোজো আগ বাঢ়িবৰ উপায় নাই। নিজৰ সময়খিনি বুজিবৰ বাবে আমাক অতীতৰ খবৰ লাগে। অতীতক জানিব লাগে।

প্ৰায় প্ৰেমত পৰা মানুহৰ দৰেই মই আইতাৰ ওচৰলৈ গলোঁ। মোক খবৰ লাগে। মোক অতীতক লাগে। অতীতৰ খবৰ লাগে।

জানো, আইতাব খবৰ আধুনিক সংবাদ পত্ৰৰ 'বিশুদ্ধ' খবৰ নহয়।
 শ্ৰীনাথ ছৱৰা বববকৱাই লেখোৱা বুৰঞ্জীৰ গুপ্ত খবৰ নহয়। আধা
 সাধু, আধা অভিজ্ঞতা, আধা কল্পনা, আধা কিম্বদন্তীৰে আপোনমুনে
 সাজি লোৱা তেওঁৰ অতীতৰ খবৰ লাগে—বিশ্বাসে সৃষ্টি কৰা পৃথিৱী-
 খবৰ খবৰ। আইতাই আকৌ মোক লৈ গ'লে তালৈ—তেওঁৰ কৰুণ
 কৰ্ণস্বৰব সাঁকোবে.....

মানুহবোৰে গৈ বাখৰৰ টোল ঘেৰি ল'লে। বাখৰে তেতিয়া
 চোতালত বহি মুছদি কৰি আছিল। বাহিৰত কি হৈছে চাবলৈ
 বুলি উঠিব খোজোতেই মানুহ চোতাল সোমাল। “খোলোক,
 হিলৈটো” বুলি তেওঁ চিঞৰি উঠিল। তেওঁৰ কথা শেষ হোৱাৰ
 আগতেই পিঁছফালৰ পৰা মাছ মৰা পচা এডাল আহি তেওঁক শালি
 ধৰিলেহি। বাখৰ হামখুৰি খাই পৰি গ'ল। তাৰ পিচতেই ছলছুল।
 কোনোবাই ঘৰত জুই দিলে, এফালৰ পৰা ঘৰবোৰ পুৰি যাবলৈ
 ধৰিলে। সেই জুইত বোলে পিচত মানুহে লাক বান্ধি থকা বহুতো
 চকাৰূপ পাইছিল।

বাখৰৰ ঘৰ পোৰা কথাটোৰ বাহিৰে আন সকলোবোৰ কথা
 অস্পষ্ট হৈ থাকিল। বাখৰৰ সঠিক খবৰ বা তেওঁৰ ল'ৰা-তিবোতাৰ—
 এইবোৰৰ ভোগায়ে খবৰ লোৱাইছিল কিন্তু, আলেঙে আলেঙে।
 কুমাৰ গগণ-বাইজৰ কাষ চাপিবলৈ তেওঁৰ ইচ্ছা বা সাহস কোনো-
 টোৱেই নাছিল। ঘটনাটোত তেওঁ জড়িত থকা কথাটো ওলাই পৰে
 বুলি লোকক দেখুৱাই বেচ উস্ উস্ আস্ আস্ কৰিলে। সলাল
 গোহাঁইদেউৰ তাতো খবৰ দিলে, ল'লে। বাখৰৰ হত্যা সলাল
 গোহাঁই চিন্তিত হ'লেও বৰ বেচি আগ্ৰহ নেদেখুৱালে। কাৰণ, তেওঁৰ
 নিজৰ গালৈকে চিন্তা। বুঢ়াগোহাঁয়ে হেনো তেওঁক ধৰিবলৈ মানুহ
 পঠাইছেই।

মাহিন্দীৰ দহা হৈ গ'ল। ভোগাইৰ ঘৰত শোকৰ ছাঁ ক্ৰমে পাতলি
 আহিছে। সুমলা প্ৰথম কেইদিনমান জলকা লগাদি আছিল।

শবাধৰ যোগাৰ-পাতি আৰু ঘৰখনৰ ব্যস্ততা দেখি তায়ো ক্ৰমে
স্বাভাৱিক হৈ আহিছিল।

ভোগাইহঁতৰ পৰিয়ালৰ মানুহে আন ফালেদি ভোগাইলৈ অ'ত
ত'ত ছোৱালী ও চাইছে। সুমলাৰ পিচত আৰু মাহিন্দ্রীৰ ল'ৰা-
ছোৱালী হোৱা নাছিল। মাহিন্দ্রীয়ে ডোল ফুঁতি ছুই-এডাল লৈছিলো
ল'ৰা এটা পোৱাৰ আশাবে। ভোগায়েও ছুই এবাৰ সবাহ পাতিছিল।
পৰিয়ালৰ ছুই এজনী বুঢ়ী মানুহে মাহিন্দ্রীক কাউৰী-বাঁজী বুলি
আঁতৰে আঁতৰে চৰ্চাও কৰিছিল। মাহিন্দ্রী থকা কালতেই সেইবাবে
ভোগাইৰ দ্বিতীয় বিবাহৰ কথা ওলাইছিল মাজে মাজে। কিন্তু,
ভোগায়ে বিশেষ মন দিয়া নাছিল।

এতিয়া শবাধৰ পিচতেই দিন-বাৰ চোৱাই ছোৱালী এটি আনি
থবলৈকে বহুতো দিহা দিলে। সুমলাও আজি বাজে কাইলৈ ডাঙৰ
হবৰ হ'ল। গতিকে তিবোতা মানুহ এজনী ঘৰত থকা ভাল ইত্যাদি
ইত্যাদি কাৰণত ভোগায়েও একো আপত্তি নকৰিলে। মাহিন্দ্রীৰ
শবাধ, সুমলাৰ মানসিক অৱস্থা, নিজৰ দ্বিতীয় পক্ষক ঘৰত সুমুওঁৱাৰ
ব্যৱস্থা—এইবাবে ভোগেশ্বৰক যিমান চিন্তাত পেলাইছিল তাতকৈ
বেচি চিন্তাৰ কাৰণ আছিল আন এটাহে। ভোগাই আৰু বহঁমচৰীয়াৰ
বাহিৰে আনে তাৰ ভূ নাপায়।

বহঁমচৰীয়া ছুৱাবদলিত সোমাই নোসোমাই কৈ বৈ আছে।

ভোগায়ে মাত দিলে,

“সোমাই আহ ককাই।”

বহঁমচৰীয়া সোমাই আহিল। আজি ভোগায়ে বহঁমচৰীয়াক বহুতদিনীয়া পুৰণি সন্মোখন এটাৰে মাতিলে।

“পোৱা নগল ডেকা দেউতা।” বহঁমচৰীয়াইও আজি নহ কি পোন্ধৰ বছৰৰ আগৰ ধৰণে উত্তৰ দিলে। আজিকালি বুঢ়াই সাধাৰণতে দেউতাহে বোলে।

“নাই যদি থক দে আক”, ভোগাইৰ মাতত বিমোবত পৰা সক ল'ৰা এটাৰ স্মৰ।

“আজি সাদিনে হেনো খলা দিছে। পিচে এটাও হেনো সেই মুৱা হোৱা নাই। আগতে এনে দিনত সবিয়হ তলি ভৰি থাকেহি। এতিয়া গোটেইখন লাওখোৱা হাবিত এটা পছও পৰিব নেপায় নে?” বহঁমচৰীয়াই আক্ষেপৰ স্মৰত কৈ গ'ল।

“অ', পৰহি হেনো স্মগৰী এজনীয়ে কান্দিছিল। পিচে মাউতে বোলে বাট উলিয়াব নোৱাৰিলে! পকুৱাই পাইছিল নেকি জানো।”

বহঁমচৰীয়াই কোৱা কথাবোৰলৈ ভোগায়ে মন দিয়া নাছিল। কেৱল স্মগৰীজনীয়ে কন্দা কথাটোত অলপ জিকাৰ খাই উঠাদি উঠিল।

“ক'ত?”

“সেই লেতেৰীৰ পাবতে।”

“মাইকী পছ নেলাগে অ' ককাই।”

তাৰ পিচত অলপ বৈ ভোগায়ে আকৌ ক'লে, “পছ, নেলাগেই যে। ক'ববাত মাইকী পছ আনিব।”

এৰাৰ ভোগায়ে মৰা পছ এজনীৰ পেটত পোৱালি ওলাইছিল। সেই সময়ত ভোগাইৰ বিশেষ ভাবাস্তব হোৱা নাছিল। আজি সেই কথাটোৱেই মনত পৰি বেয়া লাগি গ'ল। পছৰ মতা-মাইকী সাধাৰণতে বিচাৰ কৰা নহয়। গতিকে বৰ্হমচৰীয়াই অলপ আচৰিত হৈ ভোগাইলৈ চালে। তাৰ পিচত চকু নমাই কলে,

“খাহীবেই হব তেন্তে। আক, কিবা বোলেনে পুতলা নাচ এজোৰা আছে। অনাম নেকি ?”

“নেলাগে অ' ককাই, কিনো ৰং-ধেমালিৰ দিন আছে অ' এতিয়া।” তাৰ পিচত স্মললৈ মনত পৰি ক'লে, “বাক, পাৰ অনাব। যি কব কৰ—তোৰেই হাতত সকলো।” তাৰ পিচত শেষ কথা কোৱাদি ক'লে, “কিন্তু কুমাৰ গাঁৱৰ মানুহ নামাতিবি।”

কুমাৰ গাঁৱৰ লগত ভোগায়ে আক কোনো সংশ্ৰব ৰাখিব নোখোজে। সিহঁত যেন ভোগৰ পায়স ৰন্ধা টৌ-খুটি। ভোগো হ'ল টৌ-খুটিবো আক প্ৰয়োজন শেষ হ'ল। আধাপোৰা টৌ-খুটি চুলে হাতত ছাঁইহে লাগে। ৰজাঘৰে যদি জানে ভোগাইৰ ঘটনাত তেওঁবো হাত আছে, তেতিয়া হ'লে তেওঁৰ বিপদৰ সম্ভাৱনা। ভোগাইহঁতৰ গৌঁসাইৰ ফালৰ পৰা অলপ ৰজাঘৰীয়া সন্দেহৰ ছাঁ পৰিছেহি। কাল সংহতিৰ সমূহ সত্ৰৰ লগতে মোৱামৰীয়াৰ সংযোগ আছে বুলি আটাইৰে ধাৰণা। প্ৰভু ঈশ্বৰকো এই বিষয়ে সাৱধান কৰি দিব লাগিব। আক, আক, ভোগায়ে অতি দৃঢ়তাবে ভাবিলে, কুমাৰ গাঁৱৰ মানুহ-খিনি বিদ্ৰোহী বুলি প্ৰমাণ কৰিব লাগিব। ৰাখবৰ পৰিয়াল ভগাঙ্কনা ৰজাৰ আদেশতেই মৰঙীৰ পৰা আহিছিল। তেনে এঘৰ মানুহক উচ্ছেদ কৰিবলৈ যোৱা প্ৰজা নিশ্চয় বিদ্ৰোহী। উচটনি? যাৰে উচটনিত নহওক লাগে। উচট খোৱা মানুহে উজুটিও খাব লাগে। কুমাৰ গাঁৱৰ প্ৰজাৰ হতুৱাই নিজৰ পূজা ভাগ কৰাই লৈ বাহী ফুলৰ দৰেই সিহঁতক আকৌ পেলাই দিব লাগিব। এতিয়া মাত্ৰ এটা কাম আছে। ৰাখবৰ ঘৰৰ মানুহখিনি বিচাৰি উলিয়াব লাগিব। তেওঁ-

লোকক বিচাৰি উলিয়াই আকৌ ধাপি সাঁচি ধলেই বজাঘৰ মিডিব
ঘৰ ক'তো সন্দেহৰ ছাঁ নাথাকিব।

ভোগায়ে এইদৰে ভাবি থাকোতেই সুমলা সোমাই আহিল।

“পিতাদেউ, পেট কাটিলে মধনীয়া ষ হয়নে ব হয় ?”

সুমলাৰ কোমল মাতত ভোগায়ে যেন অলপ সকাহ পালে।
ধেমালিৰ সুবত তেওঁ ক'লে,

“বিধে বিধে আছে আই। কঁঠালৰ পেট কাটিলে বাহু, কোমোৰাৰ
পেট কাটিলে গুটি, কেতিয়াবা আকৌ কাছৰ পেট কাটিলে কণী...”

হঠাৎ তেওঁ মৰা পছজনীৰ পেটৰ পৰা মৰা পোৱালিটো ওলোৱাৰ
কথাটো মনত পৰি এবাৰ গাটো জিকাৰ খাই উঠিল। কোনোমতে
সংযত হৈ ক'লে—

“য ব পেট কাটিলে ষ, বৰ পেট কাটিলে ব লেখচোন
বাক ব টো।”

“ব বে বৰা হয়—নহয়নে পিতাদেউ ?”

বৰা শব্দটো শুনিয়েই ভোগাইৰ বুকুখন চাঁত কৰে গ'ল।

একে কথাৰ সৌৱৰণতেই বোধকৰোঁ সুমলাও তভক মাৰি ব'ল।
ভাৰ পিচত লাহে লাহে কলে,

“পিতাদেউ, কাইলৈ মোমাইহঁত নাহে নেকি বাক ? লুহিত-লপং-
হঁত নাহিলে মোৰ বৰ বেয়া লাগিব।”

“নাহিব কিয় আই, আহিব, মই খবৰ পঠাইছোঁ নহয়।”
ভোগায়ে ক'লে।

“মোমাই জানো আহিব ?” সুমলাই যেন বহুশ্রম সন্দেহ এটাবে
কথাষাৰ সুধিলে। ভোগাই ধতমত খাই গ'ল। সুমলাই জানে
নেকি তেন্তে কথাবোৰ ? তেওঁ অতি যত্নেৰে সকলো কথা সুমলাৰ
পৰা গোপন কৰি বাখিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। মুহূৰ্ত্ততে এইটো ভাবি
ভোগায়ে সাস্থনা ল'লে, বোধকৰোঁ সুমলাই পুৰণি কথাৰে খেও ধৰি
কথাষাৰ কৈছে। কাৰণ, ভোগাই আক বাখবৰ ভিতৰত বৰকৈ

আহ-বাহ নাছিল—সেইটো ল'ৰা-ভিবোতাৰ পৰ্বায়তহে চলিছিল। কিন্তু, যদি বাখবৰ পৰিয়ালটোক আনি আকৌ বহুৱাই দিব পৰা নাযায় কথা বৰ বিষম হ'ব। জুই লগাব পিচৰে পৰা পৰিয়ালটোৰ কোনো খা-খবৰ নাই। বাখবৰ বাহিৰে আন কোনো মৰাবো কোনো চিন পোৱা হোৱা নাই। বাখবৰ আধাপোৰা শ-টো ওলাইছিল হেনো। কিন্তু আন কাৰো নাই। ভোগায়ে বহুত খবৰ কৰাইছে। একো শুংসুত্ৰ পোৱা নাই। বহাৰে যোৱাটো সম্ভৱ নহয়—চকীয়াল বৰুৱাই নিশ্চয় গম পালেহেঁতেন। গ'লে এটা বাট আছে। ডবকাৰ হাবিৰে কামপূৰ ওলাই যদি আকৌ কপিলীৰে ভটিয়াই যায়। পিচে জাগীত গম নেপাব জানো? কিজানি জাগীয়াল বৰুৱা বা বহাৰ চকীয়াল বৰুৱা কোনোবাই আশ্ৰয় দিছেই!

“বহঁমচৰীয়া পিতলৰ চৰিয়া,

ধুতৰিত নোম নাই লোকে বোলে দৰীয়া”

সুমলাই ঠেঙ খৰি গোৱা মাত ভোগায়ে ছুৱাবৰ কালে চালে। বহঁমচৰীয়া আকৌ ছুৱাবদলিত। ভোগায়ে সুমলাক চকুৰে শাসন কৰিলে। বহঁমচৰীয়া সোমাই আহি লাহেকৈ ক'লে,

“পালে...পাইছিল”

“কি পিতাদেউ, পছ ?” ভোজৰ কাৰণে পছ বিচৰা কথা সুমলায়ো জানে। সুমলাৰ কথালৈ কাণ নকৰি ভোগাই থিয় হ'ল। উত্তেজনাতে কঁপিব খোজা মাত কোনোমতে সংযত কৰি ক'লে,

“আছিল নেকি ?”

“সিহঁত হে আহিছে, তেওঁলোক নহয়। সেই ছই মাহুহ, জাগীলে পঠোৱা।”

“কোন পিতাদেউ, মোমাইহঁত ?” সুমলা কাষ চাপি আহিল।

“নহয় আই, আন মাহুহ। তই ইয়াৰ পৰা যাচোন।” যথেষ্ট বিবক্তিবো ভোগায়ে ক'লে।

সুমলা যাওঁ নাযাওঁকৈ ওলাই গ'ল। যাওঁতে কৈ গ'ল,

“পিতাদেউ, টিপটীৰ মাকে কৈছিল—বোলে মোমাইহঁত মৰিল।
মৰিলে জানো মানুহ আহিব পাৰে? আৰু বৌও বোলে—

কাণৰ বমবমনিত ভোগায়ে গোটেইখিনি কথা মুণ্ডনিলেই।
বহঁমচৰীয়ালৈ চোকাকৈ চাই ক’লে,

বাল্মীবেটীবোৰে কি কথা কৈছে এইবোৰ স্মলাৰ আগত,
বহঁমচৰীয়া? বেয়া আছে হ’লে দেই! টিপটীৰ মাকক...”

“কাৰ মুখতনো সোপা দিম ডেকা দেউতা? মাইকী মানুহৰ
মুখ।” বহঁমচৰীয়াৰ ‘ডেকা দেউতা’ সম্বোধনত ভোগায়ে বুজিলে
বহঁমচৰীয়াই তাৰ প্ৰাচীন কৰ্তৃষ্ণ খটুৱাবই।

“তথাপি—” ভোগায়ে ক’ব খুজিলে।

“ডেকা দেউতা, স্মলা আইটি ইমান কেঁচুৱা নহয়। তেওঁনো
মৰা-জীয়াৰ কথা নেজানে নে কিবা। তেওঁ নিস্তে সকলো জানে, বুজে।”

ভোগায়ে তলমূৰ কৰিলে। সকলোৰে আগত যেন তেওঁ ধৰা পৰি
গৈছে। কাউৰীৰ দৰে যেন তেওঁ নিজে চকু মুদি থাকি আনে দেখা নাই
বুলি ভাবিছে।

“বাক যা, মানুহ ছটা পঠাই দে গৈ।”

মানুহ ছটা আহিল। সিহঁতৰ চকু-মুখত কথা ক’ব খোজা ব্যগ্ৰতা।

“পাইছিল্লা?”

“হয় দেউতা।”

“ক’ত?”

“কাজলী চেবাই, লুইতত।”

“লৈ নাহিলা কিয়?”

“নাহিল দেউতা, কৈছিলোঁ।

“নাহিল?”

“হয় দেউতা। তেওঁলোকে হেনো কিবা সকলো গম পাইছে...”

“কি গম পাইছে। কি গম পাবলৈ আহিছে? বাক, সেইবোৰ
নেলাগে। কোন কোন আছিল?”

“ববাণী আইদেউ, ল’ৰা-ছোৱালী হাল, গুৰিয়ালে সৈতে নাৱবীয়া পাৰ্চোটা—”

“সিহঁতক ভয় খুৱাই লৈ নাহিলা কিয় ?” ভোগায়ে কৰুভাবে ক’লে।

“আক আছিল দেউতা, আক এজন আছিল। তেওঁহে আহিবলৈ নিদিলে। যিটোহে কৰবা আওবালে, বোলে সাপ হৈ খোটে, বেজ হৈ জাবে...”

ভোগাইৰ বুকুখন ধপ্ধপাই উঠিল। বাখৰ নহয়তো ? কিজানি সেইদিনা বাখৰ নমৰিলেই ! কোনোমতে সংযত হৈ তেওঁ ক’লে,

“নকৰ কিয়, কোন ?”

“সেই—”

“কোন ?”

“ক’লামগি”

“ক’লামগি ? ক’লামগি কুমাৰ ?”

“হয় দেউতা। তেওঁ আমাক ভাঙিপাতি সকলো ক’লে। বাইজে হেনো বাখৰ ববাক মৰাৰ পিচত বুঢ়ী কুমাৰণী মেদেউৱে পোৱালি ছুটিৰে ববাণী আইক লুকুৱাই ৰাখিলে। ক’লামগিৰ বোলে বব বেথা লাগিল ল’ছালী ছুটালৈ। সি হাবিয়ে-বননিয়ে ডাং-কোলাকৈ নি ৰহাবে কলঙেদি—”

“বাক হৈছে হৈছে” ভোগায়ে ক’লে আক ভাবিলে—

মেদেউ কুমাৰণীয়ে বাখৰব্ব ঘৈণীয়েক আক ল’ৰা-ছোৱালীক আশ্ৰয় দিলে। যি বাখৰে মুকুন্দ কুমাৰক মাৰিলে, যি বাখৰে কুমাৰ গাঁৱত জুই দিছিল, কুমাৰবোৰৰ ধন সোণ যি টাঁহি-টুঁহি নিছিল—সেই বাখৰৰ ল’ৰা-তিবোতাক সাধাৰণ কুমাৰণী এজনীয়ে আশ্ৰয় দিলে, বন্ধা কৰিলে। তেওঁবো মন গৈছিল লুহিত লপঙক বন্ধা কৰাৰ। কিন্তু তেওঁচোন নোৱাৰিলে, সাহ নকৰিলে। আকৌ ক’লামগি কুমাৰেই সিহঁতক বাট দেখুৱাই লৈ গ’ল।

এই সাধাৰণ মাল্লহবোৰৰ কাম কথাবোৰ ভোগায়ে যেন ঠিক
বুজিব নোৱাৰিলে। মুখেৰে ক'লে,

“ভাক, ক'লামণিক ধৰি নানিলা কিয়? কটা দগাবাজ!”

“সিহঁত ছটা দেউতা, আমি ছটা। নাৱৰীয়া কেইটাও বৰ মদগজ
একোটা। তাতে মাজ পানী। আমাৰ নাওঁ টুলুঙা, সিহঁতৰ চ'ৰা।”

—মাল্লহ ছটাই আশ্বৰ্ষ্যৰ স্তবত ক'লে।

“যোৱা বাক। পিচে জিভাত শলখা মৰা আছে বুলি জানিবা।”

মাল্লহ ছটা ওলাই গ'ল। ভোগায়ো থিয় হ'ল।

আক এটা নিশা মই আইতাৰ কাহিনী শুনিলোঁ ।

কেইবাটাও পুৰুষৰ জীৱন যাত্ৰাৰ ছবি এখন এখনকৈ দ্ৰুত গতিৰে মোৰ চকুৰ আগেদি গুচি গ'ল । ঐতিহাসিক নথিপত্ৰৰ প্ৰমাণ য'ত নাই, অথচ কল্পনা বুলিও যাক উৰাই দিব নোৱাৰি—এনে এটা কাহিনী মই শুনি গ'লো আইতাৰ পৰা ।...

মাহিলীৰ শৰাধৰ এমাহৰ পিচতেই ভোগায়ে ন-ছোৱালী আনিলে । কাকতী বৰাৰ ঘৰৰ ছোৱালী, নাম সুভদ্রা । দেউতাকৰ বিয়াত সূমলাৰ মনত বং । দৰাৰ লগত অৱশ্যে তাইক নিনিলে— বাপেকৰ বিয়া চাব নেপায় নহয় । খোবা-খুবুনীৰ দিনা তাই ন-ছোৱালীক জোকালেও । সেই দিনা বাতি বহুত পৰলৈকে তাই— দেউতাকৰ শোৱনি ঘৰতে বহি থাকিল, আন তিবোতা মানুহৰ লগতে । এজনী-দুজনীকৈ মানুহবোৰ যাবলৈ ধৰিলে, ন-ছোৱালীক অকলে ধৈ । সূমলা যোৱা নাই । তাই দেউতাকৰ বিচনাতে বহি আছে । ভাবিছে মানুহ কিজনী গ'লেই তাই শুব পাৰে ।

“ব'ল আই সূমলা, মোৰ লগত শুবি গৈ ।”

পেহীয়েক এজনীয়ে সূমলাক ক'লে ।

“মই ইয়াত শুম ।”

সূমলাই কথাষাৰ কোৱাৰ লগে লগে আটাইখনে হাঁহি দিলে । আনকি ওবণি তলৰ পৰা সুভদ্রায়ে । হাঁহি শুনি সুভদ্রাই কুছি-মুছি বহিল । সূমলাই অঁকৰাৰ দৰে ইফালে সিফালে চালে । পেহীয়েকে ক'লে, “তই মোৰ লগতহে শুবি ।”

হঠাৎ কিবা এটা বুদ্ধি সূমলাৰ গাটোৱেদি অদ্ভুত এটা শিবশিবণি বগাই গ'ল । তাই একো নোকোৱাকৈ কোঠাৰ পৰা ওলাই আহিল । সেইদিনা বাতি ভোগাইৰ টোপনি নাছিল । বাবে বাবে মাউৰা

ছোৱালীজনীলৈ মনত পৰি আহিব খোজা তন্ত্ৰাও ঘনে ঘনে ভাগি গ'ল। আৰু সুমলাইও চকুৰ টিপ এটা মাৰিব নোৱাৰিলে। দেউতাকৰ কথা ভাবি ভাবিয়েই তাই বাতি পুৱাই দিলে। দেউতাকৰ লগত যে তাই আজিৰ পৰা শুব নোৱাৰিব!

তাৰ পৰাই সুমলা কিবা গহীন হৈ গ'ল। দিনটো পুথি পাঁজি লৈয়েই থাকে। গুণমালা যে মুখস্থ হলেই—কীৰ্তনখনৰো দুই চাৰিটা আখ্যা নোচোৱাকৈয়ে গাব পৰা হ'ল। পেহীয়েক আৰু মাহীমাকে ওঁত সত অলপ শিকালে। শিকোৱা খিনি শিকে। কিন্তু একোতে যেন আগ্ৰহ নাই। ঘৰখনৰ সকলোতেই তাই আছে—অথচ যেন একোতে নাই। দেউতাকে তাইৰ ছাঁটোও দেখা নাপায়, অথচ তাইৰ উপস্থিতি স্নানভৰ কৰে সকলোতে। মাতিলে আহে, সুধিলে কথা বতৰা কয়। বহু মচৰীয়াক পঠাই সত্ৰৰ পৰা কিবাকিবি পুথি খোজাই আনে। তাই বৰাগী বিবাগী হৈ যায় বুলি সকলোৱে অলপ ভয়ো কৰিবলৈ ধৰিলে। এদিন ভোগায়ে সুধিছিল, মাহীমাকক তাই কেনে পাইছে বুলি। তাই মাত্ৰ কৈছিল:

“মাহী নহয়, বৌ।”

সুমলা ডাঙৰ হোৱাৰ বছৰেক পিচতেই সুভদ্ৰাৰ ল'ৰা এটা হ'ল। পেহীয়েকে নাম থ'লে জুবাই। কোম্পীতো হেনো জুবে নাম পৰিছিল। সুমলাই দিনৰ দিনটো তাইতকৈ চৈধ্য বছৰে সৰু ভায়েকক লৈয়েই কটায়। দুবছৰীয়া হোৱাৰে পৰা জুবাই সুমলাৰ লগতে থাকে, খায়, শোৱে। বিছাৰমু কৰোৱাৰ পিচৰে পৰা জুবাইৰ শিক্ষকো হ'ল তায়েই। দেউতাকৰ হেৰোৱা কিবা এটা তাই যেন ভায়েকৰ মাজতে পালে।

সুমলাৰ বিয়াৰ কথা যেতিয়া উঠিল আটায়ে ভাবিছিল তাই আপত্তি কৰিব। পিচে নাই—তাই হাঁ না একো নক'লে। সুমলাৰ বিয়া হৈ গ'ল। ওচৰৰে ভূমৰ গাৱঁৰ ল'ৰা—নাম বত্ৰধৰ। দেউতাকে আগতে হাজৰিকা বাব খাইছিল—ল'ৰাই বিষয় পোৱা নাই। কিন্তু

অৱস্থা ভাল। সত্ৰই দিয়া উপাধিকেই এই পৰিয়ালটোৱে ভাল পাই
গ্ৰহণ কৰিছে। কৰতিপাৰ ন সত্ৰৰ বৰা।

বিয়া বেচ ধুম ধামেবেই হৈ গ'ল। দৰা আহিবলৈ ভোগায়ে হাতী
পঠিয়াব খুজিছিল। পিছে তেওঁলোক তেনেকৈ আহিব মুখুজিলে।
সাত্বিক পৰিয়াল। কিন্তু আঠমঙলাত অহাৰ পিচত স্তমলা গিৰিয়েকৰ
ঘৰলৈ অকলে যাব মুখুজিলে। “নাযায় মানে?” ভোগায়ে চিন্তিত
ভাবে সোধাসুধি কৰিলে, “ক্ৰিণা লাগিছে নেকি?” কিন্তু যেতিয়া
শুনিলে যে স্তমলা নোযোৱাৰ কাৰণটো হ'ল জুৰাই—তেতিয়া তেওঁ
হাঁহি এটা মাৰি ক'লে, “জুৰায়ে যাওক লগতে, কিনো হ'ল!”

তাইতকৈ চৈধ্য বছৰে সৰু জুৰাইক এৰি তাই থাকিব নোৱাৰে।
জুৰায়েও তাইক এৰি নিদিয়ে।

তাই গ'ল, কিন্তু লগতে জুৰায়ে গ'ল। জুৰাই ঘৰলৈ আহিলে
তায়ে গুচি আহে। পিচলৈ গৈ সেইটোৱেই অভ্যাসৰ দৰে হ'লগৈ,
পিচলৈ আটাইখনে কথাটো মানি লোৱাদি ল'লে। স্তমলাই
গিৰিয়েকে লগত ঘৰ কৰি নেপালেই। গিৰিয়েকেও কথাটো তেনেই
সহজ ভাবে ল'লে!

“এই বত্ৰধৰৰ পৰিয়ালটো আবাৰ জোঁৱাইৰ ঘৰ বুলিয়েই সদায়
কোৱা হৈছিল—” আইতাই কলে, “স্তমলা মৰাৰ পিচত স্তমলাৰ
ভনীয়েক অৰ্থাৎ স্তমলাৰ জীয়েক বহিমলাকো তেওঁলৈকে দিয়া
হৈছিল। লৰাটো হেনো বৰ ভাল আছিল।”

এনেকৈয়ে দিন গৈ থাকিল। ভোগাইৰ আক কেইবাটাও ল'ৰা
ছোৱালী হ'ল। জাকৰুৱা ঘৰখনত “বাইদেউ” নামৰ বহুস্ত এটা
হৈ স্তমলা থাকি গ'ল। ঘৰৰ সকলোৱে, আনকি ভোগাই আক
স্তমলাইও ‘বাইদেৱক’ৰ হাততে ঘৰখনৰ সকলো এৰি দিলে। বুঢ়া
বৰ্হমচৰীয়াইও ‘দেউতা’ বা আইদেউ’ক মুসুধি ‘স্তমলা আইটিক’ক হে
দিহা ভাবসা সোধে।

তাৰ পিচতেই হেনো দেশখন মানব দিনৰ ধামধুমীয়াত পাবিল। সৰ্বব্যাপী এই উৎসাহিত ব্যক্তিগত সমস্তাবোৰ যেন তল পাবিল। সকলো ছেদেলি-ভেদেলি হ'ল। উজ্জ্বলিত হোৱা অত্যাচাৰৰ বজ্ৰা পায়েই বাইজ্ৰ ভাগিবলৈ আবস্ত কৰিলে। ভোগাইৰ তেতিয়া বয়স তিনিকুৰিৰ ওপৰ। তেওঁলোকো ভটীয়াই যোৱাটোকেই ঠিক কৰিলে। সন্তোষ বঙাল নামৰ কোনোবা এজনে বলে ভাটী বংপূৰ্বলৈ যোৱাবে দিহা কৰি দিলে। সকলো সাহ হ'ল। সুমলা কিন্তু যাব মুখজিলে। তাই কওঁতে একো নকলে, আনকি জুৰাইকো যাবলৈ হকা বধা নকৰিলে। কিন্তু দেউতাকৰ তাবপৰা ওলাই গৈ তাই গিৰিয়েকৰ ঘৰ পালেগৈ। জীৱনত প্ৰথম বাৰৰ বাবে তাই নিজৰ আগ্ৰহতে গিৰিয়েকৰ ঘৰলৈ গ'ল। এইবাৰ আক মাজত তাইৰ মৰমৰ চেবাব নোৱাৰা দেওনা—তাইৰ ভায়েক আক নাই। প্ৰথম বাৰৰ বাবে তাইৰ আক গিৰিয়েকৰ মাজত থকা নিষেধ এটা যেন আঁতৰি গ'ল। গিৰিয়েকেও এনে দুৰ্ঘোগৰ দিনতো ঘৰ এখন পাতিবলৈ পাই এটা অদ্ভুত আনন্দ পালে।

“তহঁতে নেজান জানো”, আইতাই ক'লে, “খৰঙি চুকত বাইজে এবাৰ মানক ভেটিছিল। মহগড়ৰ দৰে তাত বজাঘৰীয়া মানুহ তেনেকৈ নাছিল। বাইজেই ভেটিছিল। তাত সুমলাই আগ ভাগ লৈছিল। বন্ধুৰেও। তাই তিবোতা মানুহ হৈয়ো যিহে বণচালি ধৰিছিল— আটাইখনে তাইক মোৱামবীয়া বাধাককুনীৰ অৱতাবহে বুলিছিল।”

আইতা অলপ ব'ল। তাৰ পিচত আকো ক'লে, “পিচে দোৱনীয়া-হঁতে ছল কৰি সুমলাক ধবালে। তেতিয়া প্ৰায় দুকুৰি বছৰ বয়সত প্ৰথম বাৰৰ বাবে সুমলা সগৰ্ভা আছিল। তাৰ পিচততো কৈছোৱেই মানে কেনেকৈ সুমলাক মাৰিলে।”

তাৰ পিচত আইতাৰ মুখত শুনিলাে মানব দিনৰ কাহিনী। সকতে বুৰঞ্জীত পঢ়া আগৰ ঘটনা কিছুমানে যেন একোখন জীৱন্ত ছবিৰ ৰূপ ল'লে। যোৰহাট গুৱাহাটীত বজা ভঙা পতা। উজ্জ্বলিত নামনিত

হুটা ৰাজপৰিয়ালৰ মাজত শেষ হৈ যোৱা ৰাজ্য এখনৰ ভাগবটৰা... ইত্যাদি।

তাৰ পিচত খাচপুৰৰ কছাৰী প্ৰজাৰ গাত হাত দিয়াত কোম্পানী আহিল। চাহাববোৰে হিন্দুস্থানী চিপাহী আনি মানবোৰক খেদিলে। কোম্পানীৰ দিন হ'ল। লাহে লাহে ৰাজ্যখনেই কোম্পানীৰ হ'ল। দিহাদিহি ভাগি যোৱা মানুহবোৰৰ কোনো কোনো উভতি আহিল, কোনো নাছিল। ইয়াৰ মানুহ গৈ ভাটী বংপুৰত বহিল গৈ। কোনো গৈ পালেগৈ খাচপুৰ, তাৰাপুৰ। খবঙি অঞ্চলতো কেইঘৰমান নতুন 'ভালমানুহ' বহিল।

মানুহ নামৰ তাচপাত কিছুমান যেন নতুনকৈ সজাই নতুন খেল আৰম্ভ কৰিলে বুৰঞ্জীয়ে।

ভোগাই জুৰাইহঁত উভতি আহিল ভাটি বংপুৰৰ পৰা। কিন্তু জৰাজীৰ্ণ ভোগাই আৰু বেচিদিন নাৰাচিল। একাজী বেমাৰত ছমাহমান পৰিথকা ভোগাইক দেখি তেতিয়া সাত শতকৰেও চকুলো টুকিছিল।

দেশ শাস্ত হ'ল। বঙা টুনীবোৰৰ পিচত আহিল ক'লা কোটচোলা পিঙ্কা চাহাৰ কিছুমান। বঙাটুনী অৰ্থাৎ চিপাহী চাহাৰ বোৰে দেশৰ কোনো শাসন পদ্ধতিৰ ফালে চকু দিয়া নাছিল। এই ক'লা কোট পিঙ্কাবোৰ অহাৰ পৰাহে আচল কোম্পানীৰ ৰাজত্ব আৰম্ভ হল। দেশ চলাবলৈকে হেনো তেওঁলোকক ধন লাগে। এটা নতুন ব্যৱস্থাৰ প্ৰচলন হ'ল। কোনেও গা খাটি দিব নালাগে—ধন দিলেই হ'ল। অৰ্থাৎ খাজনা। প্ৰথমে লগালে মানুহমূৰী খাজনা। মুনিহৰ পুৰা, তিব্বীৰ আধা, গামোছা নিপিঙ্কাৰ মাফ। এই নতুন ব্যৱস্থা মানুহৰ কিবা অসজা লাগিল। তাহানি বঙালৰ চুৰাদাৰৰ চিপাহীয়েও বোলে কোচ হাজো পৰগানাত মানুহ মূৰী খাজনা তুলিছিল। খবঙি, মৰঙি, উজনিৰ কোনেও এনে কৰৰ কথাৰে স্তন্য নাছিল। ধনী ছখীয়া সকলোৱে এই খাজনা দিবলগীয়া হোৱাত ছখীয়াৰ হ'ল হাৰ্ছাকাৰ আৰু

ধনীয়ে বোধ কৰিলে সন্মানৰ হানি। ছালছিগা এটায়ো আমাৰ সমানে বজ্জাকৰ দিবনে। তাৰ পিচত আবস্ত কৰিলে নাঙলৰ কৰ। নাঙলৰ কৰে অৱশ্যে অৰ্থনৈতিক ভাৰসাম্য কিছু আনি দিলে। যাৰ নাঙল যিমান তাৰ খাজনাও সিমান। যাৰ নাঙল নাই, তাৰ কৰো নাই। নাঙলৰ পৰিমাণেৰে মাটিৰ পৰিমাণ নিৰ্ণয় কৰিছিল হবলা। তাতো বজ্জাঘৰ প্ৰজ্জাকৰ ক'তো স্বস্তি নহল। জুৰাই বকুৱালৈ যেতিয়া কেইখন নাঙল আছে তাৰ অনুসন্ধান আহিল, তেওঁতো খঙেৰে কৈয়েই দিলে,

“মই কিবা হাল বাওঁনে কেইখন নাঙল আছে জানিবলৈ? দঢ়ীয়া বামচৰণে জানে নেকি সোধাইঁক।”

দঢ়ীয়া বামচৰণ বহঁমচৰীয়াৰ লৰা। মানভগনতে বুঢ়া বহঁমচৰীয়া মৰিল। আঁচলতে বামচৰণ আছিল গাইমুৱা—দাঢ়ি গৌফ নাই। সেই বাবে গাৰ্ৰৰ আটায়ে তাক দঢ়ীয়া বুলি জোকায়। বহঁমচৰীয়াৰ দৰেই জুৰাই বকুৱাৰ ঘৰৰ দায়িত্ব এতিয়া তাৰেই।

নাঙলৰ কৰো নিটিকিল। ইতিমধ্যে দেশলৈ আক বহুতো শৃঙ্খলা আহিছে। আবস্ত কৰিলে মাটিৰ খাজনা। তাহানি মোমাইতামুলী বৰবকুৱাৰ আৰ্হিতে মাটিৰ ভাগ বিভাগ কৰিলে ৰূপিত, ফৰিঙতি ইত্যাদি। বঙ্গদেশৰ দৰে চিবস্থায়ী বন্দৱস্ত নকৰি বায়তৱাবী নিয়ম কৰিলে। পুৰণি ভাল মানুহ চাই একোজন মৌজাদাৰ পাতি খাজনা তোলাৰ দায়িত্ব দিলে বছৰেকীয়া হিচাপত। সেই বাবেই জমিদাৰী প্ৰথাই সৃষ্টি কৰাদি এদল উপস্বত্বভোগী মানুহৰ সৃষ্টি ইয়াত নহল।

ভোগাইহঁতৰ ভাগতো পৰিল এনে এটা বাব। তিনিখন মৌজাৰ তেওঁলোক মৌজাদাৰ হল। নগাঁৱৰ মানুহে মৌজাদাৰক বিষয়া বোলে, কাৰণ, আগৰ বিষয়া শ্ৰেণীৰ পৰাই মৌজাদাৰ পতা হৈছিল।

জেদী অমিতব্যয়ী স্বভাৱৰ কাৰণে জুৰাই বকুৱাৰ মৌজা এখন এখনকৈ আনৰ হাতলৈ গ'ল। ভৰ বয়সতে এবাঁহ লৰাছোৱালী থৈ জুৰাই বকুৱা ঢুকাল। পুতেক নিৰাময়ৰ হাতত থাকিল মাত্ৰ এখন মৌজা-মিকিবৰ হাট।

ভাৰ পিচতেই পৰিয়ালটোৰ ক্ষয়িষ্ণুতাৰ কাহিনী। অতীতক লৈ গৰ্ব আৰু অমিতব্যয়িতা। বিবাট পৰিয়ালটো খান বান হৈ পৰিল। ঈতিমধ্যে ইংৰাজ চৰকাৰৰ সদৰ পুৰণিগুদামৰ পৰা খাগবিজ্ঞানত পতা নতুন সদৰ নগাঁৱলৈ উঠি গ'ল। কলিয়াবৰ অঞ্চলত চাহ বাগিছা খোলা হ'ল। আটাইবোৰ চাহাৰ কোম্পানী। উজনিৰ পুৰণি বহুতো পৰিয়ালে যেনেকৈ চাহৰ ব্যৱসায়ত হাত দিলে—এওঁলোকে নিদিলে। নোৱাৰিলেও। তাৰ বাবে তেওঁলোকৰ নাছিল মানসিক শ্ৰেয়স্তি বা ধৈৰ্য্য। ছুই এজন বাগিছাৰ চাকৰিত সোমাল। কোনো কোনো খেতিয়কৰ পৰ্য্যায়লৈ নামি গ'ল। অলপ লেখা—পঢ়া শিকি কোনো কোনো চৰকাৰী চাকৰিত সোমাল—পেচকাৰ, নাজিৰ ছুই এজন চিৰস্তদাৰ।

“আৰু বাখৰ বৰাৰ ঘৰ ?” আইতাক স্মৃছিলোঁ।

“মানৰ দিনৰ কালছোৱা তেওঁলোক ক'ত কেনেকৈ থাকিল বৰকৈ গম পোৱা নগল,”—আইতাই কলে, “তেওঁলোক কিছুদিন গুৱাহাটীত, তাৰ পিচত গোলাঘাটৰ মৰঙীয়াল শইকীয়াৰ আশ্ৰয়ত আছিল বোলে। শইকীয়াৰ ঘৰৰ লগত কিবা বিয়া বাকৰ সম্বন্ধও হৈছিল।”

তাৰ পিচত আইতাই কৈছিল দুপুকৰৰ পিচত কেনেকৈ দুজন ভাই-ককাই বাখৰৰ পুৰণি ভেটিলৈ, ন-নৈ লৈ উভতি আহিল। বাখৰৰ ঘৰৰ প্ৰতাপৰ কোনো চিন আৰু তেতিয়া নাই। ন-নৈ মোজাটোও তেতিয়া খৰঙি ঠালৰে তুলাবাম নামৰ এজনে খাইছিল।

সেই ভাই-ককাই দুজনৰ ডাঙৰ জন অপুত্ৰক হৈ ঢুকাল, সক জনৰ ল'ৰা এটি এজন বঙালী সাধু মানুহৰ আশ্ৰয়ত ডাঙৰ দীঘল হ'ল। শিক্ষা দীক্ষা পালে আৰু চৰকাৰী চাকৰি কৰি গুৱাহাটীতেই থাকি গ'ল...হেমন্তই বিয়া কৰাব খোজা ছোৱালীজনী নমিতা সেই ঘৰৰে ছোৱালী! ন-নৈৰ মানুহে তেওঁলোকৰ কথা পাহৰিয়েই পেলালে। এতিয়াও ন-নৈৰ মৌজাদাৰৰ পুৰণি জমাবন্দী বহীত তেওঁলোকৰ নাম দেখা যায় বোলে।

আইতাই আক খুঁটি-নাটি বহুতো কথাই কৈছিল। বেবেজীয়াৰ বিবহ হাজৰিকাৰ পৰিয়ালৰ লগত আমাৰ সখন্ধৰ কাহিণী। বিবহ হাজৰিকাই কেনেকৈ একেটা ঢকাতে বাঘ এটা মাৰিছিল, তাৰ কথা। মান ভগনত উঠি অহা এখন সম্পূৰ্ণ গাৱঁৰ মুখীয়া ভগনীয়া চুকৰ বৰদলৈ ঘৰৰ লগত আমাৰ অন্তৰঙ্গতা। তেওঁলোকৰ অভিনয় আৰু নাট্য প্ৰতিভাৰ কথা। তাৰ পিচত কঢ়াল, টুকৰিয়ালৰ লগত হোৱা বৈবাহিক সখন্ধ। কেনেকৈ শ্ৰীধৰ মৌজাদাবে আৰৈ চাউল এটাতে নিজৰ নামটো লিখাই আনিছিল……ইত্যাদি।

আমাৰ আজো ককাদেউতা নিৰাময় মৌজাদাবে কেনেকৈ চৰকাৰী চাপৰাচ মোহৰ হেকৱাই, তাৰেই মৰীয়া মানুহ এজনৰ হতুৱাই চাপৰাচ কৰ্মই তাৰে মোহৰ মাৰি কাম চলাওঁতে ধৰা পৰি বাব হেকৱালে। কেনেকৈ তেওঁ নাৱেৰে গুৱাহাটীলৈ গৈছিল কমিচনাৰ চাহাবৰ ওচৰত আপীল কৰিবলৈ। উকীল মহৰীৰ বেছ পাৰহৈ কমিচনাৰ চাহাবক দেখা কৰিবলৈ পোৱাৰ আগতেই তেওঁ কেনেকৈ সৰ্বস্বাস্ত হৈ উভতি গৈছিল—হতাশাত তেওঁ ভৰ বয়সতে কেনেকৈ ঢুকাল……

মই জানো, অসমৰ ‘ভালমানুহ’ নামৰ শ্ৰেণীটোৰ মোটামুটি প্ৰকৃতি এনেকুৱাই ‘আইতাই’ এনেকুৱা বহুতো সাধু ক’ব পাৰে। সামন্ত যুগৰ ডা-ডাঙৰীয়া বা-বিষয়াবিলাক এনেকৈয়ে লাহে লাহে জীৱিকা অৰ্জনকাৰী মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ ৰূপ ললে……

“বৰমইনা”, আইতাৰ মাতত মোৰ চিন্তাৰ আঁতডাল আকৌ চিগিল, “তই ছোৱালীজনীৰ ফটো এখন আনিছ নহয় ?”

“কাৰ আইতা ?”

“কিয় ? হেমন্তলৈ আনিব খোজা তাইৰ—নমিতাৰ। অ’ তই হবলা পুৰণি কথাৰ মেৰপাকত আচল কথাটো পাহৰিয়েই গলি।”

মই অলপ লাজ পোৱাদি পালোঁ। ক’লোঁ,

“ফটো এখন আছে। পিচে তুমিতো দেখিছাই চাগৈ।”

“নহয় অ’। সেই কেতিয়াবাতো দেখা। তাই তেতিয়া কবক
এবিছে কি নাই। আছে যদি দেচোন, চাওঁ।”

‘মধ্যবিন্ত সংসাৰৰ নিয়ম অনুযায়ী মই নমিতাৰ ফটো এখন লৈ
আহিছিলোঁৱেই। এই ‘বিয়াৰ ফটো’ বোৰ বেচ মজাৰ বস্তু সঁচায়ে।
বি-টাচ্ কৰি ধুনীয়াকৈ দিয়ে ষ্টুডিয়’বোৰে। আগতে এনে ফটোৰ
চাহিদা বৰ আছিল—এতিয়া কমিছে হবলা।

“এটা কথা হ’ল, বুজিছ,” আইতাই ক’লে।

মই ফটোখন উলিয়াই দি ক’লো,

“কি কথা আইতা ?”

আইতাই ফটোখন লৈ কিছুপৰ চাই ব’ল।

আইতাৰ মন কুমলিছে নেকি ?

কিন্তু আইতাই মোক ফটোখন ওভতাই দিলে। মুখত কোনো
ভাবৰ প্ৰকাশ নাই।

আইতাই খিৰিকিৰে বাহিৰলৈ চাই থাকিল।

খিৰিকিৰ ফ্ৰেমত বাতিৰ আকাশ।

মই আকৌ ক’লো, “কি কথা আইতা ?”

মোৰ ফালে নোচোৱাকৈয়ে আইতাই ক’লে,

“কালি বাতি মোৰ টোপনি খতি হ’ল নহয়।”

মই ল’ৰালবিকৈ ক’লোঁ, “হয় আইতা, আজিও বাতি ভালেশিনি
হ’ল। তুমি শোৱা, মই যাওঁ।”

“নহয়, শুন। আজি ছপৰীয়া মোৰ চিলমিলকৈ টোপনি
আহিছিল।”

“হয় আইতা, মই ছপৰীয়া এবাৰ তোমাৰ ওচৰলৈ আহিছিলোঁ।
তুমি শুই আছিল।”—মই কলোঁ।

“মই বৰ কিবা সপোন এটা দেখিলোঁ। বোপাই। মই হেনো
ছপৰীয়া শোৱাতে—এই কোঠাটোতে শুই আছোঁ। লাহে লাহে
মোৰ গাটো যেন মাটিৰ লগত মিলি গৈ আছে। মই কিন্তু সকলো গম

পাই আছোঁ। ভয়ো লগা নাই, চিন্তাও লগা নাই। মই যেন জীয়াইও
থকা নাই—মৰাও নাই। কেৱল মাটিৰ লগত মিলি গৈ আছোঁ-
মাটি হৈ গৈ আছোঁ, মাটি। কেউকালে বন গজিছে—মোৰ গোটেই
গাটো মিহি মিহি ছবি বনেৰে ভৰি পৰিছে। তাৰ মাজেদিয়েই,
লোৰ ঠিক এই খিনিয়েদিয়েই,” এই বুলি আইতাই বুকুখন দেখুৱালে,
“বুকুৰ এই খিনিৰ মাজেৰে গজি আহিছে এজোপা বন-নহক তাত
এটা বগা ক’লি।”

সেই ফুলজোপাৰ শিপাৰে মই যেন নামি গৈ থাকিলোঁ—আক
এতৰপ মাটি! সেইটো যেন কাৰোবাৰ গা—জীয়া গা—কিন্তু মোৰ
দৰেই মাটি হৈ আছে। সেই মাটি খিনিয়ে—সেই গাটোৱে যেন মোক
ক’লে—‘তই তৰ বাবে মই ঠাই কৰি দিলোঁ—তই এই বন-নহক পাহ
গজি যাবলৈ দে—’

“মোৰ বুকুৰ মাজেৰে বন-নহক জোপা গজি ফুলি উঠিল। তাৰ
এটা গোন্ধ আহি মোৰ নাকত লাগিলহি।

বৰ চিনাকি গোন্ধ—কিবা বহুত গোন্ধ মিহলি তাত।—”আইতাই
ভাবি ভাবি কৈ গ’ল,

“সেই গোন্ধটো যেন পাইছিলোঁ মোৰ বিয়াৰ দিনা হোমৰ কাষত
—ককাদেউতাৰৰ শবাধৰ পিণ্ডত-দেউতাৰৰ অন্তপ্ৰাশনৰ পায়সত—
তোৰ, হেমন্তৰ গাখীৰ খোৱা কেচুৱা মুখত……”

আইতাৰ বিষয় মুখখনলৈ মই একেধৰে চাই আছিলোঁ। লাহে
লাহে তাত কিবা লাজকুৰীয়া ভাব এটা আহি হাঁহিৰ দৰে জ্বলিকি
উঠিল। আইতাই কৈ গ’ল,

“তেনেতে ক’ববাৰপৰা বনকৰা বগা পাটৰ কাপোৰ পিন্ধা
ছোৱালী এটি আহিল। তাইৰ গোটেই গাত মিনা কৰোৱা অলংকাৰ।
তাই হাতখন মেলি সেই বগা ফুল পাহ চিঙি ল’লে। তেতিয়া
দেখিলোঁ, তাইৰ হাতত এটা জেঠী নেশ্বৰীয়া আঙঠি—তাত বঙা বঙা
বাখৰ—

“খকমককৈ সাব পাই গ’লৌ।”

মই বুজিলৌ, আইতাৰ পৰা এই বিয়াত মত পোৱাটো সম্ভৱ নহব। অতীতৰ শিপাই আইতাৰ মনৰ ভিতৰত জাল বান্ধি আছে হেমন্তই যি ভাল দেখে কবক। মই ক’লৌ, ‘এৰা আইতা, তোমাৰ আজিও টোপনি খতি হব ক’ববাত। তুমি শোৱা, মই বাক হেমন্তক ক’মগৈ সকলো—তোমাৰ মনৰ কথা।”

মই উঠিলৌ। আইতাই ক’লে, “তই বহুচোন অলপ। মই জানো, পুৰণি কথাবোৰ বলকি বলকিয়েই মই এই সপোনটো দেখিলৌ। আগণ্ডি একো নাই চাগৈ এইটোৰ। পিচে, মই কটোখন কিয় চাব খুজিছিলৌ, জান ?”

“কিয় আইতা ?”

“সপোনৰ ছোৱালীজনীৰ লগত নমিতাৰ চেহেৰা মিলে নে নিমিলে চাইছিলৌ।”

“পিচে, মিলিল নে নাই ?”

“নাই, ধৰিব নোৱাৰিলৌ একো।”

“বাক আইতা, তুমি শোৱা এতিয়া। এইবোৰ ভাবি নেখাকিবা।

মই হেমন্তক বুজাই ক’মগৈ।”

মই দ্বিতীয়বাৰ উঠিলৌ।

“তোৰ টোপনি ধৰিছে নেকি বৰ মইনা ?”

“আইতাৰ কথাত মই লাজ পোৱাদি পালৌ। কলৌ, “মোৰ টোপনি ধৰা নাই আইতা। মই কৈছিলৌ, তুমি আক এইবোৰ চিন্তা কৰিব নেলাগে।”

মোৰ মুখৰ কথা কাঢ়ি আইতাই ক’লে,

“ভাবিব লাগে, বৰ মইনা। ভাবিব পৰা, ভাবিব লগা মানুহে ভাবিব নোখোজে কাৰণেই সংসাৰখন ইমান খেলিমেলি।

মই এতিয়া কি ভাবিছৌ জান ? কাৰো ইচ্ছাৰ একো দাম নাই। সকলো কথা, সকলো ঘটনা হৈয়েই আছে। কাৰো ইচ্ছাৰ বাবে কোনো

ঘটনা বৈ নাথাকিল ভোগাই বাধব মাহিন্দ্রী সুমলা—আটাইবোবৰ
ইচ্ছামতেই জানো ঘটনাবোৰ ঘটিল ? এতিয়া মই জানো, মই
বিচাৰোঁ বা নিবিচাৰোঁ, তহঁতে বিচাৰ বা নিবিচাৰ—ঘটনা ঘটিবই—
নিজে নিজে ঘটিব—আপুনি ঘটিব ।”

আইতা ব'ল ।

“তেনেহ'লে আইতা—”

আইতাই অদ্ভুত হাঁহি এটা মাৰিলে—

“তহঁতে নিয় যদি মই জোৰোন পিন্ধাবলৈ যাম ।”

সমাপ্ত